

POLITIČKE analize

TROMJESEČNIK ZA ANALIZU HRVATSKE I MEĐUNARODNE POLITIKE

Sadržaj

Tema broja: Ljevica u suvremenom svijetu

Lidija Kos-Stanišić: Nova radikalna ljevica u Latinskoj Americi	3
Dario Nikić Čakar: Socijalistička stranka pod Zapaterom: nova era španjolske politike	7
Vedran Obućina: Ulazak u socijaldemokraciju? Institucionalizacija ljevice u postkomunizmu	13

Profil političke organizacije: Švedska piratska stranka

Višeslav Raos: "Vrlinska stranka" u borbi protiv privatnih monopola i svedržavnog nadzora	17
---	----

U žarištu: Politički prosvjedi u Hrvatskoj

Dražen Lalić: Klasične demonstracije, političko gibanje ili novi društveni pokret?	23
Suzana Kunac: Zagrebački prosvjedi – korak ka omasovljenju građanskih zahtjeva?	29

Profil politike: Sigurnosna politika Hrvatske

Siniša Tatalović: Treba li Hrvatskoj nova strategija nacionalne sigurnosti?	34
---	----

Profil državnika: Vaclav Klaus

Bisera Fabrio: Izolirani euroskeptik na čelu Češke	38
--	----

Profil regije: Bliski istok

Vlatko Cvrtila: Bliski istok – izvanredno stanje u izvanrednom stanju	42
Boris Havel: Izrael i palestinska država u previranjima u islamskom svijetu	47

Politički procesi: Parlamentarni izbori na Kosovu

Xhelal Shehu: Izbori 2010 – korak natrag u demokratskom razvoju	53
---	----

Političko odlučivanje: Referendum

Marija Erceg: Referendumska demokracija u Sloveniji	59
---	----

Profil politike: Medijska politika u Mađarskoj

Neda Milišić: Orbanova "medijska revolucija" u Mađarskoj	62
--	----

Politološki pojmovnik: Govor mržnje

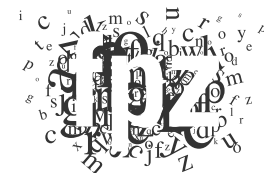
Gordana Vilović: Govor mržnje	68
-------------------------------	----

Politološki pojmovnik: Spaljivanje zastava

Damir Grubiša: Spaljivanje zastave Europske Unije	71
---	----

Politološka lektira: Što čitati

Berto Šalaj:	
Erik Olin Wright: Vizije realističnih utopija	74

Fakultet političkih znanosti
Sveučilišta u Zagrebu

Nova radikalna ljevica u Latinskoj Americi

Lidija Kos-Stanišić

**Ljevica je danas na vlasti u
deset država Latinske Amerike:**

**Argentini, Boliviji, Brazilu,
Ekvadoru, El Salvadoru, Gvatemali,
Nikaragvi, Paragvaju, Urugvaju i
Venezueli**

Suvremena Latinska Amerika živi je laboratorij društvenih i političkih promjena. Dokazi za tu tvrdnju jesu i "skretanje ulijevo" toga američkog podkontinenta i dolazak na vlast "nove ljevice" u mnogim zemljama. Trend je počeo u Venezueli 1998. kada je na slobodnim i poštenim izborima pobijedio Hugo Chavez. Slijedio je Čile gdje je 2000. kao predsjednički kandidat koalicije Concertacion pobijedio ljevičar Ricardo Lagos. Lijeve političke opcije u Latinskoj Americi bile su na vrhuncu 2008. kada su ljevičari bili na vlasti u jedanaest od dvadeset država regije. No nakon deset godina vladavine socijalista u Čileu se 2010. desnica vratila na vlast. Ljevica je danas na vlasti u deset država Latinske Amerike: Argentini, Boliviji, Brazilu, Ekvadoru, El Salvadoru, Gvatemali, Nikaragvi, Paragvaju, Urugvaju i Venezueli.

Radikalna i umjerena ljevica u Latinskoj Americi

U ovom ću tekstu pokušati odgovoriti na pitanja zašto je tako, to jest zašto je većina Latinoamerikanaca dala svoj glas ljevičarima. Uspon ljevice može se objasniti nezadovoljstvom birača kvalitetom demokracije u kojoj su živjeli, povećavanjem stupnja siromaštva i nejednakosti, razočaranjem demokratskim institucijama, osobito političkim strankama, nemogućnostima stvaranja odgovarajućih mehanizama participacije, reprezentacije i odgovornosti, te unutarnjim i vanjskim političkim posljedicama globalizacije (Arnson, 2007). Dva desetljeća poslušnog

provođenja politike "vašingtonskog konsenzusa" nisu donijela očekivane rezultate, što je uzrokovalo veliko nezadovoljstvo neoliberalističkom politikom latinskoameričkih predsjednika desnog centra. Stoga je Latinska Amerika u 21. stoljeću odlučila dati šansu lijevim političkim opcijama. Dodatni vjetar u leđa ljevici bila su i zbivanja u Europi i SAD-u gdje su sve više jačali pokreti i skupine koji su dovodili u pitanje ispravnost neoliberalnih ideja (Rovira Kaltwasser, 2010). Premda se politika nove latinskoameričke ljevice razlikuje od stare ljevičarske politike i

Novi radikali daleko su od radikala iz šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, te ne zagovaraju potpunu transformaciju društveno-ekonomskoga i političkog poretka

vladavine braće Castro, Salvadora Allendea ili sandinista, znanstvenici se ne mogu suglasiti o tome koliko vrsta novih ljevica postoji u suvremenoj Latinskoj Americi, pa obično razlikuju "dobru" i "lošu", socijaldemokratsku i populističku, te umjerenu i radikalnu ljevicu. Premda je teško povući razdjelnicu između pojedinih tipova nove ljevice i premda su često opravdane pojednostavnjene dihotomije,¹ u ovome članku koristit ću podjelu na umjerenu i radikalnu ljevicu. Umjerena ljevica poštuje ekonomska ograničenja i političku opoziciju, a probleme rješava pregovorima, a ne nametanjem. Nasuprot tome, radikalna ljevica dovodi u pitanje neoliberalizam i globalizaciju, a kako bi zadržala i ojačala mase sljedbenika, stalno se sukobljava s "neprijateljima" – političkim suparnicima, poduzetnicima i američkom vladom. Ipak, novi radikali daleko su od radikala iz šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, te ne zagovaraju potpunu transformaciju društveno-ekonomskoga i političkog poretka, čak ni u Venezueli. Radikalnu ljevicu u Latinskoj Americi predstavlja Venezuela koja je uzor prema kojemu se ravnaju Chavezovi istomišljenici u drugim zemljama i koja pruža političku i financijsku pomoć Evu Moralesu u Boliviji, Rafaelu Correi u Ekvadoru i Danielu Ortegi u Nikaragvi. Ogladni primjeri umjerene ljevice bili su pak Čile do 2010, te Brazil i Urugvaj. Umjerena i radikalna ljevica ne predstavljaju samo konceptijske konstrukcije, nego u međunarodnoj zajednici djeluju kao saveznici. Cilj je obje nove ljevice da deliberativnom političkom akcijom postigne egalitarističku transformaciju, pritom se oslanjajući na državu kao glavni instrument preoblikovanja privrede i društva. Pitanje je, međutim, kako to postići – realizmom ili voluntarističkim aktivizmom? Dok radikalna ljevica odbacuje neoliberalizam i ograničenja ekonomske globalizacije, te svoj cilj postiže političkim reformama koje jačaju participatorne odlike većinske demokracije, umjerena ljevica dogovara reforme s domaćim i međunarodnim akterima postojećeg poretka (Weyland, 2010:2-5). Ostvarenje socijalne pravde i promicanje socijalne jednakosti uvijek su bili ključni ciljevi ljevice. I dok umjerena ljevica postupno smanjuje siromaštvo, radikalna ljevica stvara socijalne

programe jeftine nabave hrane, socijalne pomoći i brojnih besplatnih socijalnih usluga. Radikalni ljevičari više ne prakticiraju masivne eksproprijacije domaćih poduzetnika nego svoje projekte financiraju visokom cijenom sirovina na međunarodnom tržištu i porezima nametnima stranim tvrtkama. Iznimka su bile zemljišne reforme provedene u Venezueli i Boliviji. Za razliku od Venezuele koja je vrlo urbanizirano društvo te je podjela zemlje bila više simboličnog karaktera, premda je izazvala žestoko protivljenje opozicije, zemljišna reforma u ruralnoj Boliviji bila je nadasve značajna i prijeporna, budući se dijelila zemlja u istočnim nizinskim provincijama kojima vlada oporba. Radikalna ljevica također želi ojačati participatorne aspekte demokracije, učestalo raspisuje izbore, referendumne i plebiscite, uvodi nove institucije kojima je svrha "konzultiranje s građanima", te prakticira opozive izabranih predstavnika i pisanje novih ustava. Time transformira predstavnički karakter demokracije, pozivajući se na suverenost naroda koji odbacuje sustav utoka i ravnoteže, te se stvara novi institucionalni okvir koji koncentriraju moć u rukama predsjednika koji je u izravnoj vezi s narodom. Očiti su porast zadovoljstva građana funkcioniranjem izravne demokracije, ali i smanjenje političkog pluralizma što produbljuje društvene polarizacije. Glavni razlog zbog kojega su neke lijeve vlade odabrale umjereni, a druge radikalni pravac jest to što su lijeve stranke, koalicije i vlade u Čileu (Partido Socialista), Brazilu (Partido dos Trabalhadores) i Urugvaju (Frente Amplio) oblikovane organizacijskim i institucionalnim ograničenjima. One su dio vrlo institucionaliziranoga stranačkog sustava i suraduju s opozicijom. Umjerena ljevica u Latinskoj Americi nastala je u procesu deradikalizacije lijevih stranaka i skretanja prema centru, prihvaćanja tržišnih reformi i urušavanja komunizma tijekom kasnih osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća. Socijalistička stranka Čilea, osnovana 1930, i Radnička stranka Brazila, osnovana 1980, nastale su mnogo prije nego Movimiento Quinta Republica (MVR) u Venezueli i Movimiento al Socialismo (MIR) u Boliviji koji su novijeg datuma i nisu organizacijski konsolidirani. Chavezov MVR i Moralesov MIR personalistički su pokreti nastali na ruševinama stranačkog sustava kao snage koje se protive ograničenjima neoliberalizma i predstavničke demokracije, te su u stalnom sukobu s opozicijom. Razlikuju se po tome što je Chavezov MVR tvorevina organizirana odozgo prema dolje (*top-down*), a Moralesov MIR nastao je mobilizacijom seljaka i pripadnika autohtonih naroda odozdo prema gore (*bottom-up*). Umjerena ljevica pojavila se u stabilnim i djelotvornim državama niskog stupnja korupcije i raznolike privrede. Nasuprot tome, radikalna ljevica došla je na vlast u državama s visokim stupnjem nestabilnosti, neefikasnosti i korupcije, koje su pak bogate izvorima nafte i zemnog plina. Iznimno je kritički orijentirana prema politici svojih prethodnika koje smatra odgovornim za sva zla što su pogodila njihove zemlje. Stoga misli da je koncentracija moći u njezinim rukama neophodna kako bi se provele ekonomske i socijalne reforme. Smatra da sve tri grane vlasti, državna birokracija i sve vladine institucije trebaju biti u rukama vladajućih kako opozicija ne bi mogla opstruirati njihove odluke. Jedan je od važnijih poteza radikalne ljevice promjena ustava u skladu s vlastitim interesima i preferencijama, što se dogodilo u Venezueli 1999. i Boliviji 2009, a kojom su dopušteni uzastopni reizbor predsjednika u Boliviji i neograni-

čeni reizbor u Venezueli, te konstantno raspisivanje izbora i referendum. Ona je neprijateljski raspoložena prema opoziciji, nameće joj odluke, optužuje je za kriminalne radnje, tjera u egzil, pri čemu se zbog toga često sukobljava i s medijima. (Weyland, 2010.:3-25) Premda su novi socijalni programi Chavezove vlade imali uspjeha, hegemonističke tendencije čavizma i marginalizacija opozicije doveli su Venezuelu u poluautoritarno stanje.

Radikalni ljevičari u predsjedničkim palačama: Chavez, Morales, Correa, Ortega

Chavezova bolivarijanska revolucija uvela je veća ograničenja i prepreke u djelovanju opozicije, manju razvidnost u radu vlade i veću koncentraciju moći u izvršnoj vlasti. No ekonomska politika nije donijela ništa novo te više predstavlja povratak na nacionalistički model razvojnoga državnog intervencionizma iz sedamdesetih godina 20. stoljeća nego što nudi model socijalizma za 21. stoljeće. Prema uzoru na Chaveza, i Moralesova vlada je provela značajne socijalno-ekonomske promjene, no pritom je politički polarizirala zemlju i dovela je na rub izbijanja ozbiljnih društvenih sukoba. Kad je došao na vlast, Morales je nacionalizirao proizvodnju plina. Prihodi države znatno su porasli što je omogućilo ekspanziju javnih investicija. Prošireni su uvjetovani i neuvjetovani programi transfera za starije građane i djecu školske dobi. Kako bi prevladala politiku neoliberalizma i ojačala ulogu države, Moralesova vlada oslanja se na uglavnom na novootkriveno plinsko bogatstvo. Time se, međutim, vraća razvojnoj koncepciji prošlosti, jer politiku ponovno zasniva na prihodima dobivenim izvozom jednog proizvoda.

**Radikalna ljevica želi ojačati
participatorne aspekte demokracije,
učestalo raspisuje izbore,
referendume i plebiscite, uvodi
nove institucije kojima je svrha
"konzultiranje s građanima",
te prakticira opozive izabranih
predstavnik i pisanje novih ustava**

Radikalnu ekonomsku i političku strategiju prema uzoru na Chaveza 2007. prihvatio je i predsjednik Ekvadora Rafael Correa. Koncentrirao je moć u svojim rukama, optuživao opoziciju i medije za opstrukciju, te koristio socijalnu mobilizaciju kako bi zastrašio protivnike. Correa je, kao i Chavez i Morales, proveo institucionalne reforme. Prvo je sazvao Ustavotvornu skupštinu, te osmislio novi ustav koji je na referendumu 2008. potvrdila većina birača. Njime se omogućuje uzastopni reizbor predsjednika, te mu se daju velike ovlasti tako da može raspustiti Kongres i ograničavati slobodu medija, ukinuti samostalnost središnje banke, a državi se osigurava veća kontrola nad strateškim privrednim sektorima kao što su to nafta, rudarstvo, broj 6 - lipanj 2011.

telekomunikacije i vodoprivreda. Correa je povećao državni intervencionizam u privredi, osobito u naftnoj industriji, prisilio je strane tvrtke da sklope nove ugovore čime je znatno povećao državne prihode od nafte (Madrid, Hunter i Weyland, 2010:168) Stoga je Correina vlada mogla povećati izdvajanje sredstava za socijalne programe. Radikalna ljevica promijenila je i međunarodnu ekonomsku politiku Ekvadora glede stranih dugova prijeteci da će obustaviti njihovu otplatu. Politika je bila vrlo uspješna jer je u strahu da će vlada prijetnje i ostvariti Ekvador uspio otplatiti neke kredite po znatno sniženim iznosima tako da je platio samo 40 posto od stvarnih dugovanja. Correa je odbacio sporazum o slobodnoj trgovini sa SAD-om. U ljeto 2009. Ekvador je postao član Chavezove ALBA-e, organizacije čiji su članovi sve latinskoameričke države kojima vlada radikalna ljevica.² Correina politika imala je pozitivne, ali i negativne rezultate kao što su polarizacija društva, smanjena horizontalna odgovornost, ugrožena sloboda medija i sloboda govora. Pozitivno je pak to je što je karizmatični vođa uspio mobilizirati siromašne slojeve društva koji su dotad bili isključeni iz politike. Correa je relativno popularan, a građani su zadovoljniji načinom na koji demokracija funkcionira u Ekvadoru nego što su bili prije nekoliko godina.

Administracija Daniela Ortege došla je na vlast početkom 2007. i prihvatila je politiku i politički stil radikalne ljevice. Premda do sada nije izvršio ključne institucionalne reforme, Ortega je centralizirao moć u svojim rukama, a Ustavni sud mu je krajem 2009. omogućio još jedan uzastopni mandat. Ortegina socijalna politika u skladu je s politikom radikalne ljevice. Ukinuo je školarine, uz pomoć Kube izradio je programe iskorjenjivanja nepismenosti, proširio je poljoprivredne kooperative, a uz pomoć Venezuele stvorio je program borbe protiv siromaštva. Proširio je političku participaciju siromašnih građana tako što je osnovao vijeća građana koja nadgledaju socijalne programe i raspodjelu vladine pomoći na lokalnim razinama, ali kritičari optužuju vijeća da ne djeluju dovoljno transparentno. No Ortegina ekonomska politika nije radikalna nego umjerena. Premda je vladina retorika protukapitalistička, Nikaragva je otvorena stranoj trgovini i investicijama. Potpisala je i sporazum o slobodnoj trgovini sa SAD-om i državama Srednje Amerike, uključujući i Dominikansku Republiku. Ortega je potpisao sporazum i s MMF-om i prihvatio njihove uvjete štednje. Istodobno je sklopio ekonomski savez s Venezuelom i učlanio Nikaragvu u ALBA-u. Vlada učestalo optužuje kritičare i mobilizira svoje sljedbenike. Premda su građani Nikaragve zadovoljniji funkcioniranjem demokracije nego što su to bili u prethodnom razdoblju, i to zadovoljstvo i Ortegina popularnost zaostaju za zadovoljstvom i popularnošću Chaveza, Moralesa i Correea.

Argentina kao poseban slučaj

I dok je navedene vlade razmjerno jednostavno svrstati u umjerenu ili radikalnu ljevicu, slučaj Argentine mnogo je teži. Dok je jedni svrstavaju u tabor radikala, drugi u tabor umjerenih ljevice, treći smatraju da je politika bračnog para Kirchner-Fernandez negdje na sredini između ta dva tabora. Pritom treba napomenuti da je upitno pripadaju li oni uopće ljevici, s obzirom na to da dolaze iz peronističke stranke koja pripada

catch-all populističkom pokretu centra i desnog centra. Kako nema čist ideološki identitet, politika bračnog para Kirchner-Fernandez ima obilježja i umjerene i radikalne ljevice. Politički potezi u skladu su sa strategijom umjerene ljevice: očuvana je neovisnost sudstva, poštuju se građanska i politička prava, kao i slobode medija, premda ima pritužbi da se ona ograničuje. Obje vlade znale su koristiti socijalnu mobilizaciju kako bi se obračunale s opozicijom, ali nisu provele reforme koje bi im omogućile da koncentriraju svu vlast. Ipak, kritičari ih optužuju da su koncentrirali svu ili makar preveliku moć u svojim rukama i da su skloni korupciji. Ekonomska i socijalna politika bračnog para Kirchner-Fernandez bliža je politici radikalne nego umjerene ljevice. Država je u velikoj mjeri intervenirala u privredu, te kontrolira cijene izvoznih proizvoda, mesa, mlijeka, plina i struje za domaće tržište. Vlada je ponovno nacionalizirala neke tvrtke koje su devedesetih godina bile privatizirane, a osnovana je nova zrakoplovna i naftna tvrtka u državnom vlasništvu. Država je preuzela i privatne mirovinske fondove koji su osnovani 1994. Obje su administracije zahtijevale produljenje rokova za otplatu stranih dugovanja i smanjivanje iznosa dugova za 55 posto. Premda je politika bračnog para Kirchner-Fernandez imala pozitivnih rezultata, pojavljuju se i ozbiljni znakovi problema, te je zadovoljstvo građana funkcioniranjem demokracije znatno manje nego u prethodnom razdoblju.

Da bi se predvidjela budućnost radikalne ljevice u Latinskoj Americi ne treba kristalna kugla. Unatoč tome što je povećala politički utjecaj marginalnih društvenih skupina i poboljšala životni standard siromašnih građana, kao i stupanj zadovoljstva funkcioniranjem demokracije, ona je koncentriranjem moći u izvršnoj vlasti, to jest u rukama predsjednika države, i ignoriranjem opozicije produbila političku i socijalnu polarizaciju i povećala vjerojatnost izbijanja sukoba. Politika *hard-core* trolista radikalnih ljevičara, Chaveza, Corree i Moralesa, financira se prihodima koji potječu od visokih cijena nafte i plina na međunarodnom tržištu i nije dugoročno održiva. Smanjivanjem sredstava za financiranje socijalnih programa i izdašnih subvencija, kao i projekata izravne demokracije smanjivat će se i zadovoljstvo građana vladavinom radikalnih ljevičara, što bi rezultiralo jačanjem političkih opcija desnog centra.

Bilješke

- 1 Arson i Perales (2007) razlikuju četiri vrste ljevice na vlasti: 1. socijaldemokratsku – Čile, Urugvaj, Brazil; 2. lijeve vlade koje dolaze iz etabliranih populističkih stanaka – peronisti u Argentini; 3. populističku ljevicu čija se vlast temelji na novim

- političkim pokretima kojima upravlja karizmatični vođa – Venezuela; 4. lijeve pokrete u kojima postoji autonomna mobilizacija građana koja potječe odozdo – Bolivija. Rovira Kaltwasser (2010) razlikuje tri ljevice: 1. vlade lijevog centra koje teže liberalnoj demokraciji – Brazil, Urugvaj i Čile (2000-2010); populističku ljevicu koja teži radikalnoj demokraciji – Bolivija, Ekvador, Venezuela; 3. vlade koje provode mjere koje predstavljaju kombinaciju elemenata liberalne i radikalne demokracije – Argentina pod Kirchnerovima i Paragvaj pod Lugom.
- 2 ALBA (*Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América*), osnovana je na prijedlog Huga Chaveza 2004. ALBA je međunarodna organizacija za suradnju koja se temelji na idejama socijalne, političke i ekonomske integracije država Latinske Amerike i Kariba. Članice su lijevo orijentirane države (vlade) regije. Potpisivanjem sporazuma između Venezuele i Kube, koji je trebao biti protuteža FTAA-u, u prosincu 2004. Chavez i Castro su dogovorili razmjenu medicinskih stručnjaka i nafte. ALBA-i se 2006. pridružila Bolivija na čelu s Evom Moralesom, 2007. Nikaragva na čelu s Danielom Ortegom, 2008. Honduras na čelu s Manuelom Zelayom (koji je 2009. izašao iz članstva), te 2009. Ekvador na čelu s Rafaelom Correom. Od malih karipskih država članice ALBA-e su Antigua i Barbuda, Dominika, te Sveti Vincent i Grenadini (Kos-Stanišić, 2010:64-65).

Literatura

- Castaneda, J. (2006). Latin America 's Turn Left. *Foreign Affairs*, br. 85.
- Hernandez, I. A "New Left" in Latin America? Or the Same Shades of Old Politics? www.global-politics.co.uk/issue6/hernandez/
- Kos-Stanišić, L. (2010). *Latinska Amerika i suvremeni svijet*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Schamis, H. (2006). A "Left Turn" in Latin America – Populism, socialism and democratic institutions. *Journal of Democracy*, br. 17.
- Las nuevas izquierda, entra dos frentes*. www.infolatam.com, objavljeno 4. siječnja 2011.
- Petras, J., Veltmeyer, H. (2009). *What's Left in Latin America? Regime Change in New Times*. Ashgate, Farnham, Burlington.
- Rovira Kaltwasser, C. (2010). Moving Beyond the Washington Consensus: The Resurgence of the Left in Latin America. *Internationale Politik und Gesellschaft*, br. 3.
- Arson, C., Perales, J. R. (ur.). (2007). *The "New Left" and Democratic Governance in Latin America*. Washington: Woodrow Wilson International Center for Scholars. ■

Socijalistička stranka pod Zapaterom: nova era španjolske politike

Dario Nikić Čakar

Španjolska socijalistička radnička stranka (*Partido Socialista Obrero Español*, PSOE) nastala je potkraj 19. stoljeća i odmah je preuzela ulogu političkog predstavnika rastuće radničke klase

Španjolska socijalistička radnička stranka (*Partido Socialista Obrero Español*, PSOE) nastala je potkraj 19. stoljeća i odmah je preuzela ulogu političkog predstavnika rastuće radničke klase. Utemeljena na jasnima ideološkim postulatima osnivača Pabla Iglesiasa, stranka je od početka naglašavala važnost snažne organizacijske strukture koja je trebala biti prepreka ljevičarskima revolucionarnim avanturama. Tijekom španjolskoga građanskog rata PSOE se borio na strani republikanskih snaga, a okončanjem krvavoga trogodišnjeg sukoba i uspostavom rigidne Francove diktature, stranka se našla pod snažnom represijom novog režima. Tako je do 1948. Franco dao uhititi članove šest uzastopce izabranih izvršnih odbora PSOE-a, čiji su članovi kasnije pogubljeni ili osuđeni na višegodišnje zatvorske kazne. Stranačko je vodstvo nakon tih traumatičnih iskustava početkom 1950-ih donijelo odluku o odlasku u egzil i svoju je političku aktivnost nastavilo u Francuskoj. Tijekom 1960-ih i početkom 1970-ih zbog snažne ekonomske modernizacije i djelomičnog ublažavanja represije stranka se počela organizacijski revitalizirati i obnavljati političku aktivnost u Španjolskoj, premda je formalno još uvijek bila ilegalna. U tom je razdoblju došlo do unutarstranačkog sukoba između službenog vodstva u egzilu i andaluzijskoga obnoviteljskog pokreta predvođenog dvojicom mladih socijalista, Felipeom Gonzálezom i Alfonsom Guerrom, koji su zahtijevali veću strategijsku i organizacijsku kontrolu nad strankom. Sukob je kulminirao na stranačkom kongresu u Toulouseu 1970. kada je ta mlada napredna skupina osvojila većinu mjesta u Izvršnom odboru, a četiri godine kasnije González je postao glavni tajnik stranke.

Dario Nikić Čakar, znanstveni novak na projektu "Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj" i polaznik doktorskog studija Komparativna politika na Fakultetu političkih znanosti. E-pošta:dnikic@fpzg.hr

Nakon Francove smrti 1975. stranka je aktivno sudjelovala u procesu dogovorne demokratske tranzicije koju su predvodile elite starog režima, ali je istodobno prolazila kroz razdoblje ideološke radikalizacije i naglašavanja snažne neomarksističke retorike. U stranci je velik utjecaj imala ortodoksna lijeva struja (*criticos*) koja je zagovarala radikalni program klasne borbe i marksističko tumačenje društvenih odnosa. Neposredno nakon prvih demokratskih izbora 1977. na kojima je PSOE ostvario značajan uspjeh i postao najjača opozicijska stranka vladajućem UCD-u (*Unión de Centro Democrático*), González je istaknuo kako je potrebno napraviti zaokret u stranačkoj politici i usmjeriti izbornu strategiju prema političkom centru, pretvarajući PSOE u umjerenu i modernu socijaldemokratsku stranku. On je

Nakon pobjede na izborima 1982. stranka nije imala dovoljno članova koji bi zauzeli sva osvojena administrativna mjesta na nacionalnoj i lokalnoj razini

smatrao kako su modernizacija i deideologizacija stranke jedini načini da se osvoji vlast, što je iziskivalo reviziju stranačkog programa. Ključnom se pokazala 1979. kada je PSOE pretrpio još jedan izborni poraz, a osobito zabrinjavajuća bila je apstinencija birača u tradicionalnima socijalističkim izbornim utverdama. Stoga je u pripremama za izvanredni stranački kongres te godine González izjavio kako se bez "osvojene većine ne može provesti socijaldemokratska transformacija. Da bi se osvojila većina nužno je predstavljati mnogo širi spektar (političkih interesa) nego što je prvotno planirano. Primjer će biti dovoljan da to ilustriram: u ovoj zemlji od 36 milijuna stanovnika ima 26 milijuna birača. Od tog broja njih trinaest (milijuna) ili pedeset posto nisu aktivni dio stanovništva, a upravo ta polovica može svojim glasovima odlučiti sudbinu naše zemlje". Na kongresu je González, pod prijetnjom da će dati ostavku na mjesto glavnog tajnika, uspio poraziti ortodoksnu ljevicu, a dogmatski marksizam koji je dotad dominirao stranačkim programom postao je puko *teorijsko i analitičko oruđe* čija je vizija poželjnoga španjolskog društva izgubila stvarnu važnost. Brza modernizacija stranke i njezino pretvaranje u umjerenu socijaldemokratsku alternativu raspadajućem UCD-u bili su ključni uvjeti za pobjedu na izborima 1982. Zadržavajući vjeru u socijalističke ideale, stranka je svoj program prilagodila tranzicijskoj stvarnosti u kojoj je "PSOE morao nastaviti buržujušku revoluciju kao prvi korak prema socijalističkom programu".

Duge godine vlasti: Gonzálezova vlada 1982-1996.

Do izbora 1982. González i Guerra uspjeli su uspostaviti čvrstu i centraliziranu stranačku organizaciju koju su obilježavali rigidni hijerarhijski odnosi između stranačkog vodstva, s jedne, te središnjih stranačkih tijela, lokalnih ogranaka i malobrojnih

članstva, s druge strane. Gonzálezova namjera bila je izgraditi stranku *čvrstu kao stijenu*, a tijekom 1980-ih PSOE je odavao dojam snažne unutarstranačke kohezije i kontrole. Te se stranačke osobine zasigurno mogu pripisati karizmatiskima liderskim kvalitetama Felipea Gonzáleza, ali i koncentraciji moći u njegovima i Guerrinim rukama. Otvoreni unutarstranački sukobi bili su prava rijetkost, budući da glavno vezivno tkivo vodstva i članstva nisu bile ideologija, strategija ili politike, nego podjela moći, obećavajuće političke karijere, lukrativni položaji i nagrade. Kombinacija efektivne stranačke discipline, široko rasprostranjene patronaže i utjecaja karizmatiskog vođe osiguravala je stranačko jedinstvo i poslušnost, a socijalističke ideje izgubile su na važnosti još 1979. kada je provedena deideologizacija. U tom je pogledu zanimljiv podatak da nakon pobjede na izborima 1982. stranka nije imala dovoljno članova koji bi zauzeli sva osvojena administrativna mjesta na nacionalnoj i lokalnoj razini. No PSOE je u prvim godinama vlasti zabilježio veliki priljev novih članova, a osobito bogat rezervoar kadrova bila je Komunistička partija.

PSOE je u izbornu kampanju 1982. ušao sa sloganom koji je naglašavao promjenu (*cambio*), a politike koje je nudio bile su namijenjene stvaranju nove srednje klase. González je isticao nužnost modernizacije španjolskog društva i konsolidacije demokracije, osobito na područjima vanjske politike i obrane, državne decentralizacije, zaštite ljudskih prava, reforme obrazovnog i zdravstvenog sustava, te unapređenja prava žena i ravnopravnosti spolova. Socijaldemokratska vlada nastojala je socijalno zaštititi ugrožene skupine, pa su reformom visokog obrazovanja djeci iz obitelji s niskim primanjima osigurane stipendije kako se bi mogla kvalitetno školovati, a zdravstvene usluge i socijalna skrb prošireni su na sve kategorije stanovništva. PSOE se osobito trudio unaprijediti položaj žena koji je bio nezavidan zbog dugotrajne represije Francova režima koji je veličao muški paternalizam. Uspostavljen je sustav olakšica i posebnih prava, uključujući i javne klinike za pobačaj, kojima se nastojala potaknuti aktivnija uloga žena i izjednačiti ih u pravima s muškarcima. Nakon desetljeća političke izolacije i ekonomske autarkije, González je na međunarodnom planu učvrstio položaj Španjolske kao važnoga europskog i svjetskog centra, izgrađujući posebne odnose s državama Latinske Amerike. Potvrda takve vanjske politike bilo je primanje Španjolske u Europsku zajednicu 1986. Unatoč značajnima socijalnim i političkim reformama, nikad nije došlo do pravoga "kvalitativnog" raskida s kapitalističkim sustavom. Vladina ekonomska politika i s njom povezano oporezivanje i preraspodjela čvrsto su stajali na temeljima ortodoksne neoliberalne politike koja je smjerala ka otvaranju španjolskog tržišta i stvaranju kompetitivne ekonomije. Smatralo se kako su u pogledu ekonomske politike španjolski socijalisti pod Gonzálezom bili vrlo slični britanskim konzervativcima Margaret Thatcher. Takva strategija modernizacije s vremenom je izazvala oštre kritike ljevice, sindikata i unutarstranačke struje bliske Alfonsu Guerri.

Krajem 1980-ih González se počeo suočavati s padom povjerenja građana u vladu, ali i sve većim razočarenjem Španjolaca strankom i njezinim vodstvom. Tomu je najviše pridonijelo otkrivanje brojnih korupcijskih afera koje su izbile na vidjelo nakon izbora 1989. Razotkrivene afere i kasniji sudski postupci

pokazali su kako je dio vladajuće socijalističke elite razvio široku korupcijsku mrežu, koju je američki politolog James Petras nazvao *patrimonijalnim socijalizmom*. Neki istaknuti članovi Gonzálezove vlade i PSOE-a, u dogovoru s "krasnim ljudima" (*gente bonita*) financijske oligarhije, zlorabljivali su državne resurse u stranačke i privatne svrhe. PSOE-ova vlada bila je uključena u četiri oblika korupcijskih aktivnosti: nezakonito

Neki istaknuti članovi Gonzálezove vlade i PSOE-a, u dogovoru s "krasnim ljudima" (*gente bonita*) financijske oligarhije, zlorabljivali su državne resurse u stranačke i privatne svrhe

stranačko financiranje, pogodovanje privatnim tvrtkama u dobivanju javnih poslova, zlorabljivanje državnih resursa u privatne svrhe i zlorabljivanje resursa od strane državnih dužnosnika radi povećanja osobne političke moći. Jedan od prvih slučajeva korupcije poznat je kao "skandal Filesa": skupina konzultantskih agencija koje su savjetovala vladine dužnosnike o ekonomskim pitanjima dobivale su novac iz državnog proračuna za fiktivne i nepostojeće analize, a zatim su financijska sredstva preusmjeravale u PSOE-ovu stranačku blagajnu. Čak je i globalna korporacija Siemens uplatila PSOE-u donaciju posredstvom tih agencija ne bi li dobila posao na javnom natječaju, a Vrhovni sud je 1997. u procesu vezanom za taj slučaj proglasio PSOE krivim. Zsigurno najeksplicitniji slučaj bio je vezan za nezakonite aktivnosti Juana Guerre, brata zamjenika predsjednika vlade i zamjenika glavnog tajnika PSOE-a Alfonsa Guerre, koji je otkriven početkom 1990. On je bio upleten u zlorabljivanje vladinih ureda i stanova u Sevilli, a nezakonito stečenim novcem financirao je stranačke i privatne aktivnosti. Najveću političku cijenu platio je njegov brat Alfonso kojeg je González uklonio s mjesta zamjenika predsjednika vlade, ali je ostao PSOE-ov *iron man* i glavni stranački operativac.

PSOE je u posljednje desetljeće 20. stoljeća ušao opterećen korupcijskim aferama, sindikalnim nezadovoljstvom, lošim ekonomskim pokazateljima, ali i sve žešćim sukobima u samoj stranci. Sjeme razdora niknulo je između dviju struja: *guerristas*, skupine koja se formirala oko Alfonsa Guerre, nastojeći zaštititi svoje pozicije u stranci, i *renovadores* (obnovitelji), heterogene skupine koja je željela promijeniti stranački diskurs, stil i unutarnju organizaciju koju je smatrala rigidnom i monolitnom. Sukob je načelno riješen na stranačkom kongresu 1994. kada se González priklonio skupini *renovadores* koja je zauzela najvažnija mjesta u stranci, ali posljedice podjele osjećale su se i narednih godina. Suočen s brojnim strukturnim problemima na državnoj i stranačkoj razini, González je doživio poraz na parlamentarnim izborima 1996. i nakon četrnaest godina dominacije španjolskom politikom prepustio vlast konzervativnoj Narodnoj stranci (*Partido Popular*) José María Aznara. Pokušavajući se prilago-

diti životu u opoziciji, stranačko je vodstvo nastojalo pronaći načine kako obnoviti stranku i ponovno je učiniti privlačnom i prihvatljivom biračima. Neočekivano rješenje ponudio je sam González na stranačkom kongresu 1997. kada je u svomu uvodnom govoru naglasio da se neće kandidirati za novi mandat na čelu stranke i objavio da se povlači iz političkog života. Odlazeći u stilu velikog kralja, González je svojim potencijalnim nasljednikom imenovao Joaquína Almuniju, pripadnika stare garde i bivšeg ministra u PSOE-ovim vladama. U ne previše razvidnome izbornom postupku Almunia je dobio podršku kongresa, ali odmah je postalo jasno kako se u PSOE-u neće dogoditi potrebna unutarnja katarza. Nastojeći učvrstiti svoj položaj i riješiti se hipoteke imenovanog nasljednika, Almunia je sljedeće godine organizirao unutarstranačke izbore na kojima se birao premijerski kandidat. Suprotno njegovoj nakani da se izborima legitimira pred strankom i biračima, rezultat je bio posve neočekivan jer je pobijedio Josep Borrell, *guerristas* i bivši ministar. Igrom sudbine dvoglavo vodstvo stranke nije dugo opstalo, jer se Borrell ubrzo morao povući zbog korupcijskog skandala u koji su bili upleteni njegova žena i neki bliski suradnici. Vrhunac PSOE-ove opozicijske agonije bili su izbori 2000. na kojima je Almunijina vizija španjolskog društva doživjela potpun krah. I dok se izbori poraz 1996. može smatrati *slatkim*, jer je PSOE izgubio vlast za samo jedan postotak, izborni rezultati 2000. zasigurno su bili *gorki*, jer je stranka ostvarila najgori rezultat od 1979. osvojivši "samo" 34 posto glasova.

Kritični izbori 2004: terorizam kao katalizator promjene

Nakon izbornog poniženja 2000. prirodno se nametala potreba smjene generacija jer se staro vodstvo, koje je vrhunac doživjelo 1980-ih, više nije moglo prilagoditi promijenjenomu nacionalnom i međunarodnom kontekstu. Stoga je na stranač-

Preuzevši PSOE Zapatero se suočio s dva glavna izazova: morao je konsolidirati stranku i učvrstiti svoj liderski položaj te tako okončati Gonzálezovu eru i predstaviti PSOE kao kompetentnu i kritičku opoziciju vladajućoj stranci te razviti izbornu strategiju koja će socijaliste vratiti na vlast

kom kongresu u srpnju te godine za glavnog tajnika izabran José Luis Rodríguez Zapatero, koji je od 1986. bio marginalni zastupnik u *Cortesu*, gotovo nepoznat u javnosti, pa čak i u samoj stranci. Preuzevši PSOE Zapatero se suočio s dva glavna izazova: prvo, morao je konsolidirati stranku i učvrstiti svoj liderski polo-

žaj te tako okončati Gonzálezovu eru i odbaciti negativnu prtljagu zbog koje je stranka izgubila izbore; drugo, morao je predstaviti PSOE kao kompetentnu i kritičku opoziciju vladajućoj stranci te razviti izbornu strategiju koja će socijaliste vratiti na vlast. Otpočetak se uspješno nosio s oba problema. Premda nije uspio potpuno revitalizirati stranku, okončao je podjele i sukobe *guerristas* i *renovadores* tako što je njihove vođe zamijenio političarima nove generacije koji nisu bili opterećeni starima ideološkim raspravama. PSOE je pozicionirao kao djelotvornu, ali i konstruktivnu opoziciju vladajućoj Narodnoj stranci. Slijedio je strategiju "mirne promjene" (*el cambio tranquilo*) koja je podrazumijevala izbjegavanje otvorene konfrontacije i nastojanje da se postigne dogovor s vladom o najvažnijim politikama. No kad je to bilo potrebno, Zapaterov je stil postajao agresivan i napadački, posebno kad su posrijedi bile osjetljive političke odluke, kao što su obrazovna politika i potpora vojnoj intervenciji u Iraku.

Ipak, Španjolsku ništa nije moglo pripremiti na dramatične događaje samo tri dana prije parlamentarnih izbora 2004. Naime, 11. ožujka tijekom jutarnjih sati eksplodiralo je deset bombi u tri prigradska putnička vlaka u Madridu, usmrivši više od 190 i ozlijedivši gotovo 2.000 osoba. Aznarova vlada odmah je optužila baskijsku separatističku skupinu ETA-za napade, premda su prve analize sigurnosnih stručnjaka i sam *modus operandi* ukazivali na odgovornost islamskih terorista povezanih s Al Kaidom. Tri dana kasnije Narodna stranka doživjela je izborni poraz i prepustila vlast Zapaterovim socijalistima. U kojoj je mjeri teroristički napad utjecao na rezultate izbora? Istraživanja javnog mnijenja koja su se kontinuirano provodila nekoliko mjeseci prije izbora davala su jednoznačnu prednost Aznarovoj Narodnoj stranci. Premda su Španjolci konzervativnoj vladi zamjerali bezrezervnu podršku uključivanju u irački rat, Aznar je pobjedničko samopouzdanje temeljio na nekoliko čimbenika: prvo, vlada je bila zaslužna za dobre ekonomske pokazatelje – rast BDP-a, nisku stopu inflacije i rekordno nisku nezaposlenost; drugo, vlada se pokazala beskompromisnom u borbi protiv baskijskog terorizma, što je podržavala većina građana; treće, Aznar je održao obećanje da će se povući s čela stranke nakon osam godina, imenujući svojim nasljednikom kompetentnoga i sposobnog političara Mariana Rajoya; četvrto, negativne reakcije na rat u Iraku izgubile su mobilizirajući potencijal i činile su se dalekom prošlošću. Ne treba, s druge strane, zanemariti vrlo aktivnu i jasno strukturiranu Zapaterovu kampanju u kojoj se PSOE uspio približiti Narodnoj stranci stječući sve veće povjerenje birača. Zapatero je uspio strukturirati stranku oko nove generacije socijalista koji nisu imali nikakve veze s korupcijskim aferama iz nedavne prošlosti. Stranački izborni program utemeljio je na inovativnima i vrlo atraktivnim politikama koje su izražavale interese većine birača. Predlagao je osnivanje ministarstva stanovanja koje je trebalo pomoći mladim ljudima da kupe stan, obećao je da će povući španjolske vojnike iz Iraka i zauzimati se za konsenzus o europskoj vanjskoj i obrambenoj politici, naglašavao je važnost efikasnosti i odgovornosti u procesu odlučivanja, smatrajući kako je suradnja s ostalim strankama jedini način da se to postigne.

Znanstvene i stručne analize utjecaja terorističkog napada na ishod španjolskih parlamentarnih izbora pokazale su da je

11-M značajno pridonio pobjedi PSOE-a, budući da je izravnom uzročnom vezom doveo do mobilizacije birača koji bi inače apstinirali. Od ukupno tri milijuna novih glasova koje je PSOE dobio u odnosu prema prethodnim izborima, 1,6 milijuna bili su glasovi onih koji su na izborima 2000. apstinirali. Približno pola milijuna glasova PSOE-u dali su mladi birači koji su prvi put sudjelovali na izborima, dok su nešto više od 300.000 glasova dali birači koji bi inače glasovali za Ujedinjenu ljevicu (nekadašnju Komunističku partiju). Naposljetku, više od 450.000 glasova PSOE je dobio od birača koji su obično glasovali za Narodnu stranku, ali su u posljednji tren promijenili svoje preferencije. Izbori 2004. pokazali su da su smrtonosni teroristički napadi u kombinaciji s vladinom manipulacijom istragom i upornim svaljivanjem krivice na ETA-u djelovali kao katalizator političke promjene.

Zapatero na vlasti: novi model socijaldemokracije?

Zapatero je tijekom četverogodišnjega opozicijskog djelovanja izgrađivao politički projekt nove Španjolske koji je bio pod velikim utjecajem Blairova *Trećeg puta* i Schröderove razvodnjene verzije *Neue Mitte*. U temelju projekta bila je ideja *građanskog socijalizma* koja je pomoću naprednih i sadržajno inovativnih politika smjerala širenju građanskih prava, smanjivanju diskriminacije i promicanju jednakosti. Zapaterova vlada odmah je donijela odluku o povlačenju španjolskih vojnika iz Iraka, počela je kontroverznu političku raspravu o građanskom ratu i Francovoj diktaturi, pokrenula je opsežne socijalne reforme u korist ugroženih skupina – žena, homoseksualca i imigranata, te je nastojala reformirati ustavni status autonomnih zajednica. Zbog tako opsežnih i dubokih strukturnih reformi mediji, političari i akademska zajednica počeli su govoriti o početku *druge tranzicije*. Zapravo, izbori 2004. trebali su, prema *The Economistu*, označiti svršetak prve faze postfrankovske tranzicije i početak druge faze prijelaza iz jednostavne u "kompliciraniju i sofisticiraniju demokraciju". Zapatero se odlučio suočiti s tabuima

Zapatero je tijekom četverogodišnjega opozicijskog djelovanja izgrađivao politički projekt nove Španjolske koji je bio pod velikim utjecajem Blairova *Trećeg puta* i Schröderove razvodnjene verzije *Neue Mitte*

španjolske tranzicije, nedvosmisleno osuđujući građanski rat i Francov režim, ali je svojim politikama duboko zadirao u vjerske i moralne osjećaje Španjolaca.

Nastojeći ostvariti viziju *građanskog socijalizma* PSOE-ova vlada postavila je građanska prava i jednakost kao srž suvreme-

ne demokracije. Novom zakonskom regulativom pojednostavnjena je procedura razvoda braka, osigurani su mehanizmi zaštite žena od nasilja te je dodatno promovirana rodna jednakost na svim područjima društvenoga i političkog života. Vlada je zajamčila jednakost muškaraca i žena u sastavljanju stranačkih izbornih lista, a Zapatero je inzistirao na tome da polovicu vladinog kabineta čine žene. María Teresa Fernández de la Vega imenovana je prvom zamjenicom predsjednika vlade u španjolskoj povijesti. Osim toga, u lipnju 2005. donesen je zakon koji je dopuštao sklapanje braka osobama istog spola, a homoseksualcima je dano pravo na posvajanje djece. Većina zakonodavnih inicijativa bila je suprotna osnovnim polazištima Katoličke crkve, što je izazivalo njezine oštre reakcije. Dodatne poticaje sekularizaciji i smanjivanju utjecaja crkve u društvenomu i političkom životu dali su novi zakon o obrazovanju kojim je vjeronauk kao obavezan predmet u školama ustupio mjesto građanskom odgoju, ali je znatno smanjeno i državno financiranje crkve. Ipak, najviše prijepora izazvale su mjere kojima su se nastojala urediti prava imigranata čiji se broj u posljednja tri desetljeća dramatično povećao. Mjere su uključivale regulaciju statusa više od 700.000 imigranata koji su do tada radili "na crno", kao i *Plan za Afriku* kojim se ilegalnu migraciju pokušalo zamijeniti legalnom migracijom. Ta je obuhvatna strategija predviđala suradnju španjolskih vlasti s državama koje su izvor brojnih imigranata, ali i socijalnu integraciju imigranata u španjolsko društvo.

Španjolski prijelaz iz autokracije u demokraciju zasigurno se može smatrati tranzicijskim procesom *sui generis*. Obilježio ga je visok stupanj konsenzusa i kompromisa među ključnim političkim akterima koji su dominirali cijelim razdobljem tranzicije. Miran prijelaz u demokraciju nije bio moguć bez široke suglasnosti svih slojeva društva o potrebi razvijanja *kolektivne amnezije* o nedavnoj prošlosti. Traumatična iskustva građanskog rata i surovost Francove diktature nisu bili "prerađeni" u kolektivnoj svijesti, nego su jednostavno "zaboravljeni" ili potisnuti na temelju pakta zaborava (*pacto del olvido*) koji je trebao poslužiti kao sredstvo izbjegavanja novih sukoba lijevice i desnice, odnosno novih političkih elita na vlasti i u opoziciji, koje su učeći na tragičnom iskustvu Druge Republike i građanskog rata nastojale prevladati sukobe koji su 1930-ih duboko podijelili Španjolce. Španjolski povjesničar Javier Tusell smatra kako nije zapravo riječi o amneziji nego o želji da se zaboravi. Zapaterova vlada dovela u pitanje *pacto del olvido* donošenjem Zakona o povijesnom sjećanju (*Ley de Memoria Histórica*) 2007. kojim je pokrenuta široka javna rasprava o traumatičnoj španjolskoj povijesti 20. stoljeća. Pokrećući tu inicijativu Zapatero je zasigurno slijedio i osobni interes i osjećaje, budući da su njegova djeda, socijalističkoga vojnog časnika tijekom Građanskog rata, smaknuli pripadnici Francovih snaga. Paket zakonskih mjera predviđao je povećanje mirovina ratnih veterana, osiguranje ekonomskih i zdravstvenih beneficija onima koji su tijekom rata kao djeca bili primorani napustiti Španjolsku, te financiranje ekshumacija i pokopa žrtava rata. Zakon je nalagao uklanjanje svih javnih simbola Francove diktature, ali nije predviđao sudski progon osoba odgovornih za počinjene zločine.

Zapaterova vlada pridavala je veliko značenje i ustavnim reformama gornjega doma *Cortesa* kojim bi Senat postao pravo predstavničko tijelo teritorijalnih jedinica. Smjerala je, također, broj 6 - lipanj 2011.

uključiti imena svih 17 autonomnih zajednica i autonomnih gradova u Ustav te proširiti njihove autonomije, kao i eliminirati patrilinarnu primogeniture kao jedini način nasljeđivanja krunice. No kako su obje Zapaterove vlade – prva formirana nakon izbora 2004. i današnja formirana nakon izbora 2008. – manjinske, uspjeh ustavnih reformi bio je vrlo ograničen i ovisio je o spremnosti Narodne stranke da surađuje sa socijalističkom vladom. Najdalje se otišlo s reformom statuta autonomnih zajednica kojom se nastojala poboljšati koordinaciju između autonomnih

Dok je na područjima socijalne politike, građanskih prava, ustavne reforme i suočavanja s prošlošću Zapaterova vlada pokazala zavidnu razinu inovativnosti i odlučnosti, u ekonomskoj i vanjskoj politici slijedila je strategiju kontinuiteta s prethodnim vladama

zajednica i središnje vlasti u Madridu te povećati decentralizacija i financijska autonomija. Statuti autonomnih zajednica Katalonije, Valencije, Andaluzije, Aragona, Baleara i Kastilje-Leona uspješno su reformirani i prilagođeni novima ustavnim mehanizmima. Najproblematičnijim se pokazao katalonski statut kojeg je Narodna stranka proglasila protuustavnim, a Zapaterova vlada blokirala brojne radikalne elemente koje su predložili Katalonci, uključujući termine kao što su *suverenost*, *samostalnost* i *pravo naroda na samoodređenje*. Statut koji je predložio baskijski parlament, poznatiji kao *Ibarretxeov plan*, odbačen je zbog formulacija kojima se tražilo priznavanje prava na samoodređenje, stvaranje baskijske države i njezino povezivanje sa Španjolskom na načelu zajednice dviju samostalnih država. Premda je vladina inicijativa dovela do određenih pozitivnih pomaka u odnosu središnje vlade i autonomnih zajednica, Zapatero ipak nije riješio temeljni problem tog odnosa – slabu integriranost autonomnih zajednica u proces donošenja odluka na nacionalnoj razini.

Dok je na područjima socijalne politike, građanskih prava, ustavne reforme i suočavanja s prošlošću Zapaterova vlada pokazala zavidnu razinu inovativnosti i odlučnosti, u ekonomskoj i vanjskoj politici slijedila je strategiju kontinuiteta s prethodnim vladama. U ekonomskoj se politici Zapatero nije upuštao u radikalne rezove, pragmatično zadržavajući ključne ekonomske mjere Aznarove vlade kako bi održao makroekonomsku stabilnost i stalan ekonomski rast. I činjenica što je Pedro Solbes, ministar financija iz posljednje Gonzálezove vlade, nastavio obavljati istu funkciju u Zapaterovim vladama od 2004. do 2009. govori u prilog nastojanju da se zadrži stabilnosti u ekonomskoj politici. Neposredno nakon osvajanja vlasti Zapatero je u vanjskoj politici napravio dramatičan zaokret u bilateralnim odnosima sa SAD-om, odustajući od španjolske potpore ratu u

Iraku i donoseći odluku o povlačenju španjolskih vojnika iz zabljevske pustinje. Međutim, ostali vanjskopolitički prioriteti nisu se značajnije promijenili još od vremena Gonzálezovih vlada – Španjolska je ostala važna članica Europske Unije i NATO-a, gdje nastoji zaštititi i unaprijediti svoje nacionalne interese, dok sa zemljama Latinske Amerike nastavlja održavati posebne odnose kroz godišnje iberio-američke samite.

Je li Zapatero doista proveo drugu tranziciju u Španjolskoj? Odgovor je jasno i nedvosmisleno *ne*. Premda je njegova vlada pokrenula značajne političke inicijative koje su rezultirale trajnim promjenama i visoko postavljenim standardima u određenim područjima društvenoga i političkog života, ipak je pretjerano govoriti o *drugoj tranziciji* i prijelazu u neki bitno napredniji oblik demokracije. Zapatero je ostvario važne uspjehe u području socijalne politike i građanskih prava, no ostala su se *policy* područja – ekonomske i vanjske politike, ustavnih aranžmana i institucionalnih oblika – pokazala otpornima na promjenu. Ustavni okvir demokratskog poretka uspostavljen tranzicijom iz Francove diktature u drugoj polovici 1970-ih ostao je

nepromijenjen. Dva su ključna međusobno povezana razloga ograničenog uspjeha Zapaterovih reformi. Prvo, PSOE u dva posljednja ciklusa izbora nije osvojio apsolutnu većinu mandata, pa je Zapaterova manjinska vlada opstala zahvaljujući potpori malih regionalnih katalonskih i baskijskih stranaka koje su imale značajan ucjenjivački potencijal. To je ograničavalo domete strukturnih reformi, jer se socijalistička vizija španjolskog društva uvelike razvodnjavala u složenom procesu donošenja odluka. Drugo, španjolska demokratska tranzicija i politički život nakon njezina svršetka bili su paradigmatički primjeri dogovornog načina donošenja odluka i postizanja visoke razine konsenzusa i kompromisa među ključnim političkim akterima. Međutim, tijekom dvaju Zapaterovih mandata španjolska politika postala je krajnje polarizirana, ponajprije zahvaljujući radikalnome konfrontacijskom stilu Narodne stranke koja je nastojala osporiti svaku odluku vlade. Napokon, bez obzira na to što se političke promjene koje su socijalisti pokrenuli ne mogu nazvati drugom tranzicijom, Zapaterova vlada ipak je bila ključni predvodnik nove ere španjolske politike. ■

Ulazak u socijaldemokraciju? Institucionalizacija ljevice u postkomunizmu

Vedran Obućina

**Postkomunistička Europa izazov
je teorijama stranaka i stranačkih
sustava utemeljenima na
zapadnoeuropskim iskustvima**

Razvoj stranačkih sustava u zemljama Srednje i Jugoistočne Europe nakon pada Berlinskog zida bio je raznolik. Prema mišljenjima mnogih politologa, posljedica je to izvorišta, razvoja i oblika komunističke vlasti u pojedinim zemljama. To je utjecalo i na poseban način osnivanja stranaka u novim demokracijama, kao i na tranzicijske probleme koji su ih pratili na tom putu. Mnogi su promatrači smatrali da će demokracija, tržišno gospodarstvo i uspon civilnog društva odmah stvoriti liberalni politički poredak. Zaboravili su na brojne druge varijable, vrlo važne za razvoj postkomunističke politike, kao što su baština komunizma, društveni i kulturni rascjepi, teško snalaženje u radu novih institucija, te niz prijetnji i izazova koji uključuju autoritarizam, radikalizam, korupciju i organizirani kriminal. Političke stranke imaju glavnu ulogu u tom procesu, a često se smatraju nezamjenjivim dijelovima demokracije, premda u procesu demokratske transformacije djeluju više kao oligarhijske strukture. Oblik njihove institucionalizacije i način rješavanja problema ključ su razumijevanja prirode postkomunističke politike. Političke stranke i stranački sustavi u tim su regijama većinom novostvoreni, pa se demokratska transformacija u komunističkim zemljama smatra posebnim slučajevima tranzicijskih procesa i odvaja se od demokratske transformacije u Južnoj Europi i Latinskoj Americi. Višestranačje je jedina potpuno nova demokratska institucija, dok su gotovo sve ostale institucije nastale reformom komunističkih institucija, čak i u onim zemljama koje su svoje uređenje preslikale iz predratnih ustava, kao što su to

učinile neke baltičke zemlje. U tom je smislu postkomunistička Europa izazov teorijama stranaka i stranačkih sustava utemeljenima na zapadnoeuropskim iskustvima. Glavna pitanja institucionalizacije demokratskih sustava danas uključuju (dis)kontinuitet demokratskih kretanja, transformaciju komunističkih stranaka, pojavu radikalnih desnih stranaka, organizacijska pitanja stranaka i njihovu unutarnju demokračičnost, volatilitnost birača, partitokraciju, ali i protustranačke tendencije. Nove su stranke prihvatile organizacijski obrazac istovrsnih organizacija u starim demokracijama, ali način njihova razvoja i institucionalizacije uvelike se razlikuju od tih organizacijskih uzora. Geografski smještaj, politički sustav, zajednička povijest, politička kultura i, donekle, razina ekonomskog blagostanja zajednički su elementi postkomunističkih zemalja. Ekonomski, te su zemlje bile na periferiji Zapada kojemu težile i kojemu i danas retorički teže.

Tranzicija komunističkih stranaka

Nakon propasti socijalizma u Istočnoj Europi budućnost dotad vladajućih komunističkih partija bila je nesigurna. No komunističke su partije preživjele i počele se transformirati u sklopu cjelokupne političke i društvene tranzicije. Neke su od njih ostale na vlasti, a neke su postale oporba. U novim uvjetima vladajuće komunističke stranke su se promijenile na niz načina. Neke su svoje autokratske načine vladanja zamijenile novim demokratskim putovima, većinom se transformirajući u socijaldemokratske stranke. U zemljama gdje su komunističke partije otišle u opoziciju, neke su ostale na svojim starim komunističkim doktrinama, dok su druge prihvatile nove demokratske vrijednosti i također se transformirale u socijaldemokratske stranke. Bozoki i Ishiyama smatraju da postoji uzročno-posljedična veza između supnja liberalnosti prijašnjega komunističkog režima i političkog uspjeha stranaka sljednica komunističkih partija: one su uspjele u onim zemljama u kojima su u komunističkim režimima postojale tradicija unutarnjih nesuglasica i iskazivanja interesa te birokratska institucionalizacija. S time se ne slaže Herbert Kitschelt koji smatra da su stranke sljednice bile jače ondje gdje je režim bio represivniji i zatvoreniji, jer je takav sustav spriječio stvaranje neovisnih struktura intelektualaca i profesionalaca iz srednjeg sloja, pa time i pojavu snažne konkurencije. To znači da se stranke sljednice nisu bolje snašle zbog svojih sposobnosti prilagodbe nego zbog slabe i neorganizirane opozicije.

Secesije su bile česte, pa se tijekom transformacije jedan dio članova odmetnuo i stvorio nove komunističke stranke sa starim programom. I dok se u zemljama poput Hrvatske to događalo na marginama političkog života, u Rusiji i Češkoj takve, u biti, protusustavske stranke, poput Komunističke stranke Češke i Moravske i ruskih komunističkih, bile su snažno prisutne u političkom životu svojih zemalja. Te stranke počinju nova putovanja kroz nove sustave s dugom političkom tradicijom, dobro su strukturirane i ne pate od osnivačkih i organizacijskih problema koje tište novonastale stranke, posebno što se tiče članstva i kadrova. Transformirane stranke pratila je i volatilitnost birača. Peter Mair smatra kako je biračko tijelo u novim demokracijama otvorenije i dostupnije, što znači da je i sklonije nestalnosti i promjenama, čemu pridonose nestabilni identiteti, nesigurni i

mnogostruki rascjepi, a to rezultira čak i dvostruko većim – oko 25 posto u "višegradskim zemljama" – promjenama u potpori birača. Mair vidi razliku u odnosu prema ostaloj Europi i u činjenici da su stranke u postkomunističkim zemljama stvorene na razini nacionalnih elita, bez široke ukorijenjenosti na lokalnim razinama.

Margit Tavits prilazi toj temi sa stajališta ponude stranaka u postkomunističkim zemljama, smatrajući kako u novim demokracijama nisu nestabilni birači nego stranke. Elite koje upravljaju strankama jedine mogu oblikovati stranačke ponude koje bi stranke učinile stabilnima. Stranačke elite imaju golemu moć u svojim rukama i odudaraju od elita u zapadnim demokracijama. Sustav se ne mora ravnati prema "zakonima" evolucije postojećih teorija koja završava institucionalizacijom rascjepa i "zamrzavanjem" stranačkog sustava. Elite mogu utjecati na stabilizaciju, bila ona kratka ili duga. Birači, pak, ne utječu na stranački sustav svojim različitim odabirima, nego jednostavno odgovaraju na ponudu elita. Tavitsova stoga zaključuje da je izborna volatilitnost ishod, a ne uzrok nestabilnosti stranačkog sustava. Ni Mair ni Tavitsova ne dotiču, međutim, previše pitanje dugoročnijih odnosa stranaka i stranačkih sustava. Nije jasno promatraju li stranački sustav kao skup interakcija u strankama i među strankama u jednoj državi ili na njih gledaju kao na zasebne entitete. Suvremenu europsku politologiju obilježava sve više jasnih odnosa od istovjetnosti te se proučavaju slučajevi u kojima postoji institucionaliziran stranački sustav, a da pritom same stranke ne moraju biti institucionalizirane. Tako postoje

U zemljama gdje su se sljednice komunističkih partija najprije reformirale i potom vratile na vlast, ne očekuje se njihov raspad ili nastajanje novih stranaka na ljevici

političke stranke koje nisu ukorijenjene u društvu i stabilizirane, a stranački sustav ipak djeluje bez obzira na nestabilnost stranaka samih (Casal Bertoa, 2009; Randall i Svåsand, 2002).

Uspjesi sljednica komunističkih partija ovisili su o tipu političkog sustava i percepciji među biračima. U politološkoj literaturi na tom se području izdvajaju radovi Anne Grzymala-Busse, a posebno njezin tekst "Autoritarne odrednice demokratske borbe stranaka – sljednice komunističkih stranaka u Srednjoistočnoj Europi". Grzymala-Busse nije, međutim, uvrstila u svoju raspravu različitost ponude i potražnje tih stranaka. Kako mi se čini da je dobro opisala organizacijske i izborne mogućnosti stranaka sljednica komunističkih partija, uzet ću njezin tekst kao predložak za osvrt na zemlje bivše Jugoslavije, koje autorica nije prikazala, a koje se djelomice razlikuju od njezina modela. Postoji još nekoliko važnih radova koji su se usredotočili na identitetske promjene stranaka sljednica. Primjerice, Ishiyama (2000), Oates (1999) i Ziblatt (1998) promatraju njihovo mijenjanje i u prvoj fazi višestranačja i tijekom drugih izbornih ciklusa. Daniel Ziblatt klasificira stranke sljednice na nekoliko razina. Ponajprije ih

dijeli na stranke koje su se socijaldemokratizirale i one koje su se uspješno, a zapravo pragmatično, prilagodile novom okruženju. Ziblatt prepoznaje "retroljevičarske" stranke koje su ostale na komunističkim načelima, odbacujući slobodno tržište, zapadni utjecaj i postupno se pretvarajući u protusustavske aktere. S druge strane, postoje pragmatično-reformske stranke koje su se distancirale od ideologije marksizma te krenule putem (nove) socijaldemokracije koju čine stručnjaci, tehnokrati i pragmatičari. No na području bivše Jugoslavije razvile su se većinom nacionalno-patriotske stranke koje su odbacile komunizam, ali umjesto usmjerenja prema europskoj socijaldemokraciji krenule su putem nacionalizma, bivajući istodobno protukapitalističke i tradicionalno protuzapadne organizacije.

Postjugoslavenske perspektive

Grzymala-Busse promatra jačinu borbe sljednica komunističkih stranaka prema njihovom izlasku, disperziji i regeneraciji u novome višestranačkom sustavu, pokušavajući pokazati kako su autoritarne stranke transformirale same sebe izvan institucionalnih okvira kakvi su stranački ili izborni sustav neke zemlje. Silaskom s vlasti, komunističke su stranke omogućile brzu konsolidaciju demokracije kao jedino moguće rješenje. Ako su komunističke elite ostale unutar stranke sljednice, to jest ako se nisu razmjestile u više drugih stranaka, postojala je jasna odrednica stranačke borbe, a birači su jasnije mogli odrediti političko usmjerenje pojedine stranke. Ako su se stranke transformirale organizacijski i ublažile svoje programe, bile su prijemčivije u novom sustavu gdje su imale više kapaciteta za kritiziranje i alternativne programe vladajućim strankama. Autorica dijeli stranke na: (a) one koje su otišle s vlasti 1989, regenerirale se i vratile se naknadno na vlast kao umjerene demokratske stranke; (b) one koje su sišle s vlasti, ali se nisu ni transformirale ni vratile na vlast; (c) one koje nisu sišle s vlasti nego su ostale vladajuće stranke i nakon propasti komunizma. U postjugoslavenskim okvirima prvoj skupini pripadaju samo Socijaldemokratska partija Hrvatske i, djelomice, Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine. U drugoj skupini nema nijedne relevantne stranke. U treću se ubrajaju slovenska Stranka demokratske promjene, koja je tri puta promijenila naziv, najprije u Socijaldemokratska promjena, potom u Udružena lista socijaldemokrata, te napokon Socijalne demokrate, kao i Socijalistička partija Srbije, Socijaldemokratska unija Makedonije i Demokratska partija socijalista Crne Gore. U pojedinim zemljama, kao što su Poljska i Mađarska, postkomunističke su snage bile dovoljno jake da stalno ugrožavaju stranke na vlasti, češke i slovačke građanske i nacionalističke snage bile su mirne, a u Bugarskoj i Rumunjskoj bivši su komunisti nadzirali tranzicijski proces. Slično se događalo u zemljama bivše Jugoslavije: nacionalne odnosno nacionalističke stranke u BiH nadziru vlast, kao i HDZ u Hrvatskoj. U drugim su zemljama reformirani komunisti također čvrsto držali vlast u svojim rukama, kao u autoritarnoj Srbiji Slobodana Miloševića i Crnoj Gori Momira Bulatovića, ili zahvaljujući plebiscitarnoj volji naroda kao u Makedoniji za vrijeme Kire Gligorova i djelomice u Sloveniji za vrijeme Milana Kučana.

Autorica, nadalje, pokazuje da institucionalni mehanizmi, poput zakonskoga izbornog praga ili otvorenosti stranačkih

lista, ne mogu sami po sebi odrediti uspješnost sljednica komunističkih stranaka i pritom upozorava da su te stranke na početku imale veliku prednost u odnosu prema oporbi zbog jedinstvenog stava u pregovorima o prvim višestranačkim izborima i velikih materijalnih sredstava kojima su raspolagale. Njihova strategija prilagodbe demokratskom višestranačju odredila je jačinu stranačke borbe. Kad je postojala jedinstvena stranka, politička polarizacija omogućila je biračima da jasno identificiraju stranačke ponude i raspravljaju o ekonomskim i kulturnim politikama, kao što je pokazao hrvatski SDP povratkom na vlast. S druge strane, ondje gdje su se komunističke stranke raspale na nekoliko stranaka ili gdje se nisu dovoljno transformirale, nastale su konkurentne stranke na ljevici koje su unosile zbrku među birače i uzrokovale rasipanje glasova na ljevici.

U zemljama gdje su se sljednice komunističkih partija najprije reformirale i potom vratile na vlast, Grzymala-Busse ne očekuje njihov raspad ili nastajanje novih stranaka na ljevici, što potkrjepljuje ionako "progresivnim" komunističkim strankama koje su znale procijeniti povijesni interes vlastite države. To se zbilo u Hrvatskoj gdje Komunistička radnička partija (SRP) i Socijaldemokratska stranka Hrvatske (SDH) nisu mogle konkurirati SDP-u i završile su kao marginalne snage ili su posve iščezle. U ostalim zemljama bivše Jugoslavije također nije bilo mjesta za socijaldemokratske stranke *ab novo*, nego su sve nastale kao sljednice komunističkih partija koje su odustale od svoje komunističke ideologije. Opozicija s ljevice, međutim, nije bila marginalna. U zemljama poput Rumunjske i Bugarske, koje Grzymala-Busse uzima kao primjere zemalja gdje su komunisti ostali na vlasti transformirajući se u socijalističke ili socijaldemokratske stranke, jedinstvena stranka počela se raspadati na manje stranke.

Socijalistička stranka Srbije potvrđuje tezu da će se stranka transformirati samo ako prođe loše na izborima

Autorica tu navodi i Pokret za demokratsku Slovačku koji nije sljednik komunista, ali je slijedio isti obrazac dugotrajne vlasti i posljedični raspad na nekoliko manjih stranaka.

Posebno su zanimljivi slučajevi Srbije i Crne Gore. U Srbiji se vladajuća stranka samo formalno transformirala, a zapravo je od komunizma prešla na ideologiju nacionalizma, zadržavajući pritom autoritarnost. Socijalistička stranka Srbije (SPS) okupila je niz nominalno ljevičarskih stranaka, pa je na saveznoj razini koalirala s Jugoslovenskom levicom (JUL), a na republičkoj sa Socijalističkim savezom radničkog naroda Srbije (SSRNS). Zanimljivo je, međutim, da se SPS nije značajno cijepao. Unatoč tome, i suprotno očekivanjima koje iznosi Grzymala-Busse, u Srbiji nastaje niz kompetentnih stranaka koje nose socijalistički ili socijaldemokratski predznak: Liga socijaldemokrata Vojvodine, Socijaldemokratska unija, Socijaldemokratska partija Srbije i Socijalno-liberalna stranka Sandžaka. SPS je klasična nacionalno-patriotska stranka koja se odrekla komunizma i prihvatila nacionalizam, odbacujući prvotno zapadni model demokracije. U toj oligarhijskoj stranci nastala je sklonost crveno-smeđim

koalicijama, pa je SPS koalirao s krajnje desnom Srpskom radikalnom strankom i monarhističko-tradicionalističkim Srpskim pokretom obnove, premda su čelnici obje te stranke bili u zatvoru pod Miloševićevim režimom. S druge strane, SPS je koalirao s JUL-om, koji se držao marksističkih dogmatskih načela; zapravo, stranka Miloševićeve supruge Mirjane Marković bila je koruptivno-mafijaški usmjerena, pružajući sklonište okorjelim finansijskim zločincima i banditima. Padom Miloševića SPS se zakašnjelo transformira, prije svega zbog opasnosti da će se stranka urušiti iznutra i da više neće osvajati mjesta u parlamentu. Socijalistička stranka Srbije potvrđuje Jandinu tezu (1995) da će se stranka transformirati samo ako prođe loše na izborima.

U Crnoj Gori bilo je još zanimljivijih procesa. Sukcesorska Demokratska partija socijalista Crne Gore zadržava vlast i održava autoritarni poredak. Međutim, kao prema predlošku Grzymale-Busse, nakon dugotrajnije vlasti počinje se cijepati 1998, kad Momir Bulatović osniva Socijalističku narodnu partiju Crne Gore, a Milo Đukanović nastavlja djelovati u staroj stranci i s njom pobjeđuje na izborima. Uz to, nastaje i Socijaldemokratska partija Crne Gore pod vodstvom Ranka Krivokapića, aktualnog predsjednika crnogorskog parlamenta. To dovodi gotovo do apsurdna, jer se tri socijaldemokratske ili socijalističke stranke izmjenjuju na vlasti ili čak koaliraju, a načelno nude isti program.

Takozvane socijalno-liberalne stranke izgubile su svoje mjesto u naprednijim tranzicijskim društvima, jer su "njihovo" polje djelovanja preuzele upravo nove socijaldemokratske stranke

U Makedoniji Socijaldemokratska unija (SDSM) drži vlast od 1992. do 1998. i opet od 2002. do 2006. I SDSM prati obrazac razvoja Grzymale-Busse jer bilježi dva rascjepa: 1993. Petar Gošev osniva Demokratsku stranku, a 1999, nakon poraza na predsjedničkim izborima, Tito Petkovski osniva Novu socijaldemokratsku stranku. Osim toga, postoji i Socijalistička stranka Makedonije (SPM) koja je bila u koaliciji sa SDSM-om od 1992. do 1998, slično kao SP Srbije sa Socijalističkim savezom radničkog naroda Srbije. Naime, i SPM je proizašla iz nekadašnjega Socijalističkog saveza radnog naroda Makedonije kao satelitske organizacije komunističke partije. SDSM se na kraju prometnuo u glavnog protivnika na ljevici trenutno vladajućoj Unutrašnjoj makedonskoj revolucionarnoj organizaciji – Demokratskoj stranci makedonskoga nacionalnog jedinstva (VMRO-DPMNE), upravo kao što su slovenski Socijalni demokrati glavni protivnik Slovenske demokratske stranke Janeza Janše.

Gledajući zemlje bivše Jugoslavije, može se reći da postoje tri glavna pravca kretanja postkomunističkih stranaka, koji po-

malo odudaraju od Grzymala-Bussinog modela: (a) stranke koje su se transformirale, izgubile vlast i potom se ponovno vratile na vlast bez posebnog takmaca na ljevici (Hrvatska); (b) stranke koje su se transformirale i zadržale vlast bez posebno jakog takmaca na ljevici (Slovenija i Makedonija); (c) stranke koje su se formalno transformirale, zadržale vlast, vladale autoritarno i završile u koalicijama ili načelnim obračunima sa svojim takmacima na ljevici (Crna Gora, Srbija). Bosna i Hercegovina je posebno pitanje, jer se SDP sve donedavno percipirao kao inherentno bošnjačka unitarna stranka, a nema naznaka da će svoju socijaldemokratsku mimikriju napustiti.

Tranzicija u "socijaloligarhiju"?

Općenito uzevši, biračko tijelo gleda na socijalni predznak kao dobru vodilju koja izražava njegove tradicionalne interese, pa taj predznak uzimaju i neke liberalne stranke. One u europskim okvirima nailaze na velike identitetske probleme: liberalne su stranke ponajprije stranke velikog kapitala, liberalne prema ekonomiji, ljudskim pravima i kapitalu, ali se ne bave pretjerano socijalnim pravima. Takozvane socijalno-liberalne stranke izgubile su svoje mjesto u naprednijim tranzicijskim društvima, jer su "njihovo" polje djelovanja preuzele upravo nove socijaldemokratske stranke koje prate pravce nove socijaldemokracije koju su inaugurirali Bill Clinton, Gerhard Schröder i Tony Blair, a koja se zasniva na sljedećim premisama: ekonomski sukobi u društvu više nisu pitanje ponude ili potražnje nego se te dihotomije objedinjuju; moguća je neoliberalna ideja o "manje države", ali se ona ne izražava u potpunom povlačenju države iz društva, primjerice kao ulagača; država više ne može jamčiti socijalna prava nego se država blagostanja mora stvarati radom. Vodeći se navedenim načelima nove socijaldemokracije, socijaldemokratske stranke i druge stranke sljednice u postjugoslavenskim zemljama nisu dostigle onu razinu socijaldemokracije kakvu Europa priželjkuje. No, to ne treba obeshrabrivati, jer ni druge europske socijaldemokratske stranke nisu uspjele u tome. Zabrinjavajuće je, međutim, da socijaldemokratske i druge lijeve stranke nisu uspjele u 20 godina nametnuti "grassroot" pristup, te su ostale elitne stranke, nastale regrutacijom starih elita i pomlađivanjem kadra iz elitnih krugova. Osim što kontinuitet elita može biti breme koje budi sumnjičavost biračkog tijela u pretjeranu pragmatičnost lijevo orijentiranih političara, on ostavlja dojam da su stranke oligarhijske strukture. Socijaldemokratske stranke još nemaju široku potporu birača, pa često moraju ulaziti u ideološki neprirodne koalicije. Ti elitni klasteri ponovno se popunjavaju strankama nastalima u parlamentarnim krugovima, pretvarajući socijaldemokracije u socijaloligarhije. Budu li, nadalje, ustrajavale na pragmatičnim neoliberalnim programima, kao u Poljskoj i Mađarskoj, socijaldemokratske stranke mogle bi doživjeti potpun slom. Stoga će se ljevica u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi morati ponovno transformirati i izraditi nove socijaldemokratske programe. ■

"Vrlinska stranka" u borbi protiv privatnih monopola i svedržavnog nadzora

Višeslav Raos

Piratske stranke grade politiku na pitanjima upravljanja novim tehnologijama, uvjetima poslovanja, te razmjeni informacija i sadržaja u digitalnom okruženju

U posljednja dva desetljeća nekoliko je međusobno isprepletenih društvenih, ekonomskih i političkih procesa uvelike izmijenilo pravila i smjer stranačkog natjecanja u etabliranim europskim demokracijama. Stasanje novih naraštaja birača koji nemaju iskustvo Drugoga svjetskog rata i poslijeratne obnove Europe te prelazak iz industrijskoga u postindustrijsko društvo oslabjeli su stare socijalno-ekonomske rascjepe na kojima su se desetljećima gradile biračke preferencije za velike masovne stranke ljevice i desnice. Propast realnog socijalizma u Istočnoj Europi bila je velik udarac europskoj ljevici koji ju je prinudio da redefinira svoj identitet. Zbog jačanja i produbljivanja procesa europskih integracija stranačke se elite sve više otuđuju od birača, javne politike obilježuju jačanje tehnomenadžerskog rezoniranja, a slabe ideološke razlike među etabliranim strankama, što uzrokuje porast biračke apstinencije. U novim uvjetima prostor za rast i uspjeh dobivaju stranke zelenoga odnosno ekološkog predznaka koje su devedesetih godina izrasle iz udruge civilnog društva i novih društvenih pokreta u ravnopravne sudionike stranačkog natjecanja. Istodobno, demokratski deficit Europske Unije, otuđenje političkih elita od građana te duboke društvene promjene izazvane masovnim useljavanjem iz afričkih i azijskih zemalja daju poticaj i raznorodnim populističkim stranačkim opcijama koje profitiraju u vakuumu što je nastao na stranačkoj pozornici mnogih europskih zemalja. Populističke stranke u Zapadnoj Europi često, premda ne i uvijek, u svojoj politici izražavaju rasizam, ksenofobiju, etnički, kulturni i vjerski šovinizam.

Početak 21. stoljeća brz razvitak novih tehnologija mijenja prirodu masovnih medija, vođenje izbornih kampanja, oblikovanje javnog mnijenja i političkih sadržaja. Nakon deindustrijalizacije devedesetih godina i selidbe europskih proizvodnih pogona u Kinu, širenje interneta i mobilnih komunikacija postavlja temelje za uspon informacijskog društva. Veća dostupnost i pluralnost izvora informacija stvaraju nove mogućnosti za djelovanje stranaka i inicijative civilnog društva. Istodobno, nove tehnologije mijenjaju prirodu poslovanja i dovode u pitanje uvriježena poimanja vlasništva, trgovine, zaštite privatnosti i osobnih podataka te granice privatnoga i javnog. U takvim uvjetima nastala je nova vrsta stranaka – piratske stranke (Häyhtiö i Rinne, 2008:335). Piratske stranke grade politiku na

Tri su glavna piratska cilja zaštita prava i sloboda građana, želja za oslobođenjem kulture i stav da patentni i privatni monopoli štete društvu

pitanjima upravljanja novim tehnologijama, uvjetima poslovanja, te razmjeni informacija i sadržaja u digitalnom okruženju. Međunarodna politološka literatura o tome političkom fenomenu vrlo je oskudna, dok joj se u domaćoj političkoj znanosti dosad nije posvećivala nikakva pozornost. Nekoliko je uzroka nedostatka znanstvenog interesa za piratske stranke. Prvo, neki politolozi tvrde da piratske političke opcije svojim dosadašnjim slabim rezultatima na izborima za nacionalne parlamente nisu zaslužile veću pozornost. Drugo, mnogi ih doživljavaju kao jednoproblemske stranke (*single-issue parties*) koje nemaju kapaciteta privući veći broj birača i približiti se različitim segmentima biračkog tijela. Zbog usko definiranoga političkog sadržaja postoji i sumnja u mogućnost dugotrajnijeg zadržavanja pozornosti javnosti na temama koje one promiču i nameću. Premda su te ograde i skepse shvatljive i opravdane, u ovom se slučaju izborni uspjeh ne može uzeti kao odlučujući kriterij zato što svaka nova stranka mora proći određeni razvojni put dok ne izgradi svoje izborne kapacitete. Usporedi li se postupni i dugogodišnji razvoj zelenih političkih opcija u Europi s usponom piratskih stranaka, može se pretpostaviti kako i političke stranke s piratskim predznakom mogu postupnim širenjem svojih političkih programa i javnih politika o kojima su izgradili svoje pozicije nadići okvire jednoproblemskih stranaka. Smatram kako teme i pitanja koja otvaraju piratske stranke reflektiraju duboke društveno-političke transformacijske procese suvremene Europe te su stoga relevantan predmet politološke analize.

Nastanak Švedske piratske stranke (*Piratpartiet*)

Prije nego što prikažem povijest piratske stranke, treba po nešto reći o kontekstu razvoja takve političke opcije upravo u Švedskoj. Zahvaljujući specifičnom spoju ekstenzivne socijalne

države i povoljnih uvjeta poslovanja, kao i činjenici da zemlja nije pretrpjela razaranja u Drugome svjetskom ratu, Švedska je jedna od najprosperitetnijih zemalja i najpropulzivnijih ekonomija u Europi, ali i društvo s visokom razinom osobnih sloboda, egalitarnosti, otvorenosti i demokratskog odlučivanja. Globalna telekomunikacijska tvrtka *Ericsson* dala je poticaj pretvaranju Stockholma i okolice u jedno od svjetskih središta razvoja informacijsko-komunikacijskih tehnologija. Prema riječima Ricka Falkvingea, osnivača prve piratske stanke, dok su mnogi, uključujući i hrvatske surfere, još bili ograničeni na *dial-up* pristup, u Švedskoj je već bio uobičajen brzi širokopolasni internet.¹ Te su okolnosti pogodovale širenju kulture masovne razmjene i dijeljenja digitalnih datoteka, ponajprije glazbe i filmova, među korisnicima interneta putem *peer-to-peer* protokola. Želeći zaštititi autorska prava, ali i interese diskografske industrije, vlada socijaldemokrata Görana Perssona osnovala je 2001. Ured za suzbijanje piratstva (*Antipiratbyrå*). Zanimljivo je da je ta odluka koincidirala sa svjetskim pucanjem takozvanoga *dot.com* špekulativnog balona. Nakon ubrzanog rasta internetskog poslovanja u Sjevernoj Americi i Europi od 1995. do 2000. mnoge su takve tvrtke propale, a njihove su dionice radikalno izgubile na vrijednosti. To je izazvalo slabljenje gospodarskog rasta u Švedskoj početkom novog tisućljeća i rezultiralo gubitkom brojnih radnih mjesta u IT sektoru.

Reagirajući na vladin pokušaj suzbijanja slobodne razmjene datoteka na internetu, skupina entuzijasta, kulturnih djelatnika i pobornika kibernetičke kulture osnovala je 2001. *Piratbyrå* (Piratski ured), udruhu za potporu korisnicima interneta koji se protive restrikcijama u dijeljenju i razmjeni digitalnih sadržaja. Dio članova udruge iste je godine pokrenuo *The Pirate Bay* (TPB), internetski poslužitelj za posredovanje između korisnika koji dijele sadržaje putem *BitTorrent* protokola. *BitTorrent* je najpopularniji svjetski protokol za dijeljenje datoteka, dok je *The Pirate Bay* u kratkom roku postao jedan od najposjećenijih servera te vrste. Policijska racija u uredu *Pirate Baya* 2006. i sudski proces 2009. protiv čelnika ovog servera uvelike su potaknuli rast članstva Piratske stranke i povećali njezino javno značenje (Li, 2009:289). Oštre restriktivne mjere protiv djelatelja digitalnih datoteka našle su se u izravnoj i snažnoj suprotnosti sa slobodarskom tradicijom švedskog društva i politike (Bartels, 2009:51).

Nakon što su tijekom 2005. švedske vlasti dodatno pojačale borbu protiv internetskog piratstva, programer Rickard Falkvinge pustio je 1. siječnja 2006. u rad stranicu Piratske stanke (*Piratpartiet*), čime je počelo djelovanje nove političke stranke (Miegel i Olsson, 2008: 208-209). Nova stranka, osnovana u izbornoj godini, nije uspjela osvojiti nijedan mandat u švedskom parlamentu (*Riksdag*), no Pirati su uspjeli privući veliku medijsku pozornost i utjecati na promjenu stavova etabliranih stranaka o zaštiti intelektualnog vlasništva i reguliranju razmjene podataka putem interneta. Premda je, sukladno piratskoj ikonografiji, izvorna stranačka boja bila crna, stranački čelnici izabrali su ljubičastu kako bi naglasili odmak od etabliranih stranaka u Švedskoj – socijaldemokrata (crvena, *Socialdemokraterna*) i liberalnih konzervativaca (plava, *Moderaterna*) – i nadilaženje uvriježenih pravila stranačkog sustava koji su determinirale te stranke. Još jedan taktički odmak od postojećih političkih stra-

naka u Švedskoj odnosi se i na način komuniciranja s biračima te javni rad i promidžbu. Premda posljednjih godina gotovo sve europske stranke djeluju i na internetu te ga koriste u izbornim kampanjama, za Pirate je to primarni kanal komunikacije. Tražeći kontaktne podatke za središnjicu švedskih pirata, moguće je

Piratski je ideal stvaranje zajedničkoga kulturnog javnog dobra koje bi spasilo od propadanja kulturne artefakte prošlosti

pronaći poštanski pretinac i e-mail adrese kontaktnih osoba, ali ne i adresu zgrade gdje se nalazi sjedište stranke. Dok u vrijeme izbornih kampanja suvremene stranke potencijalnim biračima uz letke sa sažecima svojih izbornih programa i ciljeva dijele i promotivne materijale poput privjesaka, upaljača, kemijskih olovaka i sličnog, Pirati kontinuirano provode takvu vrstu promidžbe kako bi povećali javnu vidljivost stranke. Na mrežnim stranicama stranke postoji *online* trgovina koja nudi torbe, majice, kape, šalove, naljepnice za automobile i slično, te više podsjeca na internetski dućan nogometnog kluba ili glazbenog sastava nego političke stranke. Također, u svim javnim istupima članovi nose odjeću sa stranačkim oznakama.

Pravi izborni uspjeh i jačanje statusa na švedskoj stranačkoj pozornici Piratska stranka je doživjela na izborima za Europski parlament 2009. Osvojivši 7,1 posto glasova, Pirati su dobili jedan od 18 mandata Švedske u Europskom parlamentu. Računalni programer Christian Engström postao je prvi piratski europarlamentarac. Ratifikacijom Lisabonskog ugovora Švedskoj je dodijeljeno još jedno mjesto u Europskom parlamentu, pa je Piratska stranka stekla pravo na još jedan mandat koji je pripao Ameliji Andersdotter.² Premda nisu članovi nijedne europske političke stranke, švedski pirati članovi su kluba zastupnika Zelenih i Europske slobodne alijanse u Europskom parlamentu.

Prema uzoru na švedsku Piratsku stranku, u brojnim drugim članicama Europske Unije, ali i izvan nje, posljednjih godina osnivaju se stranke s piratskim predznakom. U Bruxellesu je 2010. osnovana Piratska internacionala (*Pirate Parties International*), međunarodna krovna organizacija piratskih stranaka. Premda u Hrvatskoj djeluje nekoliko udruga koje promiču slobodno korištenje interneta i zauzimaju se za zaštitu prava digitalnih potrošača – udruge Slavoljub Penkala i Mreža Telemah – dosad pri Ministarstvu uprave nije registrirana nijedna takva ili slična politička stranka.

Politike u informacijskom društvu

Osnivač stranke Rick Falkvinge navodi da je na osnutak stranke utjecala rigidnost švedske države u borbi protiv korisnika servera za dijeljenje i razmjenu datoteka. Kakve politike doista zastupaju Pirati i koliko su njihove političke ideje koherentno razvijene? U uvodnom dijelu stranačke deklaracije navodi se da je cilj stranke globalno zakonodavstvo prilagoditi

informacijskom društvu u nastajanju. Iz same prirode interneta razumljivo je kako stranka ne ograničava svoje ideje i djelovanje samo na nacionalne okvire, nego želi potaknuti priželjkivane promjene na globalnoj razini. Tri su glavna piratska cilja zaštita prava i sloboda građana, želja za oslobođenjem kulture i stav da patenti i privatni monopoli štete društvu. Pirati polaze od pretpostavke da živimo u društvu nadzora i kontrole što protuslovi proklamiranim načelima demokracije. Nakon napada 11. rujna 2001. Švedska je, poput mnogih drugih europskih zemalja, počela provoditi opsežne protuterorističke sigurnosne mjere koje Piratska stranka smatra invazijom na privatnost i upletanjem države u osobne slobode. U raspravi o granici između zaštite nacionalne sigurnosti i zadiranja u prava građana, stranka naglašava kako je ljudsko i građansko pravo moći slobodno komunicirati, bez osjećaja prismotre i bez potrebe stalnog identificiranja pred tijelima vlasti. Pravo na anonimnost i nepovredivost privatnosti osobne korespondencije preduvjet je istinske slobode govora pojedinaca i društvenih skupina. Stranka nije *a priori* protiv svake zaštite autorskih prava i intelektualnog vlasništva, ali smatra da je na suvremenim tržištima narušena ravnoteža između potrebe i želje građana za dostupnošću sadržaja, na jednoj, i prava autora na odgovarajuću naplatu svojeg rada i stvaralaštva, na drugoj strani. Posebnu prijetnju slobodnom tržištu, a time i slobodi građana, Pirati vide u postojanju privatnih monopola, posebice na području tehnoloških i medicinskih patenata. Stav stranke prema EU izražava odbijanje europskog Ustava i Lisabonskog ugovora kao njegove ublažene inačice. Pirati snažno kritiziraju demokratski deficit EU-a te žele promicanjem švedske prakse slobodne dostupnosti javnih dokumenata utjecati na reformu europskih institucija kako bi se povećala razina razvidnosti i otvorenosti. Iz rasprave o autorskim pravima, stranka izvodi svoju kulturnu politiku. Naime, Pirati misle da svjetska kulturna dobra i baština moraju biti dostupni svima, a autorska prava primjenjivala bi se samo kao sredstvo zaštite od neovlaštenog korištenja u komercijalne svrhe. Piratski je ideal stvaranje zajedničkoga kulturnog javnog dobra (*cultural commons*) koje bi spasilo od propadanja kulturne artefakte prošlosti i istodobno postalo temelj kreativnosti budućih naraštaja.³ Upravo se na tom primjeru vidi kako ta politička opcija na specifičan način spaja ideale zajedničkoga javnog prostora i vlasništva sa zaštitom pojedinca i njegovih privatnih prava. Naglašeni individualizam, uz istodobno vrednovanje javnih dobara, izraz je, s jedne strane, švedske kulturno-političke pozadine stranke, a s druge strane upućuje na društvene promjene i izazove koje donose nove informacijsko-komunikacijske tehnologije. Svoju zdravstvenu politiku stranka ponajprije svodi na pitanje održivosti postojećeg sustava farmaceutskih i medicinskih patenata. U kontekstu gospodarske politike i poticaja istraživanja i razvoja (R&D), Pirati patente vide kao uzrok neravnoteže na tržištu zato što patenti stvaraju monopole koji onemogućuju slobodno tržišno natjecanje. Posebice se naglašava neravnopravnost malih i srednjih poduzeća – u terminologiji EU-a: SMEs – u odnosu prema globalnim multinacionalnim korporacijama. Uz poticanje veće razvidnosti rada državnih i europskih administracija, stranka smatra da se klijentelizam i korupcija mogu suzbiti promicanjem korištenja *open source* računalnih programa u javnoj upravi, zdravstvu i obrazovanju kako bi se smanjio utjecaj

privatnih interesa na javne servise. Sukladno svojoj kulturnoj politici, stranka obrazovnu politiku gradi na premisi da razvoj novih tehnologija omogućava snižavanje troškova obrazovanja na svim razinama. Poticanjem slobodnog pristupa (*open access*) znanstvenom izdavaštvu i distribuciji obrazovnih materijala želi omogućiti slobodno školovanje svih građana.

Početakom 2011. osnivač stranke Rick Falkvinge prepustio je čelništvo svojoj zamjenici Anni Troberg, a sam se posvetio širenju piratske misli u svijetu. Pomoću brojnih predavanja na sveučilištima i poslovnim konferencijama Falkvinge se bavi "političkim prozelitizmom". Svjestan da je koherentna politička platforma Pirata još u povojima i želeći se odmaknuti od etikete jednoproblemske političke opcije, pokušava razviti piratsku ideologiju koju slikovito predstavlja piratski kotač s osam žbica, analogno kormilarskom stroju piratskog broda.⁴ U središtu osam žbica ili krakova nalazi se humanizam, shvaćen kao temeljno načelo o jednakosti svih građana i jednaku pravu na pristup znanju i informacijama. Iz toga se izvodi sveobuhvatno pravo na privatnost, koje uključuje privatnost osobne prepiske, mjesta prebivanja (lociranja), mjesta obitavanja (teritorija), privatnost tijela, identiteta i podataka. Drugo je načelo načelo transparentnosti odnosno prava građana da imaju uvid u procese političkog odlučivanja i nadzor nad obnašateljima političkih dužnosti bez prethodnog plaćanja pristojbi i identificiranja. Treće načelo naglašava pravo svake osobe da stvara i dijeli kulturu i kulturna dobra, koristeći pritom postojeća kulturna dobra bez prethodnog dopuštenja ili ograničenja. Sličan pristup promiče se i u kontekstu znanja: svatko ima pravo koristiti javno znanje te bi stoga rezultati svih javno financiranih istraživanja morali biti javno dostupni. U skladu s odmakom od industrijskog društva i stranaka formiranih u tom razdoblju, Falkvinge uvodi pojam "ekonomije roja" (*swarm economy*). Pritom polazi od pretpostavke da u suvremenom gospodarstvu ljudi često

Stranka smatra da se klijentelizam i korupcija mogu suzbiti promicanjem korištenja *open source* računalnih programa u javnoj upravi, zdravstvu i obrazovanju kako bi se smanjio utjecaj privatnih interesa na javne servise

mijenjaju radna mjesta, rade više poslova istodobno od kojih su neki plaćeni, a drugi nisu, ali su društveno korisni. Stoga se Pirati zauzimaju za novi sustav vrednovanja volonterskog rada, poput pisanja članaka za *online* enciklopedije i kreiranja besplatnog softvera. Sukladnoj toj logici, gospodarstvo i tržište rada trebali bi se temeljiti na slobodi pojedinca i slobodnom razvoju njegovih osobnih vještina i sposobnosti. Stranka navodi kako su danas sva društva polikulturalna te bi prihvaćanje te realnosti trebalo biti podloga za bolju razmjenu i razvoj znanja u društvu. Kao sedmo počelo naglašava se visoka kvaliteta zakonodavstva,

odnosno zauzimanje za donošenje preciznih i učinkovitih pravnih propisa koji se mogu brzo mijenjati ako se nađe bolje rješenje. Posljednje piratsko načelo otkriva postmodernu kulturnu matricu iz koje stranka izrasta. Naglašava se pragmatizam kao način postizanja visokih ideala u više međukoraka i međufaza, koji naizgled mogu biti kontradiktorni i nedosljedni u odnosu prema zacrtanim ciljevima, no u konačnici bi trebali pridonijeti željenim promjenama. Visoki ideali stranke nisu potpuno ostvarivi, ali se na putu ostvarenja oni preoblikuju, prilagođavaju i redefiniiraju.

Nove tehnologije, novi birači i nova stranačka obitelj?

Iz prikaza povijesti i profila očito je kako je riječ o političkoj opciji koju nije lako definirati i svrstati u postojeće stranačke tipove i obitelji. Pirati ističu kako nisu ni lijeva ni desnica. Premda su te izjave tipične za niz populističkih stranaka u Europi, kod Pirata nije moguće pronaći elemente političke komunikacije i mobilizacije koji bi upućivali na to da je riječ o populističkom fenomenu. Premda čelnici stranke priznaju kako još uvijek razvijaju svoju ideologiju i pokušavaju dati svoje odgovore na niz javnih politika, otpočetak odbijaju koncept jednoproblemske stranke. Često se nameću usporedbe sa Zelenima i razvojnim putem ekoloških političkih opcija u Europi. No dok su ekološke stranke nastale iz heterogenih pokreta civilnog društva i tek su se brojnim transformacijama oblikovale u političke stranke, Pirati su otpočetak nastupili kao koherentna organizacija koja želi sudjelovati u parlamentarnoj demokraciji. Razjedinjenost i rascjepkanost zelenih opcija u nekim zemljama, kao u Hrvatskoj, umanjile su mogućnost izbornog uspjeha. U pet godina postojanja sve su piratske stranke ostale jedinstvene, to jest nije došlo do osnivanja više konkurentskih piratskih opcija u pojedinim zemljama. Stvaranje Piratske internacionale i modeliranje piratskih stranaka prema obrascu Švedske piratske stranke, kao i proklamirana želja za svjetskim širenjem ideja slobodnoga informacijskog društva, u nekoj mjeri podsjećaju na povijest svjetskoga radničkog pokreta. Ova stranka istodobno ima obilježja nehijerarhijske pluralističke strukture posredovane novim oblicima komuniciranja, ali i karakteristike društvenih pokreta iz 1968. (Westelius, 2010:1). Premda stranka ima jednu predsjednicu i upravni odbor – za razliku od mnogih zelenih stranaka i stranaka nove europske lijevice koje imaju praksu kolektivnih ili dvojnih predsjedništava kako bi minimizirali okrupnjavanje upravljačke moći u rukama jedne osobe – naglašava se uloga slobodnog dijaloga kroz stranačke forume i društvene mreže te brisanje razlika između vodstva i članstva stranke. Premda se zauzimaju za dokidanje monopola i omogućavanje jednakopravnoga tržišnog natjecanja, Pirati se ne mogu svrstati među liberalne stranke, budući da operiraju pojmovima javnog vlasništva i slobodnog pristupa kolektivnim dobrima. Premda stavljaju velik naglasak na osobne slobode i slobodu osobnog izričaja, ne mogu se promatrati ni kao libertarijanci, budući da državu žele prilagoditi građanima, učiniti je odgovornijom te zaustaviti njezino upletanje u privatnost, ali ne dovode u pitanje ulogu države u pružanju obrazovnih, zdravstvenih i drugih usluga niti ju smatraju preprekom slobodnom društvu. Nadalje, premda je

poticaj nastanku stranke bilo pooštavanje suzbijanja internet-skog piratstva, Pirati nisu klasična prosvjedna stranka, budući da se ne zauzimaju za očuvanje nekih stečenih prava niti za odbijanje nekih reformskih procesa, nego nude svoju viziju uređenja informacijskog društva za koju druge etablirane stranke ne pokazuju dovoljno interesa, znanja i volje.

Nastojeći odrediti novi tip stranaka u koji bi ubrojila i Pirate, švedska politologinja Marie Demker uvodi pojam "stranaka utemeljenih na vrlinama" (*virtue parties*). Ističe kako je riječ o strankama koje se zauzimaju za perfekcionističku politiku, nepristranost, osobne slobode te borbu protiv korupcije i klijentelističkih mreža (Demker, 2008:3). Te su stranke antipod kartelskim strankama kako ih definiraju Richard Katz i Peter Mair (Demker, 2008:3-4). U tom kontekstu, Demker ih smatra podvrstom protu-establišmentskih stranaka koje svojim djelovanjem žele ukinuti uvriježene mreže političkih i poslovnih elita, ali nemaju populističke i radikalne desne elemente kao ostale protuelitističke stranke. Konceptualizacija "vrlinskih stranaka" nužno nas dovodi do pitanja gdje takve stranke smjestiti u kontekstu stranačkih obitelji, odnosno mogu li one tvoriti zasebnu stranačku obitelj. Peter Mair i Cas Mudde (1998) ističu kako su dva ključna elementa u definiranju stranačkih obitelji društveni rascjepi oko kojih se stranke formiraju i ideološke poveznice među strankama. U svojoj operacionalizaciji pojma "vrlinskih stranaka" Demker identificira četiri europske stranke koje se formiraju oko društvenog rascjepa između etabliranih političkih i ekonomskih elita i angažiranih samosvjesnih građana, a ideološki ih povezuju naglašavanje osobnih sloboda, borba za transparentnost upravljačkog procesa i zauzimanje za tržišne slobode. U tu skupinu, koja bi trebala činiti stranačku obitelj "vrlinskih stranaka", ubrajaju se Švedska piratska stranka (*Piratpartiet*), estonska Unija Pro Patria i Res Publica (*Isamaa ja Res Publica Liit*), stranka Garija Kasparova Druga Rusija (*Drugaja Rossija*) i francuski Demokratski pokret (*Mouvement démocrate*) Françoisa Bayroua (Demker, 2008:13). Smatram, pak, kako ima nekoliko valjanih argumenata zašto te

Dok su ekološke stranke nastale iz heterogenih pokreta civilnog društva i tek su se brojnim transformacijama oblikovale u političke stranke, Pirati su otpočetak nastupili kao koherentna organizacija koja želi sudjelovati u parlamentarnoj demokraciji

stranke nisu dobri primjeri "vrlinskih stranaka" te zašto bi se u razradi koncepta tih stranaka trebalo ograničiti na piratske stranke. Prvo, estonska stranka, nastala spajanjem stranaka Pro Patria i Res Publica, po svim svojim dosadašnjim obilježjima mnogo prije pripada obitelji konzervativnih i demokršćanskih stranaka

broj 6 - lipanj 2011.

nego nekoj novoj stranačkoj obitelji. Stranku Garija Kasparova treba analizirati kroz prizmu defekata ruske demokracije i bitno drukčiji odnos između vladajućih i oporbenih stranaka i političara u Rusiji nego u drugim europskim zemljama. François Bayrou i njegova nova stranka – premda unose neke inovativne političke sadržaje, primjerice nov afirmativan odnos prema prekomorskim departmanima ili zahtjev da se promijeni energetska politika – jasno su ukorijenjeni u tradiciji centrizma u francuskome stranačkom sustavu.

Švedska politologinja Marie Demker uvodi pojam "stranaka utemeljenih na vrlinama" (*virtue parties*). Ističe kako je riječ o strankama koje se zauzimaju za perfekcionističku politiku, nepristranost, osobne slobode te borbu protiv korupcije i klijentelističkih mreža

U kontekstu novih stranaka i novih društvenih rascjepa mnogo je plodonosnije razlikovanje koje Demker (2011) primjećuje u svojem novom radu u kojemu analizira uzroke uspjeha švedskih Pirata na izborima za Europski parlament 2009. Riječ je o rascjepu između građana koji su se učinkovito prilagodili novim informacijsko-komunikacijskim tehnologijama i onih koji im se opiru ili ne shvaćaju njihov transformacijski potencijal. Američki autor Marc Prensky (201a, 2001b) uveo je pojmove "digitalni urođenici" (*digital natives*)⁵ i "digitalni useljenici" (*digital immigrants*), te pokušao istražiti postoje li psihosocijalne razlike između te dvije generacije odnosno društvene skupine. Kako se ne bismo odveć odmakli od predmeta analize, samo ću napomenuti kako se "digitalnim urođenicima" smatraju osobe koje su rođene u doba informacijske revolucije ili su odrastale usporedo s njom, dok su "digitalni useljenici" osobe koje su se naknadno, u odrasloj dobi i s već formiranim navikama i stavovima, priučili i priključili novim tehnologijama.

Premda ne želim skliznuti u ekonomski determinizam, moram naglasiti kako tehnološke inovacije radikalno mijenjaju proizvodne i tržišne odnose, redefinišu način organiziranja rada i komuniciranja, što u konačnici dovodi do kulturnih i društvenih promjena koje traže nove političke odgovore. U tom je smislu pojava piratskih stranaka odgovor na tehnološku promjenu koja je proizvela socijalno-ekonomske i kulturne promjene. Smjenom generacija i promjenom omjera između "digitalnih urođenika" i "digitalnih imigranata" u društvu, uz istodobno slabljenje tradicionalnih socijalno-ekonomskih rascjepa putem atomizacije tržišta rada, stvara se prostor za jačanje piratske političke opcije i njezin snažniji utjecaj na dinamiku stranačkog natjecanja.

Pojava Piratske stranke politički je izraz uznapredovale transformacije europskoga postindustrijskog društva u informacij-

sko društvo. Pirati odgovaraju na nove zahtjeve građana koji korištenjem novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija propitkuju ulogu osobnih sloboda u suvremenim demokracijama, pitanje znanja, kulture i informacija kao javnoga globalnog dobra te potiču raspravu o novoj raspodjeli društvene, ekonomske i političke moći u društvu utemeljenu na brzini i sveobuhvatnoj razmjeni informacija, podataka i dobara.

Bilješke

- 1 V. više na *Why the Name "Pirate Party"?*, <http://falkvinge.net/2011/02/20/why-the-name-pirate-party/>
- 2 Budući da nakon ratifikacije Lisabonskog ugovora sve zemlje članice nisu još popunile svoja nova mjesta europarlamentarcima, Amelia Andersdotter *de facto* još nije preuzela svoj mandat.
- 3 Riječ *commons* izvorno označava zajedničko poljoprivredno dobro poput pašnjaka ili šume u srednjovjekovnoj Europi. U sjevernoj Hrvatskoj za takav oblik kolektivnog uživanja prava na zemljište koristi se riječ *gmajna*.
- 4 V. više na *The Pirate Wheel*, <http://falkvinge.net/the-pirate-wheel/>
- 5 Pojam "urođenici" zbog svoga kolonijalnog podrijetla ima izrazito negativnu konotaciju u nekim društvenim disciplinama, posebice u kulturnoj antropologiji. No u nedostatku prikladnijeg prijevoda koristim ga u neutralnom značenju.

Literatura

- Bartels, H. (2009). *Die Piratenpartei: Entstehung, Forderungen und Perspektiven der Bewegung*. Berlin: Contumax-Verlag.
- Demker, M. (2011). Sailing along New Cleavages: Understanding the Success of the Swedish Pirate Party in the European Parliament Election 2009. izlaganje na *ISA Annual Convention*. 16-19. ožujka 2011. Montréal.
- Demker, M. (2008). A New Era of Party Politics in a Globalised World: The Concept of Virtue Parties. *The Quality of Government Institute Working Paper Series*. 20. Sveučilište u Göteborgu.
- Häyhtiö, T. i Rinne, J. (ur.) (2008). *NetWorking/Networking: Citizen Initiated Internet Politics*. Tampere: Tampere University Press.
- Li, M. (2009). The Pirate Party and the Pirate Bay: How the Pirate Bay Influences Sweden and International Copyright Relations. *Pace International Law Review*. (21) 1:281-307.
- Mair, P. i Mudde, C. (1998). The Party Family and its Study. *Annual Review of Political Science*. 211-229.
- Miegel, F. i Olsson, T. (2008). From Pirates to Politicians: The Story of the Swedish File Sharers Who Became a Political Party. U: Carpentier, N., Pruulmann-Vengerfeldt, P. i dr. (ur.). *Democracy, Journalism and Technology: New Developments in an Enlarged Europe*. Tartu: Tartu University Press.
- Prensky, M. (2001a). Digital Natives, Digital Immigrants, Part II: Do They Really Think Differently? *On the Horizon*. (9) 6:1-6.
- Prensky, M. (2001b). Digital Natives, Digital Immigrants, Part I. *On the Horizon*. (9) 5:1-6.
- The Swedish Pirate Party's Declaration of Principles 3.2, <http://www.piratpartiet.se/>
- Westelius, A. (2010). ICT and the Changing Civil Society. *Pacific Telecommunications Council 2010 Proceedings*. Honolulu. ■

Klasične demonstracije, političko gibanje ili novi društveni pokret?

Dražen Lalić

*Svijest dolazi na svijet s pobunom
(Albert Camus)*

**Ovim tekstom nastojim pridonijeti
odgovorima na tri važna pitanja:
Zašto su prosvjedi izbili? Kakva im
je bila priroda? Zašto su prosvjedi
krajem ožujka i početkom travnja
opali, a potom i sasvim prestali?**

U Hrvatskoj odavno nije bilo tako čestih prosvjeda različitih skupina građana kao u veljači, ožujku i travnju 2011.¹ Mislim poglavito na razmjerno masovne prosvjede u veljači i ožujku² na ulicama i trgovima Zagreba te, u mnogo manjoj mjeri, još nekih gradova. Nazivam ih protuvladinim i *facebook* prosvjedima. Posljednji je naziv djelomice neosnovan zato što su se u tu kolektivnu akciju uključili, osim većinom mladih korisnika virtualne mreže *facebook*, i drugi građani različite životne dobi, te što "sustav veze" kojim su razgllašavani termini, mjesta i drugi elementi prosvjeda nije bio ograničen samo na *facebook*, nego je uključivao i druge oblike neposrednoga i medijskog komuniciranja.

Prosvjedi su začeti u građanskoj inicijativi "Stegnite vi svoj remen, bando lopovska", koja je izazvala velik interes na *facebooku*, ali se 5. prosinca 2008. na prosvjedima u Zagrebu okupilo samo nekoliko stotina ljudi. Ovogodišnji su prosvjedi počeli kad je Ivan Pernar, dvadesetpetogodišnji medicinski tehničar i student komunikacijskoga menadžmenta, s dvoje istomišljenika sredinom veljače javno izrazio revolt zbog zabrane političkih skupova na Markovu trgu, ali i zbog politike Vlade uopće. Uslijedila su brojnija okupljanja korisnika *facebooka*. Oni su se 26. veljače pridružili prosvjedu branitelja na Jelačićevu trgu na kojemu se okupilo oko 15.000 ljudi, a koji je održan zbog uhićenja vukovarskog branitelja Tihomira Purde u BiH. Tijekom tog skupa u Radićevoj ulici sukobili su se prosvjednici, uglavnom

Dražen Lalić, izvanredni profesor političke komunikacije i sociologije hrvatskog društva na Fakultetu političkih znanosti. E-pošta: drazen.lalic@gmail.hr

ekstremni navijači Dinama i *skinheads*, s policijom, pa je 25 osoba bilo ozlijeđeno, a 60 uhićeno. Posljednjeg dana veljače održane su razmjerno masovne i napete ulične demonstracije u kojima je sudjelovalo nekoliko tisuća građana, većinom mladih prosvjednika, koji su zahtijevali raspisivanje prijevremenih izbora. U ožujku su se prosvjedi nastavili u Zagrebu, te proširili na Varaždin, Osijek i drugdje. Od druge polovice ožujka Pernar i drugi inicijatori prosvjeda gube utjecaj, pa do okončanja 7. travnja – kad su *facebook* prosvjednici posljednji put bili na zagrebačkim ulicama zajedno s aktivistima Zelene akcije i Prava na grad kako bi demonstrirali protiv otvaranja kompleksa "Cvjetno" – demonstracije uglavnom predvode radikalni desni i lijevi aktivisti.

Ova se analiza zasniva na tri spoznajne osnove: (1) izravnom promatranju demonstracija u Zagrebu, jer sam sudjelovao na pet od 18 prosvjeda, od kojih su četiri bila *facebook* prosvjedi, a jedan je bio skup branitelja u koji su se uključili korisnici te mreže; (2) praćenju raznovrsne građe o prosvjedima – novinskih napisa i drugih medijskih izvješća, izjava političara, rezultata istraživanja javnog mnijenja i dr.; (3) analizi stranih i hrvatskih sociologa, politologa i drugih znanstvenika. Ovim tekstom nastojim pridonijeti odgovorima na tri važna pitanja: Zašto su prosvjedi izbili? Kakva im je bila priroda? Zašto su prosvjedi krajem ožujka i početkom travnja opali, a potom i sasvim prestali?

Zašto su ulični prosvjedi izbili?

Ulični prosvjedi bili su posebno uočljiv i važan oblik, svojevrsan "vrh ledenog brijega", izražavanja općega socijalnog nezadovoljstva. To su razotkrili rezultati niza vjerodostojnih istraživanja javnog mnijenja koja su provedena u veljači i ožujku. Prema anketi CRObarometra, koju je Ipsos Puls proveo od 1. do 15. veljače na uzorku od 948 građana, čak 83 posto ispitanika smatralo da se zemlja kreće u pogrešnom smjeru, a 74 posto uglavnom nije odobravalo odluke i poteze Vlade. Prosvjedi su, s jedne strane, bili uvjetovani raznovrsnim i međusobno povezanim obilježjima društvenog konteksta u Hrvatskoj u prvim mjesecima 2011, a s druge su strane utjecali na njega. Taj kontekst ima međunarodnu, te domaću ekonomsku, socijalnu i političku razinu.

Prosvjedi su djelomice bili potaknuti eskalacijom političko-ga i socijalnog bunta, s nekim obilježjima revolucije, u Tunisu, Egiptu i drugim zemljama Bliskoga istoka. Jedan je grafit na zagrebačkom Trnju simbolično poručivao "Danas Tunis, sutra Hrvatska". Sličnosti su bile uočljive u nekim elementima oblika bunta – primjerice, korištenje *facebooka* i druge suvremene tehnologije – ali su okolnosti i sadržaji prosvjeda bili bitno različiti (Elliott, 2011). Ekonomsku razinu posebno određuje recesija nacionalnog gospodarstva koja traje već deset kvartala, a prisutna je i nakon što je u većini drugih zemalja prevladana. Zbog nje je pogoršano i otprije loše stanje gospodarstva, te je znatno povećan broj tvrtki koje su propale ili ih čeka stečaj. Samo šestina od čak 1.203.564 umirovljenika zaslužila je punu mirovinu, što jako opterećuje državni proračun. Korupcija je prouzrokovala goleme štete; samo zlouporabe javnih službi otkrivene 2009. oštetile su, prema procjeni Sudačke mreže, državu za 1,7 milijardi kuna.³ Za socijalnu je razinu posebno važan vrlo velik broj – gotovo 410.000 – nezaposlenih i onih koji ne primaju plaću

premda rade, te drugi oblici osiromašenja mnogih građana. Životni standard većine građana nastavio je opadati, a kolektivni osjećaj besperspektivnosti kod mladih i drugih građana u posljednje dvije godine manifestne krize dodatno je proširen. Politička razina konteksta osobito je važna. Najviše je određena teškom krizom načina vladanja i funkcioniranja političkih aktera u Hrvatskoj. Ona se ne izražava samo u gubitku legitimnosti vlasti desnog centra, nego i u gubljenju povjerenja većine građana u političare, stranke i političke institucije. U javnosti se politički akteri, posebno vladajući, pretežno shvaćaju kao nemeritorni, nemoralni i koruptni. Državna je vlast na sve učestalije signale da je velik dio javnosti ne podržava uglavnom reagirala poricanjem i ignoriranjem. To je izazvalo kritičke ocjene: "Za premijerskog mandata Jadranke Kosor opipljivi rezultati gubljenja legitimnosti ove vlasti toliko su se gomilali da su ih mogli ignorirati samo vlastohlepni autoritarni političari i autistični birokrati koji ih okružuju i uvjeravaju da ih narod zapravo voli" (Kasapović, 2011).

Kad su ulične demonstracije izbile, vladajući su političari, uz "rutinske" poruke da su prosvjedi sastavni dio demokracije, nastojali prikazati *facebook* demonstracije kao ekstremističke i izolirane događaje. Na sastanku županijskih vodstava HDZ-a 5. ožujka ocijenjeno je da su ulični prosvjednici "anarhisti i euroskeptici bez podrške javnosti". Slično su na kritičke ocjene svoga djelovanja reagirali i čelnici nekih velikih oporbenih stranaka, ponajprije SDP-a, kojemu su prosvjednici 3. ožujka zapalili stranačku zastavu. Predsjednik SDP-a Zoran Milanović u Trećem dnevniku HTV-a izjavio je: "U ovom trenutku ne razumijem što se događa... Ni iz čega se nije moglo iščitati da će doći pred SDP i paliti zastave". Dvije velike političke grupacije, HDZ i savezničke stranke i SDP i Savez za promjene, imaju različita stajališta o izborima: vodeći ljudi vladajuće koalicije u prvim mjesecima 2011. govorili su da se izbori trebaju održati u ustavnom roku i nakon referendumu za priključenje zemlje EU, a čelnici oporbe

Socijalno i moralno uvjetovano nezadovoljstvo izbilo je zato što je u svijesti mnogih pojedinaca i skupina prijedena granica prihvatljivosti stanja u politici i društvu

da građani trebaju najprije izaći na birališta, i to što ranije, a tek potom na referendum. Ulični su prosvjedi doveli do dodatne politizacije strateški važnog pitanja načina i *timinga* priključenja Hrvatske Uniji.

Na zahtjeve prosvjednika i mnogih građana da se hitno raspišu izbori kao uvjet rješavanja teške ekonomske i društvene krize koja je pretežno uzrokovana unutarnjim čimbenicima, vlast je ponudila vanjski način rješavanja problema. Za vrijeme prosvjeda Jadranka Kosor i njezini suradnici opetovali su kako je prioritet Vlade završetak pregovora s EU-om koji izbori mogu ugroziti. Zbog toga neutemeljenog stava – i neke su druge postkomunističke zemlje održale izbore u jeku pristupnih prego-

vora – prijete nemale političke opasnosti, među kojima i mogućnost da mnogi vlašću nezadovoljni građani koji su doskora podržavali europsku integraciju Hrvatske postanu euroskeptici. Ulični prosvjedi djelovali su i u suprotnom smjeru: bjelodano su mijenjali društveni kontekst, posebno njegovu političku razinu. To se ponajprije izrazilo u snaženju zahtjeva za raspisivanjem prijevremenih izbora. Porastao je i interes mnogih građana za djelovanje političkih aktera i politička zbivanja. Sve je to proširilo prostor za pojavu novih ili snaženje utjecaja nekih postojećih aktera.

Retorika na prosvjednim skupovima nije bila valjano sadržajno artikulirana i nije uspjela jasno profilirati konkretne političke zahtjeve

Oslanjajući se na analize Josipa Županova, ocjenjujem da je izbijanje nezadovoljstva građana Hrvatske početkom 2011. određeno kako "moralnom" tako i "socijalnom bombom". Opet se potvrđuje, a slično se zbilo krajem 1999. i početkom 2000, opravdanost Županovljeva upozorenja kako do nemira može doći zato što "ničim legitimirano bogaćenje, koje većina naroda smatra pljačkom i grabežom, izaziva moralni revolt, jer to znači kršenje i razaranje moralnih načela zajednice" (1995:108). No za sadašnju specifičnu političku i društvenu situaciju ne vrijedi njegova ocjena da je socijalna bomba "opća predrasuda" u koju vjeruje "mali" čovjek. Uz moralnu bombu i u sinergiji s njom "eksplozira" i socijalna bomba, premda ta eksplozija još nije punog intenziteta. Županov je ustanovio da rasprava u javnosti o posljednjoj "bombi" ima slijedeća osnovna obilježja: "Razgovori o socijalnoj bombi obično se vrte oko ovih pitanja: kada će bomba eksplodirati; zašto još nije eksplodirala, koje su granice snošljivosti, nakon kojih mora nastupiti eksplozija? I, napokon, otrežnjujuće pitanje: postoje li uopće te granice?" (110).

Socijalno i moralno uvjetovano nezadovoljstvo izbio je 2011. u obliku različitih prosvjeda upravo zato što je u svijesti mnogih pojedinaca i skupina prijedena granica prihvatljivosti stanja u politici i društvu. To ponajviše znači neprihvatanje vladajućih i drugih političkih aktera koji su svojim djelovanjem stvorili to stanje ili nisu uspjeli utjecati na njegovo prevladavanje. Ideju o prijedenoj granici kao ključnom elementu socijalnog bunta iznio je Albert Camus u *Pobunjenom čovjeku*. Prema Camusu, pobunjeni je čovjek onaj koji kaže "ne" i mijenja svoje dotadašnje poslušno ponašanje, i to zato što je prijedena neka granica; od trenutka kad progovori, makar izražavao i "ne", čovjek priziva neku vrijednost, odnosno govori "da" (1971: 17-18). Granica koja je kod nas prijedena ne odnosi se samo na osujećena očekivanja, što je za Županova istoznačnica za relativnu deprivaciju, nego na tegobno ekonomsko i svekoliko društveno stanje koje neke skupine, ponajprije nezaposleni i drugi "gubitnici tranzicije" te mladi iz srednjega i nižeg sloja koji žive u velikim gradovima, kolektivno doživljavaju kao stanje lišeno osnova za

broj 6 - lipanj 2011.

očekivanje boljega i perspektivnijeg života. Mnogi građani Zagreba i ostalih gradova prosvjedovali su upravo zato što, prema njihovoj mišljenju, nema drugog načina da se izrazi kolektivni doživljaj nezadovoljstva. U našoj je javnosti u posljednje vrijeme prošireno uvjerenje da zajednica treba na nepovoljno stanje reagirati traženjem strukturnih društvenih promjena koje se ne mogu ni osmisliti ni ostvariti bez prijevremenih izbora odnosno vraćanja političke volje građanima.

Prosvjednici u Zagrebu i drugdje zapravo su izražavali potrebu za političkim sudjelovanjem koju prije očito nisu mogli valjano zadovoljiti posredstvom političkih institucija, odnosno uključujući se u djelovanje stranaka ili na sličan način. Johnston, Larana i Gusfield (1994:9), američko-španjolski trojac sociologa, ustanovili su kako je širenje skupina novih društvenih pokreta vezano za krizu povjerenja u konvencionalne kanale participacije u zapadnim demokracijama: "To se posebno odnosi na tradicionalne masovne stranke spram kojih novi društveni pokreti nastoje imati što veću autonomnost – čak i prezir. Ta je kriza motivacijski čimbenik za kolektivnu akciju u potrazi za alternativnim oblicima sudjelovanja i donošenja odluka vezanih za pitanja od kolektivnog interesa".

Da stajalište kako hitno treba raspisati izbore nije bilo prisutno samo kod prosvjednika nego i u velikom dijelu javnosti, pokazali su rezultati istraživanja javnog mnijenja. U ispitivanju što ga je Ipsos Puls proveo 11. ožujka 2011. na uzorku od 645 građana 57 posto anketiranih je odgovorilo da bi se izbori za Sabor trebali održati što prije, bez obzira na tijek pregovora o ulasku u EU, a 33 posto mislilo je da izbore treba održati nakon završetka pregovora i održavanja referenduma.

Kakva je priroda uličnih prosvjeda?

Riječ je o prosvjednom gibanju koje ima neka obilježja društvenog pokreta. Prosvjede su neki analitičari označili kao pokret, kao što je učinio Slavoj Žižek (*Globus*, 1. travnja 2011). Slovenski filozof uočava neke nedostatke tog "pokreta", ocjenjujući da je "heterogen i neizvjestan". No ističe i njegove potencijale: ako prosvjedi dovedu do rušenja postojeće vlasti i pobjede SDP-a na izborima – koji, prema njegovu mišljenju, nije isti kao HDZ, ali ni mnogo drukčiji od vladajuće stranke, posebno u ekonomskim pitanjima – taj će pokret "biti percipiran kao onaj agent koji ruši i postavlja vlade", što je samo po sebi mnogo, jer to znači "da uvijek možete vršiti neki pritisak i onda se tu svašta može uraditi". Nastojeći odgovoriti na pitanje je li se u protuvladinim prosvjedima konstituirao društveni pokret, nužno je poći od relevantnih teorija koje određuju taj pojam. Različitim konceptima društvenoga pokreta zajedničko je to što ga označuju kao javnu, dobrovoljnu i pretežno spontanu kolektivnu akciju koja nastaje zbog nezadovoljenih potreba većeg broja ljudi, u kojoj se sukobljuju različiti interesi i različite društvene vrijednosti, te koja nastoji potaknuti rješavanje važnih pitanja i, sukladno tome, stremi političkim i društvenim promjenama. Alain Touraine (1987:63) ističe kako su takvi pokreti definirani društvenim konfliktom i jasno određenim protivnicima, te da njihovi "akteri često doživljavaju svoje radnje, prvenstveno, kao raskid s prevladavajućim kulturnim vrijednostima ili institucionalnim pravilima".

Recentni prosvjedi u Hrvatskoj, osobito u Zagrebu, po nekim su svojim obilježjima nalik na društvene pokrete, i to ponajprije nove društvene pokrete, premda njihova osnovna tematika, koja se zapravo odnosila na zahtjev za novom raspodjelom političke moći kao ključnim uvjetom društvenih promjena, uglavnom nije sukladna "klasičnoj" agendi tih pokreta. Ta je agenda određena zahtjevima vezanima za mir, zaštitu okoliša, seksualne orijentacije i slična pitanja, te je uglavnom vezana za izražavanje i promicanje posebnih identiteta. S obzirom na to,

Istodobni višak kolektivnog htijenja i nedostatak izraženih idejnih i organizacijskih kompetencija bili su uvjetovani političkom i svjetonazorskom raznorodnošću prosvjednika

u novim društvenim pokretima djelomice se izražava važan recentni pomak "od politike interesa k politici identiteta" (Vrcan, 2006:161). Tri su osnovna obilježja prema kojima su ulični prosvjedi bili bliski novim društvenim pokretima.

Prvo je obilježje politički voluntarizam odnosno proizvoljno političko djelovanje koje se pretežno zasniva na htijenju. Retorika na prosvjednim skupovima nije bila valjano sadržajno artikulirana i nije uspjela jasno profilirati konkretne političke zahtjeve, osim zahtjeva da se žurno raspišu novi izbori. U letku "Poruka Facebook prosvjednika", što ga je potpisao izvjesni Krunoslav Funtak, a koji su mlade aktivistice dijelile 19. ožujka u Zagrebu, pisalo je: "Tražimo političku odgovornost, pravednu državu i dostojanstvo za svakog građanina ove zemlje. Preduvjet tome su odstupanje aktualne vlade i prijevremeni izbori. I to je naš jedini zahtjev". Pokazalo se pak u nekoliko navrata, primjerice pri obilježavanju Dana žena ili u kolektivnom izražavanju solidarnosti sa žrtvama razornog potresa u Japanu, da prosvjednici imaju ili bi mogli imati i druge osnove povezivanja. "Visoko" postavljen cilj – ostavka Vlade i novi izbori – znatno se više pokušavao postići htijenjem aktivista nego njihovim kompetencijama za političku borbu. Nedostatak političke upućenosti kod mnogih se prosvjednika izražavao u izrazito pojednostavnjenim zamjerkama državnoj vlasti te drugim političkim i gospodarskim akterima. Filozofkinja Nadežda Čaćinović (2009) ustvrdila je kako "za prosvjed treba hrabrosti, za kritiku znanja": u prosvjedima koji su se zbili početkom 2011. u Hrvatskoj izraženo je mnogo odvažnosti, ali malo teorijske i političke upućenosti.

Istodobni višak kolektivnog htijenja i nedostatak izraženih idejnih i organizacijskih kompetencija bili su uvjetovani političkom i svjetonazorskom raznorodnošću prosvjednika, što je drugo obilježje srodnosti s novim društvenim pokretima. Njemački sociolog i politolog Dirk Gerdes ustvrdio je da je voluntarizam tih pokreta "logičan ekvivalent tijesne povratne sprege ciljnih postavki, koje prelaze granice pojedinačnih skupina, s heterogenom individualnom motivacijskom osnovom aktera u onim

pokretima koji se sastoje od raznovrsno umreženih pojedinačnih skupina" (u: Nohlen, 2001:34).

Na demonstracijama u metropoli sudjelovale su i desničarske i ljevičarske organizacije i skupine. S jedne su strane isticali veliki križevi, barjaci s raspelom i porukom "Križni put našeg gospodina Isusa Krista" te pojedine stare i ideološki opterećene hrvatske zastave bez grbova povijesnih regija i s prvim bijelim kvadratom u "šahovnici". Drugi su prosvjednici koristili transparente s porukama poput "Poduzeća radnicima. Poništavanje pretvorbe i privatizacije" i "Jednakost, zaposlenost, samoupravljanje", plakate s likom Che Guevare, bedževe s crvenim petokrakama i slične ljevičarske insignije. Izrazite političke i svjetonazorske razlike među prosvjednicima povremeno su ometale tijek prosvjeda što se izražavalo i u prepirkama aktivista o ruti kretanja povorke.

Riječju, prosvjedi su bili privremeni savez ideološki i svjetonazorski vrlo različitih organizacija, skupina i pojedinaca. Ideološki raspon kretao se od anarhizma i komunizma preko libertarijanizma do radikalnih desnih i klerikalističkih usmjerenja. Politička osnova saveza bila je više negativna nego pozitivna, a izrazila se u zajedničkom nezadovoljstvu državnom vlašću (poruke "Dolje Vlada", "HDZ lopovi" i slične), pa i drugim akterima te zajedničkom prosvjedovanju na javnim lokacijama (osobito se često skandiralo: "Svi na ulice"), a ne u usuglašenom prihvaćanju vrijednosti i izražavanju zajedničkog programa. Claus Offe opisuje "vanjski način akcije" u novim društvenim pokretima kao taktiku demonstracija i drugih oblika akcije koji koriste fizičku prisutnost velikog broja ljudi i imaju cilj mobilizirati pažnju javnosti uglavnom legalnim, premda nekonvencionalnim sredstvima (1987:134). I neke druge njegove opservacije vezane za nove društvene pokrete iz sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća u zemljama Zapada mogu se primijeniti na ulične prosvjeda u Hrvatskoj: "Protestna taktika i protestni zahtjevi ukazuju na to da (stvarno i potencijalno) okupljena skupina sudionika vidi sebe kao jedan *ad hoc* i, često samo zbog

Prosvjedi su bili privremeni savez ideološki i svjetonazorski vrlo različitih organizacija, skupina i pojedinaca. Ideološki raspon kretao se od anarhizma i komunizma preko libertarijanizma do radikalnih desnih i klerikalističkih usmjerenja

jednog problema, stvoreni savez za veto (a ne kao organizacijski ili čak ideološki integriranu grupu). Time je otvoreno dovoljno prostora za široku raznorodnost legitimacija i uvjerenja među sudionicima protesta" (134).

Specifični načini kolektivne akcije treće je obilježje po kojemu su prosvjedi bili nalik na nove društvene pokrete. U zagrebačkim i drugim demonstracijama bile su izražene izravnost u

komuniciranju te neformalnost i spontanost u međusobnim odnosima prosvjednika. U Zagrebu su prosvjednici napuštali trgove na kojima je prosvjed određenog dana bio prijavljen te su se kolektivno gibal po ulicama gradova – na što policija, vjerojatno kako ne bi dala povod za nasilje, nije reagirala – i tako prosvjedovali na različitim punktovima koje su simbolično i stvarno povezivali s političkom i drugom moći.

Ulične prosvjede u Hrvatskoj označavam kao prosvjedno gibanje s elementima novoga društvenoga pokreta

Unatoč tim i nekim drugim podudarnostima, ulični prosvjedi nisu se konstituirali kao (novi) društveni pokret: nisu iznjedrili prepoznatljivo i racionalno vodstvo, nije se profilirala učinkovita organizacijska forma prosvjeda i nije se iskristaliziralo prepoznatljivo idejno usmjerenje. Nadalje, svoje nezadovoljstvo političkim i društvenim stanjem prosvjednici su uglavnom izražavali na rudimentarne i kaotične načine. Argumenti vezani za osnovni zahtjev prosvjeda, a to je inzistiranje na hitnom raspisivanju novih parlamentarnih izbora, slabo su osmišljeni i nejasno prezentirani javnosti. Prosvjedi su mnogo više izražavali "politiku interesa" nego "politiku identiteta". Komunikacija prosvjednika s političkim i drugim akterima te javnošću bila je vrlo nespretna. Pokazalo se, naposljetku, da prosvjedi nisu bili postojani.

Stoga ulične prosvjede u Hrvatskoj označavam kao prosvjedno gibanje s elementima novoga društvenoga pokreta. Imali su neka obilježja "klasičnih" političkih demonstracija i pripadajućih pokreta u svijetu kojima se reagira na krizu političkih institucija i glavnim političkim akterima upućuju se odgovarajući zahtjevi. Uz to, imali su i neka obilježja novih društvenih pokreta koja su bila izraženija u elementima postmoderne forme nego sadržajno.

Što su razlozi opadanja uličnih prosvjeda?

Krajem ožujka 2011. znatno je opao broj prosvjednika, pa je u prosvjedima 30. ožujka u Zagrebu, prema procjenama medija, sudjelovalo oko 500 građana, a 6. travnja samo stotinjak. To je izrazito malo u odnosu prema 20.000 do 30.000 ljudi koji su u Zagrebu bili na makar jednome od dotadašnjih 15 prosvjeda. Na pitanje zašto je došlo do takva smanjenja broja prosvjednika, a potom i do gašenja prosvjeda nema jednoznačna odgovora. Različiti su razlozi smanjenja interesa socijalno nezadovoljnih građana za sudjelovanje u prosvjedima.

Važan uzrok opadanja broja sudionika i okončanja demonstracija bila je njihova loša organiziranost i vođenje. Primjerice, unatoč velikoj motiviranosti prosvjednika nisu prikupljena sredstva za iznajmljivanje pozornice i razglaša. Nije znatnije izmijenjen format prosvjeda koji je isprva bio atraktivan, ali je ubrzo izgubio privlačnost za širu javnost, pa i za mnoge koji su u njima jednom ili nekoliko puta sudjelovali.

broj 6 - lipanj 2011.

Očite ideološke i svjetonazorske razlike među prosvjednicima te njihovim skupinama i organizacijama bile su jedna od najvećih prepreka za doseganje "kritične mase" koja bi mogla nagnati državnu vlast da raspiše izbore. Najveći broj okupljenih na prosvjedima u Zagrebu bio je desetak puta manji od mnoštva koje je 1996. na Trgu bana Josipa Jelačića uspješno spriječilo manipulativnu privatizaciju tada vrlo popularnog Radija 101.

Na nedostatan broj sudionika na vrhuncu prosvjeda i posebno na smanjivanje tog broja vjerojatno je utjecalo i ubrzano radikaliziranje poruka koje su isticane. Razmirice među prosvjednicima posebno su izazvale poruke kojima se zagovara izravna demokracija ("Ne trebaju nam lideri da bismo odlučivali! Direktna demokracija").⁴ Unatoč nezadovoljstvu djelovanjem političkih aktera i institucija, mnogi građani smatraju da se društvene promjene mogu i trebaju dogoditi korištenjem instrumenata predstavničke demokracije. Slikovito rečeno, dok su jedni prosvjednici izražavali kako, unatoč svome političkom nezadovoljstvu, prihvaćaju poznatu misao Winstona Churchilla da je demokracija najgori oblik vladavine, osim svih drugih koji su dosad isprobani, drugi su zagovarali inauguriranje izravne demokracije. Pritom su i jedni i drugi, kao i ostali prosvjednici, zapravo zagovarali participativnu političku kulturu koja kod nas još nije dostatno razvijena. Protekli su prosvjedi zacijelo pridonijeli njezinu razvoju.

Nadalje, u javnosti, pa i među dijelom prosvjednika u Zagre-

Brojni ulični i drugi prosvjedi u zimu i proljeće 2011. nisu doveli do stvaranja "kritične mase" nužne za ozbiljno potresanje državne vlasti i raspisivanje prijevremenih parlamentarnih izbora

bu, bila je prisutna potreba za stjecanjem uvida u "lice prosvjeda" odnosno istaknute pojedince koji bi bili široko prihvaćeni ako ne kao vođe, onda makar kao glasnogovornici protuvladinih demonstracija. Ta potreba – koja je, s obzirom na značajke suvremene medijske kulture, očekivana – uglavnom nije bila zadovoljena: Ivan Pernar, Dean Golubić, Mate Kapović i neki drugi istaknuti aktivisti nisu se uspjeli nametnuti kao vođe ili glasnogovornici prosvjeda, možda neki od njih nisu to ni željeli postati, a vjerojatno je najbliže istini da to u prosvjedima s elementima novoga društvenog pokreta nisu ni mogli ostvariti.⁵ Stoga komuniciranje prosvjednika s javnošću nije bilo personalizirano, što je utjecalo na nedostatak komunikativnosti, a time i učinkovitosti prosvjeda. Tog su nedostatka bili svjesni i neki "obični" prosvjednici, na što upućuje i poruka s jednog transparenta: "Intelektualci, artikulirajte nas".

Ništa manje važan, a možda i važniji od nekih iznesenih razloga, bio je utjecaj logičke suprotnosti između zahtjeva prosvjednika za hitnim raspisivanjem novih izbora i svijesti mnogih od njih kako nijedna velika stranka ne zaslužuje njihovu pot-

poru, odnosno da "nema razlike između oporbe i vladajućih". Javnost se stoga često pitala zašto se prosvjednici zauzimaju za nove izbore ako misle da na njima neće imati za koga glasovati ili uopće ne žele glasovati. Dio prvotnih prosvjednika, premda uglavnom nezadovoljni SDP-om i drugim oporbenim strankama, a sudeći prema kontaktima istraživača s njima, najvjerojatnije su spremni izabrati "manje zlo".

Uz sve to, valja istaknuti i učinak zamorenosti mnogih građana, posebno onih starije dobi, zbog napornog oblika prosvjedovanja: svaki drugi dan u Zagrebu se hodalo u prosjeku desetak kilometara. Naposljetku, treba uzeti u obzir i okolnost da osnovni zahtjev prosvjeda, unatoč naporima velikog broja ljudi, nije ostvaren: nije određen datum izbora, koji će se vjerojatno održati na jesen 2011. Ipak, vladajući su političari suočeni sa snažnim kombiniranim pritiskom "ulice" i oporbe, koji je osnažio svijest javnosti kako bi referendum za ulazak Hrvatske u EU prije izbora mogao izraziti prevladavajuće protuvladino raspoloženje. Zbog toga je vlast ipak pristala da se izbori održe prije referenduma.

Zaključno, brojni ulični i drugi prosvjedi u zimu i proljeće 2011. nisu doveli do stvaranja "kritične mase" nužne za ozbiljno potresanje državne vlasti i raspisivanje prijevremenih parlamentarnih izbora. No, za razliku od nekih analitičara koji smatraju da takve demonstracije nemaju stvarno političko značenje (Butković, 2011), ocjenjujem kako su one zasigurno intervenirale u političku konstelaciju i dinamiku, a time i na ishod sljedećih izbora koji će najvjerojatnije biti nepovoljan za HDZ i njegove partnere. Na prosvjedima izražena kritika institucija, premda nemušto artikulirana, vjerojatno je afirmirala izbore kao glavnu političku instituciju: javnost je u ovoj izbornoj godini postala zainteresiranija za politička zbivanja, pa i za sudjelovanje u njima, nego što je to bila prije. U veljači i ožujku 2001. u Hrvatskoj "ulica" nije ni naprečac srušila državnu vlast niti utjecala na ranije održavanje izbora, ali je u sinergiji s drugim čimbenicima pridonijela povećanju izvjesnosti smjene vladajuće garniture na redovnim izborima. Uz to, prosvjedi su utjecali na povećavanje svijesti mnogih građana o istrošenosti stare i potrebi za novom političkom paradigme. No to je tema koja zavređuje posebno razmatranje.

Bilješke

- 1 Tekst je izmijenjena i proširena verzija uvodnog izlaganja od 8. travnja 2011. na panel raspravi "Politički prosvjedi i virtualne mreže: Hrvatska 2011." u sklopu Nacionalnoga kongresa Hrvatskoga sociološkog društva.
- 2 Analiza obuhvaća i završne prosvjede na početku travnja. No kako se prvih dana tog mjeseca nisu zbile posebne promje-

ne, jer je već krajem ožujka broj prosvjednika posve opao, govorim o prosvjedima u veljači i ožujku 2011.

- 3 Podatak preuzet sa stranice www.sudacka-mreza.hr/document.aspx.
- 4 Opredjeljenje nemalog dijela prosvjednika za izravnu demokraciju pokušao je izraziti Mate Kapović, lingvist i aktivist, u intervjuu *Novom listu* 12. ožujka 2011. Ocijenio je kako "čekati poštene političare nije rješenje", te da "treba raditi na tome da obični ljudi više izravno utječu na politiku, djelovati na razvijanju neposredne direktne demokracije, na primjer putem referenduma".
- 5 Claus Offe (1987:134) uočava kako se novi društveni pokreti ne oslanjaju na tradicionalne oblike političke organizacije zasnovane na vertikalnoj i horizontalnoj diferencijaciji, nego na stanovitu "dediferencijaciju", to jest "na sjedinjavanje javnih i privatnih uloga, instrumentalnog i ekspresivnog ponašanja, zajednice i organizacije, a među njima je naročito slaba, u najboljem slučaju prolazna, granica između uloge 'članova' i formalnih 'vođa'".

Literatura

- Butković, D. (2011). Ultralijeva je ideologija na kraju otjerala većinu građana. *Jutarnji list*, 4. travnja 2011.
- Camus, A. (1971). *Pobunjeni čovjek*. Zagreb: Zora.
- Čaćinović, N. (2009). Slijede nam burna vremena. *Slobodna Dalmacija*, 18. ožujka 2011.
- Elliott, M. (2011). Learn to Love The Revolution. *Time*, 7. ožujka 2011.
- Johnston, H., Larana, E., Gusfield, J. R. (1994). Identities, Grivencies, and New Social Movements. U: Larana, E., Johnston, H., Gusfield, J. R.
- Kasapović, M. (2011). Rasprodaja trule vlasti. *Večernji list*, 5. ožujka 2011.
- Larana, E., Johnston, H., Gusfield, J. R. (ur.) (1994). *New Social Movements. From Ideology to Identity*. Philadelphia: Temple University Press.
- Nohlen, D. (ur.). *Politološki rječnik. Država i politika*. Panliber: Osijek, Zagreb, Split.
- Offe, C. (1987). Novi društveni pokreti – izazov granicama institucionalne politike. U: Pavlović, V. (ur.) (1987). *Obnova utopijskih energija*. Beograd: CIDID.
- Touraine, A. (1987). Uvod u proučavanje društvenih pokreta. U: Pavlović, V.
- Vrcan, S. (2006). *Nacija, nacionalizam, moderna država*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Županov, J. (1995). *Poslije potopa*. Zagreb: Globus. ■

Zagrebački prosvjedi – korak ka omasovljenju građanskih zahtjeva?

Suzana Kunac

**U kratkom prikazu vala prosvjeda
i građanskog bunta na ulicama
Zagreba u veljači, ožujku i travnju
2011. nastojat ću taj fenomen
sagledati kao dinamičan proces
kojim se pokušalo "masovno
mobilizirati građane kao primarno
sredstvo društvene sankcije i
otuda moći"**

U kratkom prikazu vala prosvjeda i građanskog bunta na ulicama Zagreba u veljači, ožujku i travnju 2011. nastojat ću taj fenomen sagledati kao dinamičan proces kojim se pokušalo "masovno mobilizirati građane kao primarno sredstvo društvene sankcije i otuda moći" (Scott, 1990:6, nav. u: Mesić, 2010). Društvena je sankcija izražena izlaskom na ulice više tisuće građana koji su u 18 uzastopnih prosvjeda najčešće egzaltirano uzvikivali pred središnjicom HDZ-a: "Jaco odlazi", "HDZ mafija", "HDZ lopovi", "Hoćemo izbore" i sl. No izostala je kritična točka mobilizacije građana koja bi imala takvu moć sankcije da građanskim pritiskom odozdo ostvari zahtjev da se izbori raspišu odmah. Premda je oko 70 posto građana Hrvatske podržalo prosvjede protiv Vlade – to su podaci ankete koju je naručio HTV, a koja je objavljena u središnjem Dnevniku 6. ožujka – građani nisu masovnije izašli na ulice.

Glavni zahtjev najvećeg broja građana bio je smjena vlasti. Ipak, više ću pažnje posvetiti drugim temama i građanskim zahtjevima koji su "ušli" u javni prostor upravo zahvaljujući uličnim prosvjedima. Kako su se oni brzinom digitalnog signala iz stvarnog foruma koji se kretao ulicama i trgovima pretvarali u svojevrsan *reality show* dostupan najširoj javnosti, različite grupacije umješno su koristile brzinu prijenosa informacija pomoću novih tehnologija kako bi plasirale raznovrsne teme koje bi inače teško našle mjesto u medijskom prostoru i javnosti ili bi ostale na njihovu rubu. Možda je najzanimljiviji primjer za to kada su prosvjednici – gledajući središnji dnevnik HTV-a 4. ožujka putem svojih *i-phonea* i *bluberryja* i čuvši da je u njemu

objavljeno kako u protestu tog dana sudjeluje samo tisuću ljudi – odlučili promijeniti pravac kretanja prosvjedne povorke, te su se zaputili do zgrade Hrvatske radio-televizije i pred njom uzvikivali "Samo nas je tisuću". S fotografija i video-zapisa bilo je pak vidljivo da je na vrhuncu prosvjednog marša u njemu sudjelovalo oko 10.000 građana. Time je otvorena i tema objektivnosti medijske prezentacije događanja na ulicama Zagreba.

Izostala je kritična točka mobilizacije građana koja bi imala takvu moć sankcije da građanskim pritiskom odozdo ostvari zahtjev da se izbori raspišu odmah

Val građanskih protesta u Zagrebu sagledat ću kao dinamičan proces u odnosu prema dvjema dimenzijama: mobilizacijskoj, to jest ritmu rasta broja građana koji su sudjelovali u prosvjedima, i odnosima vodećih aktera tijekom njih. Nastojat ću odgovoriti na pitanja tko su bili vodeći akteri uličnih prosvjeda i kakva je bila dinamika njihovih međusobnih odnosa, koje su sve zahtjeve građani artikulirali, te kakva su šira značenja poruka ispisanih na transparentima i izraženih u odabiru mjesta na kojima se prosvjedovalo. Kako bih analizirala dinamiku prosvjeda koristila sam više izvora: (a) nestrukturirano promatranje i izravno sudjelovanje na prosvjedima u Zagrebu: četiri sam prosvjeda promatrala, 4, 6, 10. i 14. ožujka, dok sam prosvjed 8. ožujka u povodu stote obljetnice Međunarodnog dana žena i vodila; (b) strukturirano prikupljanje podataka korištenjem metode promatranja sa sudjelovanjem što ga je realizirao student politologije Aldo Franičević; (c) medijske izvještaje, komentare, fotografske i video zapise, kao i znanstvene i stručne analize.

Tko su bili ključni akteri uličnih prosvjeda u Zagrebu?

Prema navedenim izvorima, ulične prosvjede u Zagrebu vodile su dvije, u mnogome suprotstavljene, skupine. Prvu skupinu činili su desno orijentirani prosvjednici, među kojima se ističu politička stranka Savez za promjene Ivana Pernara, inicijatora protuvladinih prosvjeda, i njemu ideološki blizak Dean Golubić koji predvodi stranku Nacionalni demokrati, a koje su podržali pojedinci iz starčevićanske mladeži, navijači Dinama i romantični nacionalisti iz inicijative Volim Hrvatsku. Drugu heterogeniju grupaciju na suprotnoj strani političkog spektra, koju su mediji nazvali ekstremnom ljevicom, činili su pojedinci i skupine bliske studentskom pokretu i zamisliva izravne demokracije, kojima se kasnije pridružili Plenum Filozofskog fakulteta, Akademski solidarnost, Crvena akcija, Socijalistička radnička partija, MASA anarhosindikalisti, Mladi antifašisti, Slobodarski blok, Radnička borba, aktivisti Prava na grad i Zelene akcije, CESI, B.a.B.e., Mreža mladih Hrvatske i drugi.

Istinska začudnost uličnih prosvjeda u Zagrebu proizlazi upravo iz činjenice, koja se na prvi pogled čini nevjerojatnom

i nevjerođostojnom, da su tako identitetски različite skupine građana zajedno izražavale građanski neposluš, i to bez pret hodno dogovorenih minimalnih "pravila igre". Tu začudnu heterogenost vjerojatno najbolje oslikavaju sami predvodnici prosvjeda u medijski prezentiranim i citiranim biografijama. Tako je Ivan Pernar kazao: "Glavni razlog zašto sam ušao u politiku bio je u to što sam primijetio da mnoge *common sense* (zdravorazumske) stavove nitko (od političara) u Hrvatskoj ne zastupa. U studenome 2010. izlazim iz Zelene liste i trenutno radim na stvaranju nove, ekonomski progresivne stranke pod imenom Savez za promjene". O Deanu Golubiću je napisano da "obnaša funkcije dopredsjednika MHDZ-a P. O. Trnje i člana Izvršnog odbora HDZ-a T. O. Marin Držić. Vidjevši da HDZ danas više nije ta stranka i da je nemoguće da to ikad više postane zbog svojih vodećih članova koji rade u vlastitom interesu, a ne interesu Republike Hrvatske i njezina naroda, 2008. godine osniva udruhu pod nazivom Pokret nacionalni demokrati". Komentar Ladislava Tomičića "Revolucija na hrvatski način" možda dobro opisuje stav većine sudionika o "vođama" prosvjeda: "Za početak nam se valja osvrnuti na cirkusante koji su u medijima istaknuti kao inicijatori demonstracije javnog nezadovoljstva. Medicinski tehničar Ivan Pernar, 25-godišnji mladić željan vlasti i pažnje, neupućen je u politiku i ekonomiju do te mjere da se njegovi nastupi mogu gledati kao stand up komedija... Drugi vođa koji je zajahao na valu Pernarove 'revolucije' – Dean Golubić – opasniji je od mladog apstinenta. Ovaj ražalovani član mladeži HDZ-a javnosti šalje ekstremne nacionalističke poruke, nastojeći pritom pridobiti što više lako zapaljivih birača... S obzirom na to kakvi ljudi je vode, 'revolucija' je još dobro i ispala".

Na desno orijentirane grupacije, uključujući Savez za promjene Ivana Pernara, mogla bi se primijeniti teorija sloma prema kojoj su za "sve inačice kolektivnog ponašanja ključne dramatične makrodruštvene promjene... Društveni pokreti tada narastaju kao (psihološka) reakcija (gubitnika) na uznemirujuće stanje društva. Njihov smisao ne vidi se u političkoj akciji, nego u servisiranju mehanizma za olakšavanje napetosti i tjeskoba kolektivnim djelovanjem. Iz toga slijedi pretpostavka da se u društvene pokrete uključuju ponajprije gubitnici društvenih promjena, marginalni i nesigurni pojedinci" (Marx i McAdam, 1994:8). Premda su zahtjevi koji su dolazili iz te skupine buntovnika po karakteru bili političko djelovanje djelomice izraženo organiziranjem u političke stranke i obilježeno stalnim traženjem prijevremenih izbora, svih 18 prosvjeda više je obilježilo ispuhivanje nagomilanih frustracija i nezadovoljstva, nego jasno formulirane političke alternative, o čemu govore i protuslovnosti i nejasni politički stavovi vođa te grupacije.

Za razliku od desnih skupina organiziranih u političke stranke, skupine građana bliske studentskom pokretu i projektu izravne demokracije pokazale su bitno drukčija obilježja. Njihovo iskustvo u organiziranju građanskog otpora kalilo se tijekom blokada na više od 20 fakulteta u zemlji. "Studentska pobuna iz 2009... može se tumačiti kao Događaj. To je taj Događaj s velikim D koji je poslužio kao neka vrsta 'konkretne univerzalnosti', koja je na jednom naizgled sasvim specifičnom slučaju (pitanju besplatnog obrazovanja) uspjela razotkriti istinski sadržaj i smjer širih društvenih transformacija i tendencija. Drugim rije-

čima, studentski pokret poslužio je kao detektor općeg stanja društva i kao katalizator nagomilanog nezadovoljstva" (Horvat i Štiks, 2010:10). U nastavku ću nastojati pokazati kako su te skupine prosvjednika, zajedno s Plenumom Filozofskog fakulteta i Akademskom solidarnošću koji su im se pridružili kasnije, doista "označavali" i "prokazivali" institucije Režima organiziranim pokušajima preuzimanja mjesta na "čelu kolone" uličnih prosvjeda u Zagrebu kako bi osigurali odlazak na one lokacije koje označavaju sastavnice Režima. Režim je "oligarhijski konglomerat koji se stvara u određenom povijesnom trenutku i čija je svrha osigurati dugotrajnu vladavinu onih koji su dio oligarhije i kojima ta vladavina donosi političke, socijalne i materijalne privilegije. Cilj svakog Režima jest neometana reprodukcija postojećih odnosa moći." (Horvat, Štiks, 2010:13).

Kako su tekli ulični prosvjedi?

Premda je nejasno tko je doista prvi počeo organizirati ulične prosvjede u Zagrebu – očito ih je Dean Golubić počeo pripremati još u siječnju 2011. – Ivan Pernar je s još dvoje istomišljenika 17. veljače započeo mjesec i pol dug val prosvjeda na ulicama Zagreba. Na dva transparenta toga dana pisalo je: "Jesmo li jedini kojima je dosta HDZ-ove pljačke i tiranije" i "334.378 razloga za ostavku". U tjedan dana na ulice Zagreba izišlo je nešto više od tisuću građana: 22. veljače samo 300, a 24. veljače oko 1.000 ljudi. Prijelomni trenutak zbilo se 28. veljače kada je postalo razvidno da će braniteljska populacija teško postati bitna mobilizacijska snaga protuvladinih prosvjeda koje su organizirali Pernar i Golubić. "U nekoliko odvojenih razgovora, koje je naš terenski reporter vodio s desetak pripadnika 'facebook' generacije, razaznaje se kako su mladi zapravo razočarani organizacijom, ali i 'ciljevima' braniteljskog prosvjeda... Nama se žuri, mi hoćemo strukturne promjene danas, sad, odmah' zaključuje ovaj prosvjednik... Branitelji su i u najvećem metežu ostali dosljedni nenasilnom prosvjedu, stoga su i u najžešćem sukobu 'fejsbukovaca' s policijom ostali potpuno pasivni!" (thephora.net/forum/showthread.php?t=70752). Pernaru, kojem je policija izrekla mjeru opreza zbog koje se ne smije približavati Gornjem gradu i okolnim ulicama, ni 28. veljače nisu se pridružile druge organizirane skupine građana. Sudeći prema prepoznatljivu rukopisu i bojama – crna podloga i bijela slova te bijela podloga i crna slova – građani bliski studentskom pokretu priključili su se protuvladinim prosvjedima tek 3. ožujka. To što se tog dana mobiliziralo oko 5.000 ljudi, pet puta više nego do tada, što su se počele "upisivati nove poruke", te što su ciljano birana mjesta uličnih marševa u Zagrebu u osnovi je promijenilo i karakter i percepciju prosvjeda. Tada se pojavljuju transparenti: "Pernar bi više kapitalizma, a mi socijalnu pravdu" i "330.000 nezaposlenih, 70.000 bez plaće, KAPITALIZAM, NE HVALA". Te se poruke sadržajno mogu povezati sa studentskim pokretom, koji se još od 2009. povezuje s kritikom neoliberalnog kapitalizma. Sudionici i pristaše tog pokreta to su dodatno isticali na lecima koje su dijelili građanima, a na kojima je pisalo: "Treba znati da nezaposlenost ima važnu ulogu u liberalnom kapitalizmu... Smisao trenutnoga gospodarskog sustava nije njegovo funkcioniranje u interesu većine. Njegov smisao je u podilaženju interesima uskog sloja poduzetničke elite, dok se

broj 6 - lipanj 2011.

interesi većine sustavno zanemaruju" (www.slobodnifilozofski.com). Premda je taj dan prosvjed imao i elemente nasilja, jer su spaljene zastave HDZ-a, SDP-a i EU-a, prvi put se čulo glasno skandiranje "Mirni prosvjedi". No zbog epizode s paljenjem zastava ulični prosvjedi još su ostavljali dojam incidenata kojima upravljaju vođe slabe demokratske političke kulture. Prosvjedi dobivaju novi zamah između 4. i 12. ožujka kad je u pet protesta ulicama grada marširalo oko 10.000 građana. Masovniji izlazak građana na ulice dogodio se još samo 18. ožujka, na dan utakmice između Hajduka i Dinama.

Jedna od metoda izbjegavanja sukoba, uzrokovanih dubokim svjetonazorskim razlikama među sudionicima, koju su skupine bliske studentskom pokretu i zamislila izravne demokracije koristile bilo je priključivanje prosvjedu nakon govora vođa. Na Cvjetnom trgu obično se okupljao manji broj ljudi, a većina ih se povorci pridruživala tek na putu prema Markovom trgu. Početkom ožujka prava "ideološka" bitka vodila se u Radićevoj ulici kad je jedan dio građana koji su nosili hrvatske zastave i zastave na kojima je pisalo "NE EU" pošao prema Kamenitim vratima, a drugi dio građana s transparentima na kojima je bio prepoznatljiv rukopis studentskog pokreta – "HEP, Vode, Šume, Obrazovanje...", "Protiv privatizacije, protiv kapitalizma" i "EU na čelo kolone" – ostajao na podnožju stepenica i čekao da se prosvjednici koji su se uputili na Markov trg vrate zbog policijskih barikada koje su sprečavale pristup tom mjestu. Ta borba za vodstvo prosvjeda, koja je većini građana bila nevidljiva, trajala je s različitim intenzitetima i različitim načinima razrješenja sve do prestanka demonstracija. Nakon razdoblja "nadmudrivanja" različite su skupine počele razgovarati o tome kako treba voditi

Iz analize svih 18 prosvjeda moglo bi se zaključiti da su građani okupljeni oko studentskog pokreta bili bolje organizirani, da su imali veću mobilizacijsku snagu, te da su komunikacijom i nenasiljem uspjeli dio svojih metoda kolektivnog djelovanja prenijeti i na prvotne "desne" vođe prosvjeda

prosvjede, pa je dogovoreno da dio prosvjeda vode Pernar i Golubić, a dio pojedinci okupljeni oko studentskog pokreta. Tako je nakon odlaska pred stan Andrije Hebranga 6. ožujka dogovoreno da će se sljedeći puta prosvjedovati pred zgradom Saveza samostalnih sindikata Hrvatske na Krešimirovu trgu. Premda je tog dana bilo pokušaja pregovora, medijska slika prosvjeda izgledala je ovako: "Na današnjem prosvjedu dobar dio smjera kretanja preuzele su desne malobrojne grupe – Pernarova i Golubićeva, koje su se bez ikakvog osluškivanja želja unutar mase postavile na čelo kolone. Kraj barjaktara i ljubitelja aklamacije,

lijeve snage ovaj put nisu imale nikakve šanse sa svojim porukama o direktnoj demokraciji i odbacivanju vođa".

Ozračje "u prvim redovima" kao da je stalno bilo na rubu ozbiljnijih razmimoilaženja i podjela među prosvjednicima. Događalo se da dio prosvjednika sa studentskim transparentima krene na jednu, a dio s hrvatskim zastavama na drugu stranu, kao da postoje dva prosvjeda s različitim agendama. No to nije ni čudno ako se zna da se skupine tako različitih vrijednosnih orijentacija vjerojatno nikad nisu našle na istom prostoru, a kamoli u situaciji da pregovaraju o zajedničkim kolektivnim akcijama. Raskoli i nerazumijevanja obilježili su odnos unutar desne grupacije prosvjednika, napose između Pernara i Golubića: "U ovoj situaciji je teško reći tko je redikulozniji – Pernar pred binom ili njegov konkurent Golubić naoružan s tri barjaktara koji prijete bilo kome tko pokuša prijeći u 'vodstvo'... Pernarovci su se zato povukli dalje u horizontalnoj liniji i vrbovali za svoj pravac". Slično je bilo i tijekom prosvjeda na Međunarodni dan žena 8. ožujka. Premda je bilo dogovoreno da radnice Kamenskog budu u prvom redu s transparentom "Žene naprijed, 100 godina Međunarodnog dana žena", desne grupacije koje su predvodili muškarci uporno su se nastojale probiti ispred radnica i istaknuti svoje transparente. No mladi koji su nosili studentske transparente na većini uličnih prosvjeda bili su odlučni u tome da spriječe svaki oblik nasilja, pa su provokacije rješavane mirnim putem, a ponekad i mirnim prepuštanjem prvih prosvjedničkih redova. Iz analize svih 18 prosvjeda moglo bi se zaključiti da su građani okupljeni oko studentskog pokreta bili bolje organizirani, da su imali veću mobilizacijsku snagu, te da su komunikacijom i nenasiljem uspjeli dio svojih metoda kolektivnog djelovanja preneti i na prvotne "desne" vođe prosvjeda. Naime, već 10. ožujka potpuno su prestali govoriti na Cvjetnom trgu, a time i prostor za "indoktrinaciju" građana nacionalističkim govorom mržnje i promociju vođa. "Na protuvladinim prosvjedima je sve manje nacionalnih obilježja, a ni Cvjetni trg kao mjesto profiliranja potencijalnih vođa, Hyde Park u hrvatskoj maniri, više nije 'in'. Sve je manje hrvatskih i antiEU zastava, križara, 'vođa's megafonima"

Opadanje broja građana krajem ožujka studentski pokret pokušao je zaustaviti pozivom sindikatima da mobiliziraju svoje članove. Tako je takozvani protuvladin prosvjed 1. travnja organiziran uz potporu sedam sindikata: Nezavisnoga cestarskog sindikata, Radničkog sindikata HZMO-a, Republičkog sindikata radnika Hrvatske, Sindikata hrvatskih zaštitara i čuvara, Sindikata zaposlenika u socijalnoj skrbi, Sindikata zdravstva i socijalne skrbi te Sindikata zaposlenika u hrvatskom školstvu Preporod. No sindikati su još jednom pokazali slabu mobilizacijsku snagu, pa se na Trgu bana Jelačića okupilo samo nekoliko stotina građana. "Tu je ponovno došlo do dijeljenja protesta na dvije frakcije: na 'Pernarovu' i onu koju su trebali voditi sindikati. Pernarova skupina pokušala je pokrenuti povorku no ostali su ih ignorirali".

"Pernarova skupina" tog dana kao da je zatvorila krug s početka prosvjeda. Naime, tridesetak prosvjednika ušlo je u agresivnu verbalnu raspravu s članovima trešnjevačkog HDZ-a, pa je prosvjed završio privođenjem desetak prosvjednika, uključujući i samog Pernara. Posljednji prosvjed koji je započeo Ivan Pernar održan je 4. travnja, a odazvalo mu se tako malo ljudi da su jedva uspjeli tijelima oblikovati natpis "Ostavka" na Trgu bana Jelačića. Tako je i simbolično okončano Pernarovih "5 minuta slave".

Gdje se prosvjedovalo?

Borba za vodstvo prosvjeda vodila se najviše zbog odabira destinacija marševa. Pogleda li se ukupno 38 različitih mjesta koja su građani obišli tijekom mjesec i pol dana izražavanja građanskog nezadovoljstva, postaje razvidno da su lokacije dodatno podcrtavale zahtjeve dviju suprotstavljenih grupacija. Prva grupacija na čelu s Pernarom i Golubićem jasno je artikulirala zahtjev za smjenom vladajuće garniture, argumentirajući je natpisima i povicima "HDZ mafija", "HDZ u marice", "Lopovi", "Drž se Jaco, drska faco. Nećeš dugo, moja tugo", Čoban-ković sredio seljake, sve za spas Jadranke", "Tko pada – Vlada!" itd. Za izražavanje prosvjeda najčešće je birala Markov trg kao stvarno i simbolično središte Vlade i vlasti, čija je simbolična važnost dodatno bila pojačana činjenicom da je zakonski zabranjeno okupljanje i prosvjedovanje građana "pred nosom" vlasti na tom trgu, te središnjice političkih stranaka i privatne stanove čelnika HDZ-a. Prosvjednici su najviše puta "posjetili" Vladimira Šeksa, potom Jadranku Kosor i Tomislava Karamarku, a po jednom Andriju Hebranga i Milana Bandića. Prosvjednici okupljeni oko studentskog pokreta više su inzistirali na prokazivanju institucija "režima" koje u sprezi s političkom oligarhijom djeluju u privatnome, a ne općedruštvenom interesu. Zbog nepridruživanja prosvjedu na čestom je udaru bila zgrada Saveza samostalnih sindikata Hrvatske, velike medijske kuće (Hrvatska radio-televizija, Europapress holding, Styria), banke (Hypo banka, Raiffeisen banka, Hrvatska poštanska banka), Fond za privatizaciju, Hrvatska gospodarska komora i druge, a jednom su posjetili i Kaptol. O nekim odredištima kao da je postojao konsenzus obje antagonizirane grupacije, kao što je Hrvatska narodna banka, ali su se iza te prividne suglasnosti krili različiti motivi. Dok je Pernar zagovarao "nacionalizaciju banaka", studenti su kritizirali aktualne poteze guvernera HNB-a. Jedini pravi konsenzus postojao je glede izražavanja sućuti pred japanskim veleposlanstvom zbog potresa koji je pogodio tu zemlju i prouzročio brojne ljudske žrtve. Osim toga, studenti su obilazili i neka druga odredišta kako bi izrazili solidarnosti s radnicima, seljacima i drugim građanskim inicijativama, poput tvornice Kamensko, Tvornice duhana Zagreb, Ministarstva poljoprivrede, Varšavske ulicu i dr. Većina građana koja je tih dana sudjelovala u prosvjedima uopće nije na taj način "iščitavala" odabir mjesta prosvjedovanja, kao što nije bila svjesna ni vrlo dinamičnog procesa kontinuiranog "preuzimanja" i ovladavanja prosvjedima kao "okvirom" za izražavanje i drugih zahtjeva osim raspisivanja prijevremenih izbora.

Umjesto zaključka

Premda prosvjedni marševi ulicama Zagreba u proljeće 2011. nisu doveli do raspisivanja prijevremenih parlamentarnih izbora, oni su ostvarili nekoliko važnih ciljeva. Prvo, skupine okupljene oko studentskog pokreta i zamisli izravne demokracije uspješno su stabilizirale prosvjed u demokratski i nenasilni čin izražavanja građanskog nezadovoljstva, te tako stvorile siguran prostor za pluralističko izražavanje građanskih zahtjeva, ali i nagomilanih frustracija zbog funkcionalnih problema demokracije u Hrvatskoj. Drugo, uspješno su razvodnile homogenizaciju

krajnje desnih političkih grupacija koje su putem prosvjeda željele mobilizirati novo članstvo i širu biračku potporu na predstojećim parlamentarnim izborima. Treće, u javni su prostor plasirale neke relevantne društvene teme, što bi u ograničenome i kontroliranom medijskom prostoru bilo iznimno teško, a vrlo vjerojatno i nemoguće. To se odnosi, primjerice, na odnos sindikata prema zahtjevima građana, kritiku poteza guvernera Rohatinskog, kritiku najava premijerkina savjetnika Borislava Škegre o drugom valu privatizacije, neobjektivnost medijskog izvještavanja itd. Te, ali i druge, teme koje su studenti šturo naznačavali na transparentima i izražavali odabirom mjesta prosvjedovanja postale su predmet javnih komentara i rasprava. To se posebice odnosi na dva strateška pitanja: (a) zaustavljanje drugog vala privatizacije javnih poduzeća, i to onih koja upravljaju zajedničkim prirodnim resursima (Hrvatske šume, HEP, JANAF); (b) raspisivanje referendumu o ulasku u EU-u prije svršetka pregovora i potpisivanja pristupnog ugovora, koji su tekli u uvjetima drastične netransparentnosti. Možda je najvažniji rezultat uličnih prosvjeda u Zagrebu izražavanje stava građana da se više neće zadovoljiti samo izlaskom na izbore, nego da žele aktivnije i informiranije sudjelovati u donošenju odluka koje se tiču njihova života. Prosvjedi su pokazali da građani očekuju od svake buduće vlasti da uvažava njihova mišljenja i kada ih izražavaju u drugim oblicima participativne demokracije: peticijama, uličnim prosvjedima, referendumima itd. Premda su demonstrirali veću mobilizacijsku snagu od, primjerice, prosvjeda za Varšavsku ulicu na kojima se okupilo najviše do 5.000 građana, ni prosvjedi u Zagrebu 2011. nisu bili dovoljni za odlučnu društvenu sankciju vladajućoj oligarhiji u obliku smjene vlasti. Ostalo je upitno i to koliko su i kako politički akteri, i vladajući i oporbeni, razumjeli zahtjeve i poruke građana.

Literatura

- Bačić, M., Svirčić, J. Desničarsko orgijanje na baterije. www.h-alter.org/vijesti/hrvatska/desnicarsko-orgijanje-na-baterije
- Horvat, S., Štiks, I. (2010). *Pravo na pobunu – Uvod u anatomiju građanskog otpora*. Zagreb: Fraktura.
- Mesić, M. (2009). Hrvatski studentski pokret – pokušaj teorijske analize. *Politička misao*. (46) 4:79-101.
- Pavić, S. (2011). Ivan Pernar: Nije važno što, samo da se ruši. *Jutarnji list*, 25 veljače 2011.
- Svirčić, J. Padaj vlado i nepravdo. www.h-alter.org/vijesti/hrvatska/padaj-vlado-i-nepravdo
- Tomičić L. Revolucija na hrvatski način. www.tacno.net/Novost.aspx?id=2510
- Prosvjed u Zagrebu: Jesu li "fejsbukovci" održali lekciju braniteljima? thephora.net/forum/showthread.php?t=70752, subota, 26. veljače 2011.
- Prosvjedi opet razjedinili sindikate: Znaju li oni uopće što se događa na ulicama? www.sszssh.hr/?category=1&article=448
- Prosvjednici održali minutu šutnje za žrtve HDZ-a, www.dalmacijanews.com/Vijesti/View/tabid/74/ID/52060/Prosvjednici-odrzali-minutu-sutnje-za-zrtve-HDZ-a.aspx
- www.zelenapolitika.wordpress.com/about
- www.facebook.com/pages/Savez-za-Promjene-SP
- www.nacionalnidemokrati.com ■

Treba li Hrvatskoj nova strategija nacionalne sigurnosti?

Siniša Tatalović

Strategija nacionalne sigurnosti

ključni je konceptualni dokument

s područja sigurnosti koji se

bavi razvojem, primjenom i

koordiniranjem instrumenata

nacionalne moći (diplomatske,

ekonomske, vojne, obavještajne)

za postizanje ciljeva koji pridonose

nacionalnoj sigurnosti

Strategija nacionalne sigurnosti ključni je konceptualni dokument s područja sigurnosti koji se bavi razvojem, primjenom i koordiniranjem instrumenata nacionalne moći (diplomatske, ekonomske, vojne, obavještajne) za postizanje ciljeva koji pridonose nacionalnoj sigurnosti. Ona je javni dokument predviđen člankom 80. Ustava Republike Hrvatske što ga donosi Hrvatski sabor i čini političko-pravno ishodište legislative na području nacionalne sigurnosti i obrane. U ovom članku postavlja se pitanje: treba li Republici Hrvatskoj nova strategija nacionalne sigurnosti? U okolnostima u kojima postojeća strategija iz 2002. gubi ili je već izgubila aktualnost na vidjelo dolazi volontaristički model kreiranja politike nacionalne sigurnosti. Kako i takav model u postojećim okolnostima zadovoljava osnovni cilj nacionalne sigurnosti, to jest zadovoljavajuću zaštitu temeljnih vrijednosti i ključnih interesa društva, s pravom se postavlja pitanje treba li nam uopće takav konceptijski dokument ili se cijeli proces uspješnog ostvarivanja nacionalne sigurnosti može prepustiti *ad hoc* rješenjima zasnovanim na trenutačnim procjenama opasnosti i rizika.

Dosadašnja iskustva u izradi strategije nacionalne sigurnosti

Prvi pokušaj da se donese strategija nacionalne sigurnosti učinjen je još krajem devedesetih godina prošlog stoljeća, ali je bio neuspješan. Nakon parlamentarnih izbora 2000. ni drugi pokušaj usvajanja strategije nacionalne sigurnosti nije uspio.

Siniša Tatalović, redoviti profesor međunarodnih odnosa i nacionalne sigurnosti na Fakultetu političkih znanosti. E-pošta: statal@fpzg.hr

Studije "Hrvatska vojska 2000." (SDP i Strata istraživanja, 1999) i "Hrvatska u 21. stoljeću – nacionalna sigurnost" (Vlada Republike Hrvatske, 2001), premda su bile dobra osnova, nisu rezultirale izradom cjelovite strategije nacionalne sigurnosti. Tek kada je pritisak izazvan uključivanjem u Akcijski plan za članstvo u NATO-u (MAP) izazvao hitnu potrebu da se donese strategija nacionalne sigurnosti, u siječnju 2002. unutar Vlade Republike Hrvatske osnovana je mala petočlana ekspertna skupina koja je u roku od mjesec dana izradila nacrt dokumenta koji je i usvojen. Takva žurba, izazvana vanjskim čimbenikom, spriječila je širu stručnu i javnu raspravu koja je eventualno mogla dovesti do poboljšavanja konačne verzije strategije (Tatalović, 2010). Konceptualna rješenja postavljena u *Strategiji nacionalne sigurnosti* iz 2002. primarni su izraz projekcije četiriju temeljnih čimbenika: (1) tadašnje geopolitičke pozicije Republike Hrvatske, obilježene nastojanjem za približavanjem i ulaskom u euroatlantske i europske sigurnosne organizacije, (2) stanja na području sigurnosnih izazova i rizika za Republiku Hrvatsku, (3) stanja sustava i uspješnosti realizacije funkcije nacionalne sigurnosti, (4) raspoloživih resursa.

No mnogi dijelovi te strategije tijekom narednih nekoliko godina nisu operacionalizirani, što navodi na zaključak kako je taj dokument percipiran kao ispunjavanje vanjskih zahtjeva da se donese, a ne kao izraz shvaćanja da se njime stvaraju osnove za razvoj vanjske i sigurnosne politike Republike Hrvatske. Unatoč tome što je strategija usvojena, zadržane su percepcija izjednačavanja sigurnosne politike s obrambenom politikom i usredotočenost na razvoj obrambenog sektora, ponajprije zbog učlanjivanja u NATO, a praktično su zanemarene ostale komponente sigurnosne politike koje su važne i za članstvo u Europskoj Uniji. Primjer je pokušaj uspostave integriranog sustava upravljanja krizama u Republici Hrvatskoj. Premda je njegovo uspostavljanje zatraženo u *Strategiji nacionalne sigurnosti* iz 2002, do danas nije stvoren ni koncept takvog sustava. Nakon niza neuspješnih pokušaja između 2004. i 2008. to se pitanje aktualizira sada, i to ponovno pod pritiskom vanjskog čimbenika – zahtjeva NATO-a i Europske Unije da Republika Hrvatska na navedenom području usvoji koncept sustava i njegove primjene (Tatalović, 2010).

Konceptom strategije dominira vojno shvaćanje nacionalne sigurnosti

Usredotočenost na obrambeni sektor rezultirala je zanemarivanjem razvoja ostalih područja nacionalne sigurnosti, a prevladavajuće obrambeno gledanje na sigurnost očito je i u izradi nacrtu nove strategije nacionalne sigurnosti. Premda se izrada te strategije, kao i strategije obrane, najavljuje od 2004, tek je približavanje članstvu u NATO-u 2009. potaknulo ozbiljnija razmišljanja o njihovoj izradi, iako je i prije, u više navrata, bilo jasno kako je potrebno dopuniti stare strategije zbog promijenjenih okolnosti. Također, tek je ubrzanje procesa približavanja Republike Hrvatske Europskoj Uniji dovelo do toga da se prvi put počelo razmatrati kako će se Hrvatska uključiti u Zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku Unije. Napokon, kao broj 6 - lipanj 2011.

primjer stalnoga izravnog vanjskog utjecaja na oblikovanje i provođenje sigurnosne politike može poslužiti donošenje prve protuterorističke strategije Republike Hrvatske krajem 2008. u obliku *Nacionalne strategije za prevenciju i suzbijanje terorizma*. Njezino donošenje ubrzano je tek kad je postalo jasno kako će Republika Hrvatska preuzeti predsjedanje Vijećem sigurnosti UN-a u prosincu 2008.

Danas se postavlja pitanje hrvatskoga sigurnosnog i obrambenog djelovanja nakon ulaska u NATO i dvogodišnjeg iskustva u njemu. To je pitanje hrvatskog angažiranja unutar NATO-a, odnosno područja na kojima će Hrvatska dati svoj doprinos aktivnostima saveza. Dijelovi Oružanih snaga koji su se u sklopu Partnerstva za mir pripremili za sudjelovanje u međunarodnim misijama potpore miru (PSO – *Peace Support Operations*) teško mogu biti konačni hrvatski doprinos u okviru NATO-a. S obzirom na sadašnje ekonomske probleme, teško se može očekivati brzo osposobljavanje i davanje na raspolaganje NATO-u većih vojnih formacija. Imajući to na umu, Republika Hrvatska mora pronaći načine na koje će aktivno pridonositi djelovanju NATO-a. U uvjetima u kojima je nemoguće izdvojiti veće dijelove Oružanih snaga za operacije NATO-a, jedini je način postizanja tog cilja razvoj specijalnosti koje su potrebne za buduće djelovanje NATO-a.

Strateško predviđanje: aktualni trendovi i postignuća

Premda je na vrhu piramide odgovornosti za nacionalnu sigurnost Vlada koja upravlja sustavom nacionalne sigurnosti, strategija nacionalne sigurnosti ponajprije je rezultat javne politike koja se odnosi na sve građane, a ne samo na uži krug profesionalaca koji su je dužni provoditi. Stoga bi u definiranju koncepta nacionalne sigurnosti trebali, osim mjerodavnih državnih tijela, sudjelovati civilni stručnjaci i privatni sektor, što podrazumijeva njihovu interakciju i blisku suradnju u pogledu reagiranja na opće sigurnosne izazove i konkretne oblike ugrožavanja nacionalne sigurnosti. Različiti akteri – državna tijela, organizacije civilnog društva, privatni sektor, akademska zajednica i drugi – bave se pitanjima s područja nacionalne sigurnosti, premda njihov naziv to često ne sugerira. Ipak, svaka skupina shvaća nacionalnu sigurnost na način koji je primjeren ciljevima koje ona zagovara (Watson, 2008:5).

Definicije nacionalne sigurnosti mijenjaju se s obzirom na geopolitičke okolnosti i političke prioritete. Potpuno je jasno da koncepti nacionalne sigurnosti iz vremena Hladnog rata i suvremeni koncepti imaju vrlo malo dodirnih točaka, te da se razlikuje viđenje nacionalne sigurnosti, primjerice, Reaganove i Obamine administracije. Nadalje, trend nestajanja granice između vanjske i unutarnje politike te vanjske i unutarnje sigurnosti, a na međunarodnom planu prožimanja vanjske i sigurnosne politike, uz istodobno umnožavanje prijetnji i rizika, traži fleksibilniji pristup strateškom planiranju. U okolnostima vrlo visoke promjenjivosti sigurnosnog konteksta, zastario je tradicionalni pristup strategiji nacionalne sigurnosti koji je usmjeren na sredstva. Fleksibilnost je važnija nego svrhovitost, a ključan je pomak od prognoziranja ka planiranju. "Prognoza predstavlja ono što će biti na temelju saznanja iz prošlosti, dok planiranje

sadržava volju, a samim tim i odluke koje se odnose na ono što treba uraditi na putu do cilja. Svrha je planiranja definirati i odrediti sve važne elemente i akcije koje je potrebno učiniti kako bi se ostvario željeni cilj" (Luković i Lebefromm, 2009:276).

Mora se uzeti u obzir i to da je na području obrane prisutan inovativan trend koji je najprije podrazumijevao odustajanje od planiranja na temelju prijetnji, potom postupno i odustajanje od planiranja na temelju pretpostavki da bi se u novije vrijeme sve više polazilo od planiranja na temelju sposobnosti. "Planiranje na temelju sposobnosti (*capability-based planning* – *CBP*) nije usmjereno prema nekoj specifičnoj prijetnji ili riziku. Fokusira se na ono što je potrebno kako bi se spriječile posljedice prijetnji ili opasnosti koliko god je to moguće (prevenci-

Nije jasno određena ni hijerarhija prijetnji i rizika s kojima se suočava Republika Hrvatska

ja) i/ili pripremu i odgovor na opasnosti. Taj fleksibilan pristup podrazumijeva da su zadaci i mogućnosti sustava namijenjeni suočavanju sa širokim rasponom prijetnji upravo zato što one u novije vrijeme tendiraju k povećanoj složenosti i raznolikosti. Zemlje poput Kanade, Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije i Australije primjenjuju tu metodu u definiranju i ostvarivanju svoje strategije nacionalne sigurnosti, a u međunarodnim razmjerima pristup temeljen na sposobnostima prokušan je i testiran način predviđanja različitih prijetnji koje zahtijevaju multinacionalnu i međuresorsku koordinaciju" (Rademaker, 2008).

Rezultati strateškog planiranja Vladi trebaju omogućiti da odluči je li potrebno jačati određene sposobnosti s obzirom na intenzitet rizika; ako jest tako, važno je utvrditi na kojim područjima i kada to treba činiti. Strateško planiranje omogućuje i veći stupanj suradnje ne samo državnih tijela, nego i suradnje Vlade i oporbe koja bi također trebala sudjelovati u cijelom procesu planiranja od nacionalnog značenja. Odluke o tome na koji način postizati nacionalnu sigurnost – razvojem ili intenziviranjem politike, usklađivanjem zakonskih instrumenata ili poduzimanjem konkretnih mjera – donosi Vlada. Pri tome treba voditi brigu o tome da potreba za jačanjem nacionalne sigurnosti proizvodi posljedice na nekim drugim područjima, primjerice području gospodarstva ili temeljnih ljudskih prava i sloboda. Stoga je važno poštovati načelo razmjernosti koje nalaže da mjere sigurnosne politike moraju biti adekvatne prijetnji. U protivnome može doći do sigurnosne i obrambene dileme. Strateško planiranje treba osigurati optimalnu raspodjelu zadataka između svih aktera koji djeluju na području nacionalne sigurnosti: državnih tijela, privatnog sektora, civilnog društva, akademske zajednice. Osim državnih tijela koja djeluju na funkcionalnom području nacionalne sigurnosti, ne treba podcjenjivati ni važnost ostalih aktera. Primjeri važnosti privatnog sektora u postizanju nacionalne sigurnosti jesu telekomunikacije ili osiguranje ljudi i imovine koje obavljaju privatne zaštitarske tvrtke. "Strateško planiranje je instrument optimiranja i kombiniranja

djelovanja subjekata, ono sustavno okuplja ljude, resurse, planove i postupke i jasno određuje što oni mogu očekivati jedni od drugih. Osim toga, ono stvara zajednički referentni okvir" (Rademaker, 2008).

Međuresorno povjerenstvo, osnovano odlukom Vlade Republike Hrvatske, izradilo je *Nacrt strategije nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske*. Povjerenstvo je vodilo Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, a činili su ga predstavnici i predstavnice 19 državnih tijela i institucija. Vijeće za nacionalnu sigurnost prihvatilo je taj nacrt na sjednici 14. prosinca 2010. i zaključilo da se uputi u jednomjesečnu javnu raspravu. "Nakon javne rasprave, a prije upućivanja u proceduru usvajanja u Hrvatski sabor, Vlada Republike Hrvatske će organizirati i 'okrugli stol' o Nacrtu. Na ovaj način omogućuje se sudjelovanje stručnoj, znanstvenoj, kao i široj javnosti u procesu izrade Strategije, kao temeljnog dokumenta nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske."¹

Pokušaj da se strategija nacionalne sigurnosti donese tako da *Nacrt strategije nacionalne sigurnosti*² izradi međuresorna skupina i da o njemu u roku od mjesec dana bude provedena što šira rasprava kako bi bio doraden i kako bi konačni prijedlog bio što kvalitetniji, znači da se kritička stručna javnost – koja bi trebala biti važan akter u njezinoj konačnoj izradi koliko to dopusti vrijeme i koliko predlagač bude voljan usvojiti eventualne kritičke primjedbe – uvrštava na stranu koja će cijelom procesu dati važnu dozu transparentnosti, a samom dokumentu i prijeko potrebnu stručnu legitimnost. Neke kritičke primjedbe što su u javnoj raspravi upućene *Nacrtu* naknadno su "nakalemljene" na tekst, ali te kozmetičke promjene ne prikrivaju glavne nedostatke tog dokumenta koji proizlaze iz pogrešnog pristupa i neodgovarajuće metodologije izrade. To se posebno ogleda u uključivanju koncepta ljudske sigurnosti a da se pritom ne razumiju njegove temeljne postavke.

Završni osvrt na nacrt nove Strategije nacionalne sigurnosti

Nacrt strategije nacionalne sigurnosti poziva se na temeljne odredbe Ustava iz kojega se iščitavaju i temeljne vrednote. Iz temeljnih vrijednosti potom se izvode vitalni nacionalni interesi čije bi narušavanje izravno ugrozilo Republiku Hrvatsku. Štite se razvojem i uporabom odgovarajućih sposobnosti, a u njihovoj zaštiti koriste se sva raspoloživa i legitimna sredstva koja su razmjerna prijetnjama. Vitalni nacionalni interesi jesu: teritorijalni integritet i suverenost, demokratski politički sustav, životi građana i materijalna dobra.³ Nadalje, *Nacrt* nastoji detektirati "sve glavne moguće prijetnje, kako bi spram njih mogle biti poduzimane i razvijane odgovarajuće sposobnosti i mjere".⁴ Konceptom strategije, a što se posebno može iščitati iz te formulacije, dominira vojno shvaćanje nacionalne sigurnosti, a definiranje nacionalne sigurnosti – "Nacionalna sigurnost podrazumijeva korištenje svih sposobnosti države, nacionalnih i savezničkih, potrebnih za zaštitu i promicanje vitalnih nacionalnih interesa"⁵ – jasno pokazuje kako autori nacrtu cijelo to područje svode na obrambeno shvaćanje problematike sigurnosti – isticanje prijetnji i sposobnosti njihova otklanjanja.

Treće poglavlje u kojemu se govori o prijetnjama nacionalnoj sigurnosti⁶ kategorizira prijetnje u odnosu prema vitalnim

nacionalnim interesima. Uпитno je koliko svođenje neke od sigurnosnih ugroza pod jednu kategoriju ima smisla s obzirom na to da neka ugrožavanja istodobno prijete većem broju, a ne samo jednome, vitalnih nacionalnih interesa. Nadalje, nije jasno određena ni hijerarhija prijetnji i rizika s kojima se suočava Republika Hrvatska. Nema ni pokušaja da se utvrdi prioritet prijetnji u određenom razdoblju niti da se razviju određeni scenariji, što logično rezultira time da se ne mogu odrediti ni sposobnosti i resursi kojima bi se odgovorilo na neko ugrožavanje. Iz teksta *Nacrta* ne mogu se iščitati ni pogledi na glavne procese na području međunarodnih odnosa i međunarodne sigurnosti na globalnoj i regionalnoj razini, kao i u neposrednom susjedstvu Hrvatske, što treba biti polazište u strukturiranju strategije nacionalne sigurnosti. Nadalje, u *Nacrtu* nisu jasno određeni konkretni ciljevi vanjske i sigurnosne politike, kao što nije vidljiv pokušaj da se jasno definiraju nacionalni ciljevi i interesi koji se žele ostvariti strategijom i odrede sposobnosti koje su potrebne da bi se oni ostvarili.

Strategija nacionalne sigurnosti ima posebno mjesto u hijerarhiji strateških dokumenata jedne države i čini krunu i ishodište legislativne piramide dokumenata na području nacionalne sigurnosti. S obzirom na karakter suvremenih međunarodnih odnosa koje obilježava sve naglašenije brisanje granica između unutarnje i vanjske sigurnosti te unutarnje i vanjske politike i u kojima vanjska politika sve više objedinjava i elemente sigurnosne politike, nužno je imati fleksibilnu strategiju nacionalne sigurnosti u kojoj se osobito naglašavaju zadaci i mogućnosti umjesto puke usmjerenosti na prijetnje. Izrada strategije trebala bi se temeljiti na sveobuhvatnom pristupu koji uključuje i sustavno razvijenu nacionalnu metodu procjene rizika.

U prvoj fazi izrade, koja obuhvaća navođenje temeljnih vrednota iz kojih proizlaze vitalni interesi, potrebno je analizirati opasnosti i hijerarhijski procijeniti moguće scenarije ugroženosti. Tako procijenjene opasnosti bitno je podrobno pratiti i uključiti u strateško planiranje. Ono podrazumijeva određivanje sposobnosti kojima Vlada može odgovoriti na prijetnje, ali i odlučan stav o tome koje prijetnje zahtijevaju koordinaciju više resora i koje prijetnje zahtijevaju angažiranje sposobnosti i resursa izvan Vlade. U strateško planiranje nužno je uključiti sve stručne kapacitete koji su izvan nadležnosti Vlade, poseb-

no akademsku zajednicu. Zbog svoje neovisnosti o političkom procesu, posjedovanja ekspertnog znanja koje je potrebno za dublje i šire sagledavanje problema te objektivnosti u procjeni, akademska bi zajednica trebala biti nositeljica izrade analize i procjene rizika, te studije koja bi utvrdila koje sposobnosti odgovora Vlada može mobilizirati, a za koje je potreba koordinacija s drugim akterima. Tako dobivene procjene služile bi kao ključni *input* u procesu strateškog planiranja, čiji bi rezultat trebao biti inovativan koncept strategije nacionalne sigurnosti koja je zasnovana na vrijednostima, a orijentirana na sposobnosti, a ne prijetnje.

Literatura

- Luković, T., Lebefromm, U. (2009). *Controlling: koncepcija i slučajevi*. Dubrovnik: Sveučilište u Dubrovniku.
- Rademaker, M. (2008). National Security Strategy of the Netherlands: An innovative Approach. *Information & Security*. (23) 1:51-61.
- Tatalović, S. (2005). *Nacionalna i međunarodna sigurnost*. Zagreb: Politička kultura.
- Tatalović, S. (2010). Utjecaj vanjskih činilaca na razvoj sigurnosne politike Republike Hrvatske. *Međunarodne studije*. (10) 1: 5-21.
- Watson, C. A. (2008). *U.S. National Security: A Reference Handbook*. Santa Barbara: ABC-CLIO.

Bilješke

- 1 Dostupno na: <http://www.morh.hr/aktualne-teme/sns/nacrt-strategije-nacionalne-sigurnosti.html> (pristupljeno 22. travnja 2011).
- 2 Nacrt Strategije nacionalne sigurnosti, dostupno na: http://www.morh.hr/images/stories/aktualne_teme/sns/sns_nacrt.pdf (pristupljeno 22. travnja 2011).
- 3 Nacrt..., str. 4.
- 4 Nacrt..., str. 6.
- 5 Nacrt..., str. 3.
- 6 Nacrt..., str. 6-9. ■

Izolirani euroskeptik na čelu Češke

Bisera Fabrio

**Konzervativac, euroskeptik, veliki
pristaša neoliberalne ekonomije,
vođa koji je obilježio dvadeset
godina češke samostalnosti
i demokracije, Vaclav Klaus
izolirana je figura na europskoj
političkoj pozornici**

Nije slučajno što je češki predsjednik Vaclav Klaus oduvijek na svom stolu držao uokvirenu fotografiju Margaret Thatcher. Konzervativac, euroskeptik, veliki pristaša neoliberalne ekonomije, vođa koji je obilježio dvadeset godina češke samostalnosti i demokracije, Vaclav Klaus izolirana je figura na europskoj političkoj pozornici. Paradoksalno, budući da je kao premijer, potom predsjednik Zastupničkog doma češkog parlamenta te naposljetku predsjednik Republike Češke u dva mandata bio jedan od najuspješnijih europskih vođa, državnik koji u Češkoj već dva desetljeća predstavlja politički kontinuitet i koji je svojim stavovima uvelike oblikovao javni politički život te zemlje. No kao kakva politička tempirana bomba, duboko frustriran idejama Europske Unije, Klaus prkosi svima s praških Hradčana. Simbolično je to činio kada nije želio da se zastava Europske Unije vijori na zgradi u kojoj se nalazio njegov Ured u vrijeme češkog predsjedavanja Unijom, a konkretno kada je odbijao potpisati Lisabonski sporazum dovodeći u pitanje cijelu novu fazu izgradnje europske arhitekture.

Pritajeni fridmanovac u komunističkom režimu

Europsku Uniju je doveo u korelaciju s bivšim sovjetskim blokom, globalno zatopljenje proglasio izmišljotinom i glupošću, a za financijsku krizu ustvrdio da su je uzrokovale vlade, a ne slobodno tržište i njegovo funkcioniranje, u najboljem duhu teorije neoliberalizma. Klausov je politički život obilježio i vječni sukob

s njegovim arhetipskim "neprijateljem" i potpunim karakternim i političkim antipodom, češkim moralnim autoritetom Vaclavom Havelom. Životnom i političkom ironijom Klaus je u predsjednički ured u Hradčanima uselio odmah nakon što ga je Havel napustio.

Europsku Uniju je doveo u korelaciju s bivšim sovjetskim blokom, globalno zatopljenje proglasio izmišljotinom i glupošću, a za financijsku krizu ustvrdio da su je uzrokovale vlade, a ne slobodno tržište

Vaclav Klaus rođen je u jeku nacističke okupacije Čehoslovačke u lipnju 1941. Potječe iz građanske obitelji. Školovao se u Pragu, u osnovnu je školu išao u četvrti u kojoj je odrastao, završio je srednju ekonomsku školu, a diplomirao na Ekonomskom fakultetu 1963, specijalizirajući međunarodne ekonomske odnose. Kao izvrstan student dobio je prigodu da se stručno usavršava izvan zemlje. Ključne godine uoči i nakon Praškog proljeća proživio je u Italiji gdje je boravio 1966, a potom u SAD-u gdje je želio ostati dulje, ali zaoštavanje političkih odnosa u zemlji nakon Praškog proljeća promijenilo mu je planove.

Nikad nije uspio izgraditi odnose s češkim disidentima koji su se počeli okupljati u skupine i iskazivati svoje oporbene stavove. Odlučio se za apolitičan život i potpunu predanost ekonomskoj znanosti. U Praškom proljeću iskazao se pišući tekstove o ekonomiji u časopisu *Tvar* (Lice) u kojima je zagovarao promjene ekonomskog sustava, ali u odnosu prema drugim političkim aktivistima tog doba dao je marginalan doprinos "revoluciji". Nije bio politički aktivan sve do sloma komunizma. Pisao je znanstvene radove o tržišnoj ekonomiji, što je u to vrijeme bila prilično prijeporna, pa i opasna tema. Divio se djelima i razmišljanjima Milтона Friedmana i čikaške ekonomske škole. Uvijek besprijekorno dotjeran, u odijelu, uredno podrezanih brkova i iste frizure, bio je potpuna suprotnost pokretu s kraja šezdesetih i iz sedamdesetih godina.

Vaclav Klaus ušetao je u prostorije disidentskoga Građanskog foruma u drugom tjednu "baršunaste revolucije" u studenom 1989. u društvu nekoliko ekonomskih stručnjaka kako bi ponudio pomoć "revoluciji". Građanski forum bio je kišobranska disidentska organizacija koja je okupila različite opozicijske skupine i pojedince. Većina ideja i inicijativa potjecala je iz Forumu, pa je članstvo u njemu bilo važno svakome tko je želio pridonijeti budućnosti zemlje. A Klaus je imao gotov plan kako češku ekonomiju preusmjeriti na kapitalistički put i smatrao je kako je došlo pravo vrijeme da svoje profesionalno opredjeljenje ostvari u vlastitoj zemlji. Disidentima su trebali upravo takvi ljudi. Skupini intelektualaca, kulturnjaka, boema, filozofa i revolucionara nedostajala je protuteža onih koji su čvrsto stajali na zemlji i koji su razmišljali u realnim ekonomskim kategorijama. Čehoslovačka je, osim političkih, hitno trebala i ideologe gospodarske tranzicije.

broj 6 - lipanj 2011.

Jiri Dienstbier, nedavno preminuli češki disident i šef češke diplomacije nakon sloma komunizma, to je objasnio ovako: "Dok smo se mi bavili razmišljanjima kako izgraditi zemlju i kako se snaći u novoj situaciji, u novom sustavu koji se stvarao, Klaus je razmišljao o tome kako će osvojiti vlast". Vaclav Havel je pak, prihvativši Klauza kao ekonomskog stratega revolucije, brzo shvatio s kim ima posla te je u svojim memoarima napisao: "Bilo je jasno da smo mi za njega bili skupina koja je ispala iz istog kontejnera na kojemu piše 'lijevi intelektualci'. Averzija je bila očita". Klauzu je bilo odmah jasno da zemlja mora krenuti putem slobodnog tržišta. Nikakav "treći put", kako je sam rekao, nije dolazio u obzir: "Bilo kakav treći put vodi ravno do statusa zemlje Trećeg svijeta". Stoga je preuzeo ekonomsko kormilo zemlje, odbijajući ideje da se privatiziraju samo mala češka poduzeća, dok bi velika ostala u rukama radnika. Tvrdio je da privatizacija ne znači rasprodaju "obiteljskog srebra": "Ljudi tada nisu vjerovali tržištu. Zapravo su željeli samo malo produbiti koncept perestrojke, a to nikako nije moglo funkcionirati".

Klausov ekonomski nacionalizam

Kad je formirana prva čehoslovačka nekomunistička vlada nakon slobodnih demokratskih izbora 1990. Klaus je postao ministar financija. Počeo se nametati kao ekonomski reformist i gospodarski strateg. Samoga je sebe predstavljao kao klasičnog neoliberala, premda u praksi i nije bio posve na tragu takvih ideja. Naime, za razliku od susjedne Poljske u kojoj je provedena ekonomska "šok terapija" u obliku naglog otvaranja i potpune liberalizacije tržišta, Klaus nije bio sklon pretjerivanju. Volio je da država odlučuje o strateški važnim pitanjima i da ipak zadrži važnu ulogu u ekonomskom životu. Svoj je koncept brendirao kao "ekonomski nacionalizam". Pokazat će se da je to bila pametna odluka.

Počeo je tri velike reforme: denacionalizaciju odnosno vraćanje oduzete imovine, jer je privatno vlasništvo stavljeno u središte ekonomskog poretka; privatizaciju industrije, napose srednjih i manjih poduzeća; kuponsku privatizaciju. Popratne pojave privatizacijskog procesa bile su, kao i u ostalim tranzicijskim zemljama, rastuća korupcija i stvaranje nove ekonomske i društvene elite. Klaus je bio svjestan tih pojava, ali ih je tolerirao. Havel je rano shvatio što se događa, te je Klausovu privatizaciju nazvao "gangsterskim kapitalizmom". Istodobno s nastajanjem novog sloja bogatih Čeha počeo je stvarati i vlastitu političku osnovu. Trebala mu je politička stranka, pa je počeo okupljati istomišljenike, desne konzervativce iz Građanskog foruma koji su osnovali Građansku demokratsku stranku (ODS) i 1992. pobjedili na drugim parlamentarnim izborima nakon kojih je Klaus postao premijer.

U to su vrijeme u Slovačkoj jačale težnje za većom samostalnošću koje su uvelike forsirale tamošnje političke stranke koje su na toj podlozi dobivale glasove. Klaus je sklopio pakt sa slovačkim konzervativcem i nacionalistom Vladimirom Mečiarom, vođom Pokreta za demokratsku Slovačku, dogovorivši se s njime o "baršunastom razvodu", mirnom razlazu Češke i Slovačke, do kojega je došlo dogovorom političkih elita koji nikad nije potvrđen na referendumu ni u Češkoj ni u Slovačkoj. Mečiar i Klaus dogovorili su da će "baršunasti razvod" stupiti na snagu 1.

siječnja 1993. Havel se protivio raspadu države, a kad je Slovačka donijela Deklaraciju o neovisnosti u srpnju 1992, podnio je ostavku smatrajući da nema pravo biti predsjednik države koja više ne postoji. Bez obzira na motive, civilizirani razlaz Češke i Slovačke jedna je od najvećih Klausovih zasluga.

U prvom mandatu nije se pokazao kao loš predsjednik vlade. Vodio je jednu od najstabilnijih čeških vlada koja je opstala puni mandat. To će se radikalno promijeniti krajem 20. i početkom 21. stoljeća kada su se češki premijeri smjenjivali mnogo prije isteka redovnih mandata, uglavnom zbog političkih skandala ili krhke parlamentarne većine. U Klausovo vrijeme češka je ekonomija grabila velikim koracima naprijed i češki su građani to konkretno osjećali. Zapadni kapital otkrio je zemlje Srednje Europe, a osobito Češku i Prag. Strani su ulagači pohrlili investirati u češku ekonomiju, turisti su punili Vaclavske i Starometske namesti, a "zlatni Prag" je sredinom devedesetih bilježio svoje doista zlatne dane. Klaus je Češku vodio u ključnim ekonomskim i političkim godinama. Istodobno su se naslućivala neka njegova politička razmišljanja koja će ga kasnije trajno obilježiti. Već je tada smatrao da je Europska Unija preregulirana umjetna tvorevina koju je uspoređivao s velikim komunističkim poduzećima. Ni o NATO-u nikad nije imao dobro mišljenje, a to će se potvrditi i 1999. za vrijeme NATO-ova napada na Srbiju i Crnu Goru kojima se strašno protivio.

"Drugi sarajevski atentat" na Klausu

Do kraja 1995, a u koaliciji s kršćanskim demokratima, Klausov ODS imao je 76 glasova u Zastupničkom domu, koji je do 1996. bio jedini dom parlamenta. Od ukupno 200 zastupnika na Klausovoj strani bilo je i nekoliko stranaka centra i desnog centra od kojih je svaka imala više od deset zastupnika tako da je bio siguran na svojoj premijerskoj dužnosti. No na izborima 1996. ODS je zabilježio pad dobivši 68 zastupnika, dok su njegovi saveznici, kršćanski demokrati, dobili 18 zastupnika. Tako slabi rezultati ODS-a pravdali su se profiliranjem političke pozornice i činjenicom da se nakon sloma početkom devedesetih godina ljevica oporavila i počela pretvarati u važnoga političkog aktera. Komunisti su dobili 22 mandata, a češki socijaldemokrati 61 mandat, prerastajući u najveću stranku u zemlji. Nakon izbora Klaus je dobio mandat da sastavi vladu jer je prikupio dovoljno potpisa koalicijskih partnera. U studenome 1997, dok je bio u službenom posjetu Sarajevu – zbog čega je taj događaj u Češkoj nazvan "drugim sarajevskim atentatom" – pogodili su ga velika politička kriza i korupcijski skandal koji je na površinu izbacio svu prljavštinu "gangsterskog kapitalizma". U javnost je prodrla afera vezana za poslove Miroslava Maceka, tajkuna koji je dobio dionice u kuponskoj privatizaciji na temelju bliskosti s Klausom. Macek je obilato financirao Klausovu kampanju, a zauzvrat je po povoljnim cijenama kupovao velike češke izdavačke kuće. Češki su mediji objelodanili tu skandaloznu vezu i dokaze za nju, a političari su zahtijevali da premijer preuzme odgovornost. Klaus se zbog korupcijskog skandala bio prisiljen vratiti iz Sarajeva s ostavkom u džepu koju je predao Havelu. No već je skovao novi plan. Njegova je stranačka funkcija bila nesporna, pa je imao dovoljno manevarskog prostora da počne tražiti nove partnere koji će mu ponovno osigurati vlast. Izbor je pao na – socijalde-

mokrate. Klaus je dogovorio "opozicijski sporazum" s tadašnjim predsjednikom čeških socijaldemokrata Milošem Zemanom. Prema njemu, ODS kao najveća stranka tolerirat će manjinsku ČSSD-ovu vladu sa Zemanom kao premijerom, dok će ODS imati određenu kontrolu političkih procesa i dobiti mjesto predsjednika Zastupničkog doma koje je pripalo Klausu. Zeman je obećao da će ostati na čelu vlade samo jedan mandat, a Klaus je izrazio spremnost da još četiri godine ostane predsjednik parlamenta ako ne bude mogao biti premijer nakon izbora 2002. Te je parlamentarne izbore dočekao na mjestu predsjednika Zastupničkog doma, ali je njegov ODS dobio samo 58, a ČSSD 70 mjesta. Poraz je prihvatio i sebi pronašao novo mjesto: želio je zauzeti Hradčane i postati predsjednik Češke.

Gospodar Hradčana koji prezire Europsku Uniju

Mjesto predsjednika države bio je zapravo logičan izbor. Bližio se kraju drugi Havelov mandat, a Klaus više nije mogao računati da bi opet mogao biti kandidat za premijera. I njegovi protivnici i pobornici vidjeli su u funkciji predsjednika države idealno rješenje za njega: bit će politički amortiziran i imati samo ceremonijalnu važnost. Predsjednik Češke birao se početkom 2003. tajnim glasovanjem u oba doma parlamenta istodobno. Da bi kandidat pobijedio u prvom krugu mora dobiti apsolutnu većinu glasova svih zastupnika u oba doma. Ako to ne uspije, u drugom krugu mora dobiti većinu glasova nazočnih zastupnika i u Zastupničkom domu i u Senatu. Ako ni to ne uspije, za pobjedu u trećem krugu potrebna je apsolutna većina glasova svih zastupnika, dakle 141 glas, pri čemu ne mora dobiti većine u oba doma. U prva dva pokušaja Klaus nije uspio. U prvom je pokušaju dobio većinu glasova u Zastupničkom domu, ali je loše prošao u Senatu. Morao je pridobiti neke od svojih donedavnih neprijatelja, pa se obratio komunistima. S njima je sklopio tajni dogovor prema kojemu su oni trebali glasovati za njega, a on

Klausov je politički život obilježio i vječni sukob s njegovim arhetipskim "neprijateljem" i potpunim karakternim i političkim antipodom, češkim moralnim autoritetom Vaclavom Havelom

će ih zauzvrat priznati kao političku činjenicu koju je dotad poricao. Naposljetku je s jednim glasom "viška" – dobio je 142 od 281 glasa: 200 u Zastupničkom domu i 81 u Senatu – 28. veljače 2003. postao drugi predsjednik Češke od neovisnosti.

Na novoj je funkciji počeo otvoreno govoriti protiv Europske Unije, rekavši da Češka u Uniju ulazi samo kao u "interesni brak". Uoči referenduma o pristupanju Češke Uniji prkosno je izjavio da ne želi biračima davati nikakve preporuke kako da glasuju – 77 posto ipak je glasovalo za ulazak u Uniju, a 22 posto je bilo

protiv toga. "Sve te pokušaje stvaranja jedinstvenoga europskog tržišta i zajedničke valute, sve su to smislili birokrati EU-a koji doručuju u Veneciji, ručaju u Parizu i večeraju u Kopenhagenu te im se naprosto ne da mijenjati novac tri puta dnevno", rekao je 2003. objašnjavajući zašto mu se ne sviđa ideja eurozone. Sve je češće počeo odlaziti u Rusiju, Kinu i Srbiju. Jako se prijatelji s Vladimirom Putinom. "Rusija je Češkoj mnogo manja prijateljnija nego pretjerano regulirana Europska unija", izjavio je uoči svoje velike turneje po Rusiji 2006. Kad su češke vlasti 2004. pristale na američku ideju o izgradnji proturaketnog štita na svom teritoriju, jer je George W. Bush planirao tako pojačati američku sigurnost, Klaus je odjurio u Moskvu kako bi objasnio

**Sve te pokušaje stvaranja
jedinstvenoga europskog tržišta i
zajedničke valute, sve su to smislili
birokrati EU-a koji doručuju u
Veneciji, ručaju u Parizu i večeraju u
Kopenhagenu te im se naprosto ne
da mijenjati novac tri puta dnevno**

Putinu da rakete neće biti uperene prema Rusiji. Žurba da se dodvori Kremlju nasmijala je čak i Putina koji je ironično rekao: "U svakom slučaju, Vas nitko neće pitati prema kome će rakete biti okrenute".

U zemlji je, pak, prilično uspješno manipulirao odnosima na stranačkoj pozornici. Kako predsjednik države daje nakon izbora mandat za sastav vlade, Klaus je 2004. spriječio socijaldemokrate da formiraju vladu uz pomoć nereformiranih komunista. Od tadašnjeg vođe ČSSD-a Stanislava Grossa zatražio je da mu predoči potpise 101 zastupnika, ali bez potpisa komunista, pa je postupak prikupljanja potpisa i formiranja Vlade trajao dulje nego što je bilo nužno. K tome, tom je odlukom pogazio dogovor koji je sklopio s komunistima samo godinu dana ranije kada su mu trebali njihovi glasovi da bi postao predsjednik države.

Za razliku od prvog izbora za predsjednika države, reizbor 2008. bio je javan, ali su pravila bila ista. ODS je 2008. imao stabilnu većinu u Senatu, pa je Klaus računao na to da će lako proći u Senatu, dok je u Zastupničkom domu trebalo uvjeriti neke političke nezadovoljnike i oponente socijaldemokrata da dignu ruku za njega. Glavni mu je protukandidat bio profesor Jan Švejnar kojega su nominirali Zeleni. Švejnar, američki Čeh, profesor ekonomije, ugledni i politički umjereni stručnjak, dobio je podršku ČSSD-a, nekolicine neovisnih senatora i bivšeg predsjednika Vaclava Havela. No propala su sva tri pokušaja da se predsjednik izabere. U prvom krugu Klaus je dobio 139 glasova, a Švejnar 138 glasova. U drugom krugu Klaus je izgubio u

Zastupničkom domu, dobivši 94 nasuprot 104 glasa za Švejnar, ali je pobijedio u Senatu s 48 naprama 31 Švejnarova glasa. Ni u trećem krugu nijedan kandidat nije dobio potrebnu većinu. Drugi postupak izbora predsjednika države zakazan je 15. veljače. Klaus je zaoštrio euroskeptičnu retoriku u tjednu između prvog i drugog kruga izbora, ali je potrebnu većinu napokon dobio u posljednjemu trećem pokušaju zahvaljujući tome što su se tri socijaldemokratska zastupnika odlučila glasovati za njega. Nakon pobjede održao je govor u kojemu je istaknuo da želi biti predsjednik svih čeških građana, što je zvučalo kao poziv na pomirenje.

Na samitu Rusije i Europske Unije u svibnju 2009. domaćin skupa Vaclav Klaus poželio je svojim kolegama državicima dati poklon. Svaki vođa 27 zemalja članica, kao i i ruski predstavnici dobili su primjerak njegove knjige *Plavi planet u zelenim okvirima* u kojoj elaborira ideju da je globalno zatopljenje, koje je navodno uzrokovao čovjek, potpuna izmišljotina, dapače velika isfabricirana glupost. Napisao je: "Ledenjaci se otapaju samo u filmovima Ala Gorea. Globalno zatopljenje je lažni mit i svaka ozbiljna osoba to zna. Siguran sam da će mi za 30 godina ljudi biti zahvalni na ovim stavovima".

Drugi fenomen protiv kojega se u svojem drugom mandatu odlučio boriti jest Europska Unija. Ona je postala "luđačka košulja", gora od Sovjetskog Saveza, birokratizirana umjetna tvorevina koja uništava nacionalni identitet i porobljava europske narode. Države su prisiljene ulaziti u Uniju pod potpuno nepovoljnim uvjetima jer nemaju izbora. Klaus misli da se Unija treba raspasti i da umjesto nje treba stvoriti ekonomsku zajednicu europskih država koje bi blisko surađivale.

U izaslanstvu europskih parlamentaraca koje je posjetilo Klaus uoči početka češkog predsjedavanja Unijom bio je i "Crveni Dany", Daniel Cohn Bendit, vođa europskih Zelenih i ikona studentske pobune 1968, koji mu je rekao: "Uopće me ne zanima što Vi osobno mislite o Lisabonskom sporazumu. Važno je da ga potpišete". Uzrujani Klaus mu je odbrusio: "E neću. Lisabonski sporazum je protuustavan". Iskoristio je sve mogućnosti da odugovlači potpisivanje, pa je to učinio posljednji. Prethodno je Ustavni sud objavio da je Lisabonski sporazum u skladu s češkim Ustavom, na što je Klaus optužio sud da je pristran. "Objavljujem da sam danas u 15 sati potpisao Lisabonski ugovor", rekao je Klaus na konferenciji za novinare, te dodao: "Čekao sam ustavnu odluku i poštujem je, premda je uopće ne odobravam. Stupanjem na snagu Lisabonskog ugovora Češka prestaje biti suverena država".

Češko predsjedavanje Europskom unijom u prvoj polovici 2009. proglasio je marginalnim događajem. Odbio je izvjesiti zastavu Unije na Hradčane zato što joj, kako je rekao, tu nije mjesto. Rijetko dobiva pozive za bilateralne susrete, osobito sa Zapada gdje ga otvoreno preziru. Klausu su ostale još dvije godine do isteka predsjedničkog mandata. Najavio je da se nakon toga kani jače angažirati na domaćoj političkoj pozornici. I češkim i inozemnim dužnosnicima najdraže bi pak bilo da napokon ode u mirovinu. Teško je vjerovati da Klaus to planira učiniti. ■

Bliski istok – izvanredno stanje u izvanrednom stanju

Vlatko Cvrtila

Višegodišnje postojanje autoritarnih i kvazidemokratskih režima dovelo je do erupcije socijalnoga i političkog nezadovoljstva i pobuna koje su srušile ili značajno uzdrmale vladajuće strukture i geopolitički poredak u jednoj od najosjetljivijih regija na svijetu

U posljednjih nekoliko mjeseci svjedoci smo velikih promjena u državama sjeverne Afrike i Bliskog istoka. Počele su u Tunisu, a nastavile se u Egiptu, Jemenu, Bahreinu, Libiji, Siriji i drugim državama. Višegodišnje postojanje autoritarnih i kvazidemokratskih režima, održanih represijom uz pomoć vojske i moćnoga sigurnosnog aparata, dovelo je do erupcije socijalnoga i političkog nezadovoljstva i pobuna koje su srušile ili značajno uzdrmale vladajuće strukture i geopolitički poredak u jednoj od najosjetljivijih regija na svijetu. Pored zahtjeva da stari vladari odu, pobunjenici traže i promjene političkih režima, što su neki zapadni analitičari opisali kao stvaranje novih demokracija u tom dijelu svijeta. Vrlo je brzo postalo jasno da se ona ipak ne rađa kroz prosvjede i preko noći, a još manje davanjem ovlasti sigurnosnom aparatu da državu iz autoritarnoga "prevede" u demokratski politički poredak. Nijedan režim nije do sada značajnije promijenio svoje ključne elemente, a u nekim državama još nisu svrgnute ni vladajuće strukture. Najdalje je otišao Egipat u kojemu su se vladajuće i oporbene političke elite uglavnom dogovorile o reformi Ustava koja bi trebala promijeniti politički život zemlje. U Tunisu je revolucija završila razmjerno brzo svrgavanjem vladajuće obitelji. U Egiptu je trajala nešto dulje, ali je naposljetku Hosni Mubarak predao vlast vojnim strukturama koje su i ranije bile važan jamac njegova režima. Prosvjed u Libiji nije imao samo socijalnu i ekonomsku nego i važnu političku dimenziju koja je izrasla na plemenskim i regionalnim podjelama, što je pogodovalo njegovu pretvaranju u građanski rat uz međunarodnu intervenciju. Na događaje u Bahreinu nisu toliki

Vlatko Cvrtila, redovni profesor međunarodnih odnosa i nacionalne sigurnosti na Fakultetu političkih znanosti. E-pošta: vcvrtila@fpzg.hr

utjecali socijalni i politički koliko kulturni čimbenici, kao i vanjsko poticanje prosvjeda šijitske većine protiv vladajuće sunitske manjine. Pomoć bahreinskim vlastima pružila je i Saudijska Arabija, koja destruktivne potencijale dosadašnjih prosvjeda smatra izravnom opasnošću za stabilnost cijele regije. Dvomjesečni prosvjedi u Jemenu rezultirali su dogovorima o odlasku predsjednika Saleha i stvaranju koalicije oporbe i vladajućih struktura koja bi trebala promijeniti ekonomsko i političko stanje u zemlji. Jemenske prosvjede obilježila je i podjela unutar vojnih struktura, te je značajan dio vojske stao na stranu prosvjednika, što je pridonijelo uspostavi kakve-takve ravnoteže među dvjema stranama i rješenjima koja vode k stabilizaciji stanja u zemlji. Za razliku od Jemena, vojne strukture u Siriji još su uvijek glavno sredstvo režima za sprečavanje prosvjeda.

Izvanredno stanje kao normalno stanje

Ta su događanja pojačala interes zapadnih medija i istraživača za političke režime koji su se godinama, pa i desetljećima, održavali represijom vladajuće strukture. Posebno je zanimljivo da se većina političkih režima u regiji održavala zahvaljujući tome što je na snazi bilo višegodišnje izvanredno stanje. Kroz takav oblik djelovanja vladajuće su elite suspendirale neka temeljna prava i slobode i stvorile mogućnost da neograničeno koriste silu kako bi održale svoju vlast i poredak. Proglašavanje posebnih okolnosti ili izvanrednog stanja (*state of emergency*) u uvjetima prijetnje ratom i samog rata odnosno nastanka uvjeta u kojima dolazi do ugrožavanja ljudi, materijalnih dobara, prirode i poretka nije nepoznato u povijesti.¹ Taj se instrument često koristio kako bi se stvorili drukčiji uvjeti i promijenilo postojeće stanje. Proglašavanje izvanrednog stanja podrazumijeva najče-

Posebno je zanimljivo da se većina političkih režima u regiji održavala zahvaljujući tome što je na snazi bilo višegodišnje izvanredno stanje

šće znatno širenje ovlasti postojećih političkih struktura kako bi se svladale opasnosti i normalizirao život. Na žalost, u suvremeno se doba te posebne okolnosti vrlo često koriste za održavanje posebnih mjera kojima se krše ljudska i građanska prava.

I u zapadnim demokratskim državama postoji mogućnost uspostave izvanrednog stanja u slučajevima velikih prirodnih katastrofa, unutarnjih nemira, prijetnje ratom ili početka rata. Proglašavanje takvog stanja najčešće podrazumijeva ograničavanje određenih prava i sloboda, kao i usvajanje propisa koji uvode posebne režime ponašanja građana i državnog aparata, a sve kako bi se osigurali učinkovito djelovanje vlasti i organizacija života koji će pridonijeti održavanju nužnih funkcija u uvjetima opasnosti. U vrijeme Hladnog rata mnoge su države u svojim ustavima i zakonima određivale "ratno stanje" kao posebnu situaciju u kojoj dolazi do suspenzije redovnih funkcija države i davanja prednosti funkcijama koje su usmjerene na obranu i zaštitu od vanjske agresije. U tim vremenima bilo je važno održati

broj 6 - lipanj 2011.

kontinuitet vlasti do ponovne uspostave normalnih uvjeta u kojima se ukidaju posebni oblici djelovanja države i ona počinje normalno funkcionirati. Kako se u vrijeme izvanrednog stanja suspendiraju prijašnji načini i oblici djelovanja države, posebice u procesu ostvarivanja sigurnosti, demokratske su države u svoje sustave ugradile neka ograničenje izvanrednog stanja da bi smanjile mogućnosti zlorabe posebnih okolnosti i ovlasti od strane države i sigurnosnog sektora. Primjerice, u nekim je državama postupak proglašavanja izvanrednog stanja složen, a u donošenju odluke sudjeluje nekoliko aktera (vlada, predsjednik, parlament). U većini demokratskih država izvanredno stanje može biti proglašeno samo na ograničeno vrijeme (od 7 do 90 dana). Produljenje zahtijeva vrlo složen postupak i odluke više aktera u državnom sustavu. Važno je naglasiti kako sve odluke koje se donose tijekom izvanrednog stanja mora nakon normalizacije potvrditi parlament ili vlada, bez obzira na to što su počele djelovati. Odluke koje značajno mogu ograničiti građanske slobode u većini demokratskih država prestaju važiti zajedno s ukidanjem izvanrednog stanja.

Za razliku od demokratskih država, u većini država sjeverne Afrike i Bliskog istoka nisu postojala značajna ograničenja za uspostavu izvanrednog stanja. Posebni izjavitelj UN-a dr. Leandro Despouy (1997) u svom izvješću piše da je "izvanredno stanje legalni instrument za legaliziranje najvećih kršenja ljudskih i građanskih prava i najopasniji oblik arbitriranja". Nakon gotovo 12 godina istraživanja Despouy je zaključio kako države trebaju na raspolaganju imati takav instrument za zaštitu i obranu kada prijete opasnost građanima i državi. No neke države, ističe se u izvješću, taj legalni instrument koriste za stalno kršenje ljudskih prava i ograničavanje građanskih sloboda. Čine to donošenjem zakona o izvanrednom stanju i njegovu održavanju godinama i desetljećima. Proglašavanje izvanrednog stanja trebalo bi biti iznimka, ali se ono u nekim državama pretvara u pravilo. "Izvanredno stanje je legalni instrument koji redefinira poredak, posebice na području sigurnosti i primjene sile, čime se stvara usporedni poredak ili paraporedak koji funkcionira na temelju zakonskih propisa koji reguliraju iznimke, a ne stalno stanje" (Jean, 2004). Despouy je u spomenutom izvješću naglasio kako se većina država koje održavaju višegodišnje izvanredno stanje nalazi upravo u sjevernoj Africi i na Bliskom istoku.

Egipat: 44 godine izvanrednog stanja

U Egiptu je izvanredno stanje uređeno zakonom 1958, premda je i ranije bilo proglašavano, ali bez jasnoga zakonskog utemeljenja.² Bilo je na snazi od 1967. sve do 2011.³ Na temelju spomenutog zakona proširene su ovlasti policije, tajnih službi i vojske, ograničena su ili suspendirana prava građana te uvedena cenzura medija. Zakon je zabranjivao političke aktivnosti nevladinih organizacija, prosvjede i djelovanje "neodobrenih" političkih stranaka, kao i bilo kakvo financiranje političkog djelovanja iz inozemstva. Prema tom zakonu, policija je mogla uhititi ljude bez posebnog opravdanja, mogla ih je držati neograničeno vrijeme u pritvoru, odnosno mogla je pojedince držati u zatvoru bez obzira na to jesu li bili osuđeni za neko kazneno djelo.⁴ Najveće su žrtve zakona i izvanrednog stanja bili pripadnici Muslimanskog bratstva, čije su mnoge vođe provele u

zatvorima po nekoliko godina bez sudske presude. Mubarakov režim obilato se koristio zakonom o izvanrednom stanju onda kada je trebalo spriječiti sudjelovanje političkih protivnika na izborima ili njihovo djelovanje nakon izbora. Osim zakonskih

U Egiptu je izvanredno stanje bilo na snazi od 1967. sve do 2011.

propisa koji su omogućavali vrlo proširenu torturu, ljudska su se prava najviše kršila u egipatskim zatvorima. Organizacije za ljudska prava upozoravale su međunarodnu javnost i UN o vrlo proširenoj torturi prema onima koji su zbog političkih razloga završavali u zatvorima. Utvrđeno je kako pravosudni sustav nije funkcionirao u skladu sa zakonskim propisima te da su suspendirani bili čak i neki redoviti instrumenti nadzora nad djelovanjem pravosudnih tijela u posebnim uvjetima. Sve je to dovelo do koncentracije velike moći u rukama glavnih provoditelja propisa s područja posebnih okolnosti: tajnih službi, oružanih snaga i posebnih sudova. Posebno je to došlo do izražaja nakon 1992, kada su vojni sudovi preuzeli suđenja za terorizam, što je stvorilo velike mogućnosti manipulacije optužbama i presudama.⁵ Posebnu ulogu u uvjetima izvanrednog stanja imao je predsjednik države koji je mogao samostalno upućivati tužbe posebnim sudovima, što je i učinio u nekoliko navrata kada je cijele skupine od stotinjak ljudi optuživao za djela protiv države. Osim njega, na temelju propisa o izvanrednom stanju veliku je moć imao i ministar unutarnjih poslova koji je mogao donijeti odluku o uhićenju neke osobe bez konkretne optužbe te je zadržati neograničeno vrijeme u zatvoru bez podizanja optužnice i suđenja.⁶ Egipatske su vlasti u vrijeme predsjednika Mubara-ka koristile mnoge instrumente s područja posebnih okolnosti kako bi onemogućile razvoj i djelovanje svake političke opozicije. Ne treba stoga čuditi što je, među ostalim, jedan od glavnih zahtjeva prosvjednika u egipatskoj pobuni s početka 2011. bilo ukidanje izvanrednog stanja.

Sirija: 48 godina izvanrednog stanja

Sirija je također godinama koristila poseban zakon koji je omogućavao vladajućim strukturama suspenziju građanskih prava i sloboda. Izvanredno stanje uvedeno je 9. ožujka 1963, pa je Sirija druga država po duljini proglašenoga posebnog stanja u tom dijelu svijeta.⁷ Od tada do danas sirijske su vlasti obilato koristile takvo stanje za kršenje ljudskih i građanskih prava svojih državljana. Prema ocjenama Vijeća za ljudska prava Sirije, najveći broj kršenja ljudskih i građanskih prava u Siriji upravo se temelji na odredbama koje reguliraju izvanredno stanje. Michael Macaulay (2005) upozorava na povijesne razloge zbog kojih je uvedeno izvanredno stanje u Siriji. Smatra kako je tadašnje rukovodstvo stranke Bat imalo mnogo razloga da uvede takvo stanje jer je država bila u svojevrsnom kaosu nakon što je ta stranka preuzela vlast. Nije samo unutarnje stanje pogodovalo proglašenju posebnih okolnosti, nego i bliže okruženje države i rat protiv Izraela 1967. No nakon što se država stabilizirala pod

vodstvom predsjednika Hafiza al Asada izvanredno stanje nije ukinuto nego su pronađeni novi razlozi za njegovo održanje. Ratovi i napetosti s Izraelom te pojava unutarnjih radikalnih skupina koje su počele provoditi teror i likvidacije predstavnika vlasti dali su dovoljno argumenata vladajućim strukturama da nastave djelovati na temelju zakonskih odredbi o posebnim okolnostima.⁸ Prema sirijskim propisima, u vrijeme izvanrednog stanja ovlasti civilnih tijela prelaze u ruke vojnih zapovjednika na određenom području, a pitanja iz kaznenog prava prelaze u ovlasti vojnih sudova. Vojni zapovjednici mogu donositi odluke kojima se krše ljudska i građanska prava pomoću različitih instrumenata tajnog praćenja, prisluškivanja, otvaranja pošte, tajnog snimanja, zabrane javnog okupljanja i bilo kakvoga javnog djelovanja. Zakonski propisi ne reguliraju ni ograničavanje ni trajanje ni moguće kazne za zlouporabu posebnih okolnosti. Upravo suprotno, propisi omogućavaju neograničeno produljivanje takvog stanja, kao i neograničeno dodavanje novih kaznenih djela na popis prema kojemu se određuju kazne na vojnim sudovima. Prema tome, u Siriji se u vrijeme izvanrednog stanja ne ukidaju samo neka prava, nego se u ime posebnih okolnosti stalno proširuju kaznena djela i daje neograničena moć vojnim i sigurnosnim strukturama u provedbi zakona. Treba spomenuti kako vojni sudovi rade mimo redovitih pravila koja vrijede za civilne sudove te kako nema mogućnosti žalbi na njihove presude. Osim toga, pripadnici Muslimanskog bratstva stavljeni su izvan zakona, a sama pripadnost toj organizaciji može rezultirati osudom na smrti. Asadov je režim poduzeo mnogo različitih vojnih i sigurnosnih akcija u kojima su stradali brojni građani Sirije, a sve na osnovi posebnih okolnosti i potrebe da se režim održi svim raspoloživim sredstvima.

Alžir: 20 godina izvanrednog stanja

Alžir je država koja je također imala proglašeno izvanredno stanje od 1992.⁹ Nakon parlamentarnih izbora te godine vladajuće strukture nisu priznale pobjedu radikalne islamske stranke. Vlast civilnih institucija je suspendirana, formirano je posebno vijeće u kojemu su sjedili vojni zapovjednici, uvedeno je izvanredno stanje u kojemu je vojska preuzela odgovornost za ponovno stabiliziranje zemlje, uz naglašenu represiju prema svima onima koji su se protivili novom režimu. Nije to bilo prvi put u neovisnom Alžiru da se koriste posebne mjere i suspenzija civilnih institucija radi održanja poretka i vlasti. Zapravo je cijela povijest od neovisnosti bogata različitim okolnostima u kojima su vladajuće strukture naglašavale opasnosti za poredak, državu i građane te primjenjivale izvaninstitucionalne ili posebne mjere. Za Alžir je karakteristično da su velik dio vremena vlast obnašala tijela koja ne poznaju moderni parlamentarni demokratski sustavi, a koja su bila sastavljena uglavnom od visokih vojnih zapovjednika koji su održavali stabilnost u državi pomoću sile.

Međunarodna konvencija o izvanrednom stanju

I druge su države iz tog dijela svijeta povremeno koristile proglašavanje izvanrednog stanja u posebnim okolnostima kako bi održale politički poredak i obračunale se s političkim

protivnicima. Uz "redovite" mjere koje primjenjuju diktatorski i autoritarni režimi, izvanredno stanje služilo je za kršenje ljudskih i građanskih prava i sloboda. To nisu bili samo incidenti nego stalni uvjeti u mnogim državama. Glavni akteri u međunarodnoj zajednici vrlo su često zanemarivali upozorenja aktivista za ljudska prava koji su isticali konkretne primjere torture i nasilja, ali nisu uspjeli izazvati značajniju međunarodnu akciju. Unatoč tome što su imali jake argumente, nisu uspjeli utjecati na promjene ponašanja režima iz tog dijela svijeta. U brojnim izvješćima međunarodne organizacije za ljudska prava upozoravale su na uvjete života u tim državama i zloporabe izvanrednog stanja. Pri tome su se posebno pozivale na to da te države krše međunarodne konvencije bez obzira na to što su ih potpisale. Posebno se naglašavalo kršenje Međunarodne konvencije o građanskim i političkim pravima koju je usvojila Opća skupština UN-a 16. prosinca 1966. (rezolucija br. 2200 A /XXI/), a koja je

U Siriji se u vrijeme izvanrednog stanja ne ukidaju samo neka prava, nego se stalno proširuju kaznena djela i daje neograničena moć vojnim i sigurnosnim strukturama u provedbi zakona

stupila na snagu 23. ožujka 1976. U čl. 4. te konvencije priznaje se pravo državama da proglašavaju izvanredno stanje: "1. U vrijeme izvanrednog stanja u kojemu je ugrožen opstanak naroda i koje je službeno proglašeno, države članice ovog Pakta mogu, u opsegu koji je strogo određen tim izvanrednim prilikama, poduzeti mjere koje derogiraju njihove obveze iz ovog Pakta, uz uvjet da te mjere nisu nespojive s njihovim ostalim obvezama po međunarodnom pravu i da ne povlače za sobom diskriminaciju temeljenu na rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri ili socijalnom podrijetlu".¹⁰ U nastavku istog članka jasno se određuje da se ne mogu derogirati članci 6, 7, 8. (st. 1. i 2.), te čl. 11, 15, 16. i 18. konvencije. To su članci koji uređuju sljedeća pitanja: pravo na život, zabranu mučenja i torture, zabranu ropstva, pravedan tretman u sudskim procesima, nepovredivost privatne sfere građana i pravo na slobodu misli, savjesti i vjere. Ako se države ipak posluže pravom suspendiranja nekih odredbi konvencije, o tome moraju obavijestiti ostale države članice preko glavnog tajnika UN-a, te nagovijestiti u kojemu će roku mjere ukinuti. Ne treba posebno naglašavati kako nijedna od spomenutih država nije poštovala tu proceduru niti je samostalno obavještavala UN ili članice konvencije o razlozima uvođenja izvanrednog stanja. Neke su države, primjerice Egipat, nakon opetovanih pritisaka međunarodnih organizacija za zaštitu ljudskih prava i nekih tijela UN-a nastojale pojasniti razloge primjene posebnih mjera u uvjetima "izvanrednog stanja", te su ih uglavnom pronalazile u potrebi borbe protiv terorizma. Inače, i druge države, pa i demokratske, krše odredbe spomenute konvencije u ime borbe protiv terorizma. Slobodno se može reći kako su ljudska prava i broj 6 - lipanj 2011.

slobode danas ugroženiji nego ikad prije, a sve se to opravdava potrebom poduzimanja posebnih mjera protiv terorizma.

Veći dio svijeta je bio iznenađen narodnim pokretima u arapskim državama s početka ove godine. Uzroci su im traženi u autoritarnim i nedemokratskim režimima, torturi, korupciji i sl. Kao što je istaknuto, vladajuće su strukture stalno koristile nasilje i mogućnost uvođenja izvanrednog stanja kako bi djelovale na politički, socijalni i gospodarski život. Višegodišnje represije i održavanje stanja u kojemu se nije nazirala nikakva promjena, a kamoli nekakav socijalni i gospodarski napredak, zasigurno su bili među glavnim razlozima prosvjeda i pobuna. No ne treba biti previše optimističan ili naivan te očekivati brze promjene dosadašnjeg stanja i uspostavu drukčijih oblika vladavine koji će donijeti mir i stabilnost tim društvima. To ostaju vrlo složena društva s brojnim povijesnim, kulturnim, socijalnim, političkim i drugim razlikama koje uvijek mogu uzrokovati nestabilnost i posezanje za svim raspoloživim sredstvima za održanje poretka.

Bilješke

- 1 U doba Rimskog carstva također je bio poznat fenomen "posebnog stanja" u kojemu je car u osobito osjetljivim okolnostima dobivao povećane ovlasti radi promjene stanja i stabiliziranja carstva. Francuska revolucionarna elita uvela je mogućnost suspenzije pojedinih dijelova ustava radi zaštite poretka. Nakon toga većina je novih poredaka prihvatila slično rješenje za "posebne okolnosti".
- 2 Od svoga osnutka kao moderne države 22. veljače 1922. do danas Egipat je samo 19 godina bio bez izvanrednog stanja. Više o tome u: Jean, 2004.
- 3 Izvanredno stanje je ukinuto 1980. i ponovno proglašeno 18 mjeseci kasnije nakon ubojstva predsjednika Sadata 6. listopada 1981. Svake tri godine produljivalo se odlukom predsjednika države. Bivši predsjednik Egipta Hosni Mubarak obećao je 2006. ukidanje izvanrednog stanja i promjene zakona, ali obećanje nije ispunio.
- 4 Prema nekim procjenama, početkom 2011. u egipatskim zatvorima bilo je oko 17.000 zatvorenika uhićenih i suđenih prema tom zakonu.
- 5 Utvrđeno je kako se razlikovala procedura za kaznena djela za koja se predviđa smrtna kazna na civilnim i vojnim sudovima. Vojni sudovi češće su dosuđivali smrtnu kaznu, koja se najčešće izvršavala u kratkom roku i bez posebnih mogućnosti žalbe.
- 6 U skladu s čl. 3. Zakona o izvanrednom stanju iz 1958. ministar unutarnjih poslova mogao je uhititi "sumnjivu osobu odnosno osobu koja ugrožava javni poredak i sigurnost".
- 7 Država Izrael je proglasila izvanredno stanje u svibnju 1948. i do danas ga nije suspendirala.
- 8 Osim napetosti s Izraelom, i unutarnji su događaji pridonijeli održavanju posebnih okolnosti u Siriji. Primjerice, 1979. islamski su radikali ubili 32 kadeta u vojnoj školi, što je izazvalo vrlo jaku reakciju režima. Predsjednik Asad imenovao je mlađeg brata Rifata zapovjednikom operacije koja je dovela do mnogobrojnih uhićenja. Godinu dana kasnije islamski militanti pokušali su atentat na predsjednika Asada, što je

- dovelo do hitne vojne operacije u zatvoru Tadmur gdje je u zatvorskim ćelijama ubijeno između 600 i 1.100 zatvorenika.
- 9 Alžir je 24. veljače 2011. ukinuo izvanredno stanje na zahtjev prosvjednika.
- 10 Službeni tekst Međunarodne konvencije o građanskim i političkim pravima objavljen je u *Službenom listu SFRJ*, br. 7/1971.

Literatura

- An-Na'im, A. A. (1990). *Toward an Islamic Reformation: Civil Liberties, Human Rights, and International Law*. Syracuse University Press.
- Despouy, L. (2007). *Administration on Justice: Question on Hu-*

- man Rights; Question on Human Rights and State of Emergency*. Tenth Annual Report, lipanj 2005.
- Hefner, R. (2000). *Civil Islam*. Princeton i Oxford: Princeton University Press.
- Hefner, R. (ur.) (2005). *Remaking Muslim Politics: Pluralism, Contestation, Democratization*. Princeton i Oxford: Princeton University Press.
- Jean, A. (2004). *International Law in the Middle East: Closer to Power than to Justice*. Ashgate.
- Macaulay, M. (2005). *Syria: The Need to Reform Monitoring of States of Emergency*. <http://www.lrwc.org/documents/Syria.StateofEmergency.Macaulay.Feb.06.pdf>, (pristupljeno 27. travnja 2011). ■

Izrael i palestinska država u previranjima u islamskom svijetu

Boris Havel

**Iznenadjenje prevratima snašlo
je i velik dio izraelske političke i
stručne javnosti, no iz medijskih
analiza u Izraelu ne iščitava se
prevelik optimizam, makar ne kao
difoltni sentiment**

Nemiri koji se šire arapskim svijetom i potresaju režime koji su desetljećima ostavljali dojam stabilnih poredaka bili su neočekivani. Zapadni je svijet ostao zatečen, pa nije ni bilo njegove osmišljene i usklađene reakcije, s djelomičnom iznimkom intervencije u Libiji. Previranja u toj "najkonfliktnijoj i najnestabilnijoj regiji na svijetu" (Kasapović, 2010:9) uvijek iznova iznenade, unatoč velikim sredstvima koja Zapad izdvaja za prisutnost i nadzor nad tim prostorom. Zapad je slično bio zatečen i iranskom revolucijom prije više od trideset godina, građanskim ratom u Libanonu, iračko-iračkim ratom, izrastanjem Pakistana u nuklearnu silu, iračkom invazijom na Kuvajt, talibanskim zaposjedanjem Afganistana, Hezbolahovim ovladavanjem južnim Libanomom, pokoljem u Darfuru, pobjedom Hamasa na izborima u Gazi, porastom utjecaja islama u politici Turske i drugim događajima. Najveće iznenadjenje vjerojatno je ipak bila uspostava Države Izrael i njezino izrastanje u bliskoistočnu supersilu. Bliski je istok, dakle, prepun neočekivanih zbivanja koji većinu zapadnih političara, analitičara, izvjestitelja i ideologa ostavljaju u čudu, pa je to čuđenje valjda jedina konstanta bliskoistočnih previranja.

Osim čuđenja, Zapad tijekom neočekivanih bliskoistočnih događanja nerijetko obuzme i optimizam. Budući da je vlast u većini arapskih zemalja nelegitimna, da se ljudska i manjinska prava u njima grubo narušavaju (zatvaranje bez suda i mučenje praksa je u osam arapskih država¹), da velik dio stanovništva živi u siromaštvu i nesigurnosti, da oporba često sjedi "u zatvoru umjesto u parlamentu," da su korupcija, nepotizam i državni kriminal toliko neobuzdani da se većina režima može nazvati

Boris Havel, diplomirao međunarodne odnose i povijest u Švedskoj, a magistrirao komparativnu religiju na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu (2000-2004). Na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu piše disertaciju "Religijski faktor arapsko-izraelskog sukoba". E-pošta: Boris.Havel@mpvei.hr

kleptokratskima, s promatračnice na Okcidentu čini se da na Orijentu ne može biti gore. Promjene su dobrodošle, osobito kad njihovi nositelji, uz antisemitske i protuzapadnjačke, uzviču slogane o slobodi, demokraciji i vladavini prava.

Izrael i promjene u Egiptu

Iznenadjenje prevratima snašlo je i velik dio izraelske političke i stručne javnosti. No za razliku od začudene Europe i Amerike, iz medijskih analiza u Izraelu ne iščitava se prevelik optimizam, makar ne kao difoltni sentiment. Ishodi previranja, osobito u Egiptu, imaju neposrednu i golemu sigurnosnu, političku i ekonomsku važnost za Izrael. Većina Izraelaca, kao i većina Europljana, željela bi u arapskom svijetu, osobito u neposrednom okruženju, vidjeti promjene koje vode k demokraciji društava. No neki izraelski analitičari, poput Caroline Glick,

Muslimansko je bratstvo autohtoni egipatski *brand*, osnovan 1928, danas vjerojatno najmoćnija islamistička organizacija na svijetu

upozoravaju na to da bi demokracizacija lako mogla donijeti i islamizaciju egipatske politike, te poslužiti kao prijelazna faza u transformiranju egipatskog društva iz diktature u teokraciju. Postojeći sporazumi s Izraelom vjerojatno bi pali kao prva žrtva međunarodne politike Egipta utemeljene na šerijatu.²

Općenito se procjenjuje kako je najjača oporba vlasti koju je u Egiptu ostavio svrgnuti predsjednik Muslimansko bratstvo (Cordesman, 2008:188) koje bi na slobodnim izborima lako moglo odnijeti pobjedu. Dok se Mubarakov režim represijom održavao na vlasti uz pomoć 1,7 milijuna zaposlenika Ministarstva unutarnjih poslova, Bratstvo je humanitarnim, socijalnim i vjeronaučnim djelovanjem osvajalo simpatije naroda. Koliko bi te simpatije iznosile u glasovima, nemoguće je pouzdano reći, no postojeće indicije ne ohrabruju. Muslimansko je bratstvo strpljivim, kvalitetno osmišljenim, dugoročnim djelovanjem već u više arapskih zemalja polučilo značajan politički uspjeh. Taj autohtoni egipatski *brand*, osnovan 1928, danas je vjerojatno najmoćnija islamistička organizacija na svijetu, a njezini predstavnici posredstvom različitih stranaka sudjeluju u političkoj vlasti u Sudanu, Jordanu, Bahreinu, Iraku i drugdje. U Siriji su nakon pobune u Hami 1982. poubijani deseci tisuća članova Bratstva, no ono još uvijek jedna je od glavnih unutarnjih prijetnji alavitskom režimu (Cordesman, 2008:10). Teroristička organizacija Hamas (Islamski pokret otpora), na vlasti u Pojasu Gaze od 2006, upravo je ogranak Muslimanskoga bratstva.

Stav muslimana prema političkom islamu

Na utemeljenost bojazani da bi na slobodnim izborima u većem dijelu arapskog svijeta, uključujući Egipat, islamisti postali značajno zastupljeni u vlasti ukazuje anketa čije je rezultate u

prosinu 2010. objavila agencija *Pew Research Center*.³ Prema toj anketi, većina ispitanika muslimanske vjere smatra da je povezanost religije i politike poželjna. U Egiptu ih 48 posto smatra da je uloga islama u politici već sada velika, 49 posto misli da nije, a 3 posto nema mišljenje (Q52). Čak 95 posto onih koji smatraju da je uloga religije u politici velika, misle da je to dobro, dok 80 posto onih koji smatraju da je religija u politici zapostavljena, to ne odobrava. Podaci o zemljama u okruženju Izraela i u Turskoj prikazani su u tablici 1.

Tablica 1. Ocjene utjecaja religije u društvu

	Uloga islama je velika		Uloga islama nije velika	
	Dobro %	Loše %	Dobro %	Loše %
Egipat	95	2	2	80
Libanon	72	19	49	42
Jordan	53	37	2	33
Turska	45	38	26	33

Izvor: Pew Research Center Q53

Pew iz Q52 i Q53 zaključuje kako 85 posto egipatskih muslimana smatra da je utjecaj islama u politici nešto pozitivno, a samo 2 posto – a to je manje nego u Indoneziji, Nigeriji, Jordanu, Pakistanu, Libanonu i Turskoj – da je negativno. Nadalje, golemu većina ispitanika u Egiptu podržava ozakonjenje radikalnih šerijatskih odredbi o kamenovanju preljubnika (82 posto), bičevanju i odsijecanju ruku kradljivcima (77 posto) te ubijanju onih koji napuste islam (84 posto). Ti statistički podaci pokazuju da među muslimanima prevladava mišljenje kako unutarnje ustrojstvo vlastite zajednice treba biti uređeno u skladu s vjeronormom. To, dakako, ne znači da dio njih ne bi dao glas sekularnoj stranci koja bi ponudila atraktivniji gospodarski, socijalni ili razvojni program, odnosno da je religija za 85 posto egipatskih muslimana jedini kriterij odabira političke opcije. No teško je pretpostaviti da bi postotak onih koji bi birali sekularnu stranku zbog boljega političkog programa u tome dijelu stanovništva bio izrazito velik, osobito uzme li se u obzir to da će i islamisti sigurno ponuditi kvalitetne reforme gospodarstva i društva i izvan džamije.

Iz perspektive Izraela osobito su zanimljivi podaci o podršci koju u okolnim muslimanskim zajednicama uživaju islamističke terorističke skupine. U tablici 2. prikazano je kako na Hamas, Hezbolah i Al Kaidu gledaju muslimani u Jordanu, Libanonu, Egiptu i Turskoj.

Nadalje, 8 posto egipatskih muslimana smatra da su akcije bombaša-samoubojica često opravdane, 12 posto da su opravdane ponekad, 34 posto da su rijetko opravdane, dok ih 46 posto misli da nikad nisu opravdane (Q96). Pew navodi i da su postoci egipatskih muslimana koji smatraju da su takvi napadi često ili katkad opravdani porasli s 15 posto 2009. na 20 posto 2010. No opći trend podrške tom obliku borbe od 2002. do 2010. u Libanonu, Jordanu, Nigeriji, Indoneziji, Pakistanu, Turskoj, kao i u Egiptu ipak opada (Q96). Pozitivno viđenje tih terorističkih skupina u navedenim zemljama izravno je povezano s protivljenjem Izraelu. Analitičar Anthony Cordesman (2008:7) primijetio je kako je "nejasno mogu li države poput Egipta ili

Tablica 2. Pozitivna gledišta muslimana o Hamasu, Hezbolahu i Al Kaidi

	Hezbollah %	Hamas %	Al Kaida %
Jordan	55	60	34
Libanon	52	49	3
Egipat	30	49	20
Turska	5	9	4

Izvor: Pew Research Center Q7n-p

Jordana nastaviti zanemarivati stalnu eskalaciju palestinsko-izraelskog sukoba i bijes njihova stanovništva prema Izraelu i SAD-u." Cordesman izdvaja Jordan kao zemlju koja je osobito podložna destabilizaciji zbog većinske zastupljenosti Palestinaca u stanovništvu, no ishod aktualnih previranja u vidu profiliranja Muslimanskog bratstva kao glavne političke snage mogao bi, ipak, u kritičnu točku regije pretvoriti Egipat.

"Palestinski problem je vjerski problem"

Muslimansko je bratstvo svjesno svoga političkog potencijala, ali i zaziranja koje izaziva na Zapadu. Zato je pokrenulo kampanju kojom želi promijeniti sliku o sebi kako bi se pred ciljnom skupinom na engleskome govornom području prikazalo kao umjeren vjerska politička opcija. Preko službene web-stranice na engleskom jeziku Bratstvo zastupa veća prava i slobode, demokratsko uređenje zemlje, te nastoji "opovrgnuti pogrešno shvaćanje pokreta u zapadnim društvima."⁴ Istodobno, vrlo slič-

**85 posto egipatskih muslimana
smatra da je utjecaj islama u politici
nešto pozitivno, a samo 2 posto
– a to je manje nego u Indoneziji,
Nigeriji, Jordanu, Pakistanu, Libanonu
i Turskoj – da je negativno**

nu diplomatsku ofenzivu vodi i Hamas. Palestinski ogranak Bratstva nastoji uvjeriti ponajprije države članice EU-a da ga izbrišu s popisa terorističkih organizacija. Na sljedećim izborima na Zapadnoj obali Hamas ima ozbiljne ambicije i realne mogućnosti da odnese pobjedu kao i u Gazi, no poboljšanje međunarodnog imidža i stjecanje međunarodne legitimnosti preduvjeti su sudjelovanja na njima. Naime, prema sporazumu iz Osla na izborima ne može sudjelovati stranka koja Izraelu osporava pravo na postojanje. Kako se i Hamas poziva na demokraciju, prava, humanitarnost i slobodu od okupacije, njegovi argumenti nerijetko u EU-u nailaze na razumijevanje, premda ta organizacija nije odbacila ni terorizam kao sredstvo borbe ni uništenje Izraela kao ni konačni cilj.

U Europi i dijelu američke, više demokratske nego republikanske, diplomacije i medija odavno je prisutno mišljenje kako

je uzročnik radikalizma i terorizma među muslimanima arapsko-izraelski sukob, te kako bi izraelsko povlačenje s okupiranih područja na Zapadnoj obali i uspostava palestinske države donijeli mir na Bliski istok (Carter, 2006:216). Kao glavni problem u tim se krugovima često vide osmišljavanje i provedba kvalitetnoga političkog programa koji bi Izraelu jamčio sigurnost, a Palestin-

**Kod većine Izraelaca iskustvo
je prigušilo idealizam, a oprez
optimizam. Sve manje Izraelaca
vidi palestinsku državu kao
potencijalnoga dobronamjernog
susjeda, a sve više kao potencijalno
uporište još većeg radikalizma**

cima slobodu u vlastitoj državi. Optimizam utemeljen na vjeri u sjajnu budućnost koja čeka Bliski istok čim obje strane potpišu tekst na papiru kojim se uređuju pojedinosti tog programa na Zapadu je jednako prisutan danas kao i prije deset ili dvadeset godina. Bliskoistočni kvartet – SAD, EU, UN i Rusija – trenutačno vrši umjeren diplomatski pritisak na Izrael da zaustavi gradnju novih objekata na Zapadnoj obali što bi, vjeruju, potaknulo pregovore s Palestincima i možda dovelo do svečanog potpisivanja sporazuma. No političke volje utemeljene na optimizmu, kakve je bilo tijekom pregovora u Oslu te povlačenja iz Gaze i južnog Libanona, u Izraelu više nema.

Sudeći prema posljednjim izborima 2010. koji su na vlast doveli koaliciju kojom dominiraju desničarski Likud (27 mandata) i Izrael je naš dom (15 mandata), kod većine Izraelaca iskustvo je prigušilo idealizam, a oprez optimizam.⁵ Sve manje Izraelaca vidi palestinsku državu kao potencijalnoga dobronamjernog susjeda, kako je to bilo početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, a sve više kao potencijalno uporište još većeg radikalizma. Desno orijentirani izraelski političari i analitičari dugo su upozoravali na to kako je za Hamas, kao i za ostale islamističke skupine, borba protiv Izraela pitanje religijskog načela, a ne političkog programa koji se može osmisliti u skladu s međunarodnim pravom, pragmatizmom i recipročnošću izraelskim ustupcima. Hamasov opis vlastite djelatnosti, objavljen 1988. u Povelji, te iskustvo s dosadašnjim izraelskim razmjenama "zemlje za mir" to, na žalost, potvrđuju.

U spomenutoj Povelji Hamas predstavlja pregled motiva, ciljeva, sredstava i načela svoje "borbe protiv Židova".⁶ U preambuli Povelje citira se utemeljitelj Muslimanskog bratstva, imam Hasan al Bane: "Izrael će postojati dok ga islam ne zbrise, kao što je zbrisao i druge prije njega." (Rabinovich, 2008:430). Čl. 8. objašnjava: "Alah je cilj, Prorok model, Kuran je ustav, džihad je put, a smrt za Alahovu stvar je najuzvišenija čežnja." U čl. 13. džihad, a ne pregovori, eksplicitno je definiran kao jedini legitiman način ophođenja s Izraelom: "Mirovne inicijative, takozvana mirovna rješenja i međunarodne konferencije za rješenje palestinskog problema, kose se s načelima Islamskoga pokreta otpora.

Zlostavljanje bilo kojega dijela Palestine znači zlostavljanje dijela religije..." Stoga "nema rješenja za palestinsko pitanje osim putem džihada" (432). Drugi prijevod prethodnjeg rečenice glasi: "Odreći se bilo kojega dijela Palestine znači odreći se dijela religije" (Stav, 2001:395). U čl. 15. piše: "Nužno je usaditi u umove muslimanskih naraštaja da je palestinski problem religijski problem koji se na toj osnovi ima i riješiti". Tekst Povelje popraćen je navodima iz islamskih svetih tekstova, među kojima je i sljedeći hadis:

"Neće nastupiti Sudnji dan sve dok se muslimani ne budu borili protiv Židova. Pa će ih muslimani ubijati, tako da će se Židovi skrivati iza stabala i kamenja. Kamen će i stablo govoriti: 'O, muslimanu, evo Židova iza mene, dođi i ubij ga.' Osim stabla Garkad, jer ono je židovsko stablo" (čl. 7, u: Stav, 2001:393; Rabinovich, 2008: 431-432).

U čl. 28. nalazi se misao koja zaokružuje Hamasovo viđenje arapsko-izraelskog sukoba: "Izrael, samim time što je židovski i što je nastanjen Židovima, prkosi islamu i muslimanima" (Stav, 2001:402).⁷

Relevantnost Povelje za shvaćanje sveukupnih arapsko-izraelskih odnosa od njezina nastanka do danas teško da se smanjuje. Naprotiv, koncem ljeta 2005. Izrael se povukao iz Gaze, a na izborima u siječnju 2006. Hamas je ondje osvojio vlast. I Zapad i Izraelci – svi oni koji Povelju nisu ni pažljivo proučili ni ozbiljno shvatili, a možda ni primijetili da postoji – očekivali su da će izraelsko povlačenje iz Gaze potaknuti izgradnju civilnog društva u kojemu će pitanja vezana za gospodarstvo, zdravstvo i obrazovanje početi dominirati javnim i političkim životom. Umjesto toga, Hamas je tamošnje društvo dodatno radikalizirao, započeo opstruirati djelovanje svih važnijih političkih općenata, neke pogubio, te opet začuđenom Zapadu otkrio islamističku formulu demokracije: *One man, one voice, once*. Na područje Gaze prokrijumčarene su velike količine projektila, djelomice iz Irana, kojima su zasuta izraelska naselja u Negev i priobalju sjeverno od Pojasa. Hamas je vladu оформio u veljači

Likud i Izrael je naš dom protiv se ikakvim novim ustupcima Palestincima bez jasnih jamstava da oni neće biti podloga za eskalaciju terorizma. Takvih jamstava nema niti ih u doglednoj budućnosti može biti

2006, a u ožujku je iz Gaze na Aškelon ispaljena prva *kačuša*.

Lekcija da prestanak okupacije može biti čimbenik eskalacije terorizma, a ne normalizacije odnosa, bila je bolna i šokantna, ali nije bila i prva. Prva je uslijedila nakon što je u rujnu 1993. potpisan Sporazum iz Osla. Nekoliko mjeseci kasnije, u proljeće 1994, Arafat je u džamiji u Johannesburgu okupljenima objasnio da je mir koji je potpisao s Izraelcima zapravo "hudejbijski"⁸ te ih pozvao da mu se priključe u džihadu za osvajanje Jeruzalema. Arafatov je govor bio na arapskom, nije bio namijenjen javnosti,

Slika 1. Blizina crte razdvajanja 1949-1967. od nekih važnijih izraelskih mjesta

ali se među nazočnima našao novinar koji ga je snimio i objavio (Israeli, 2003:12). Arafatovo upozorenje, kao i Hamasovu povelju, malo je tko od tada vladajućih lijevo orijentiranih političara i medija shvatio ozbiljno, dok nije bilo prekasno. Hudejbijski mir iz Osla omogućio je val nasilja palestinskih terorističkih organizacija protiv izraelskih, mahom civilnih, ciljeva, pa je tijekom prve dvije godine od potpisivanja sporazuma stradalo 38 posto svih izraelskih žrtava arapskog terorizma u dotadašnjoj povijesti židovske države (Stav, 2001:24).⁹ Učestali napadi bombaša samoubojica nastavljeni su sve do sredine prošloga desetljeća, kad je dovršena gradnja najvećeg dijela kontroverzne sigurnosne ograde.¹⁰ Ispaljivanje projektila na izraelska naselja iz Gaze prestalo je tek nakon opsežne izraelske vojne akcije. Mnogi su u Izraelu sa žaljenjem primijetili kako je tek gruba sila, a ne pregovori popraćeni koncesijama, način da se zaustavi terorizam.

Mirovni pregovori i palestinska država danas

Izrael u svojoj dosadašnjoj povijesti ima loše iskustvo s pregovorima o razmjeni "zemlje za mir," kao i s jednostranim povlačenjima s okupiranih područja. Jasno je da bi bez korjenitih promjena u palestinskom društvu, osobito u sferi obrazovanja i odgoja djece,¹¹ uspostava palestinske države na Zapadnoj obali predstavljala golem i trajan sigurnosni rizik. Njezine granice,

čak ako bi i bile modificirane u odnosu prema crti razdvajanja iz 1949, bile bi u neposrednoj blizini mnogih izraelskih urbanih, industrijskih i strateških mjesta (v. priloženi zemljovid). Čak i kad bi vlast u njoj čvrsto držao Fatah, a mir s Egiptom i Jordanom ostao postojan, ta bi područja gotovo sigurno ostala izvorom konflikta, s tom razlikom što bi on onda prerastao u međunarodni sukob.

Likud i Izrael je naš dom protive se ikakvim novim ustupcima Palestincima bez jasnih jamstava da oni neće biti podloga za eskalaciju terorizma. Takvih jamstava nema niti ih u doglednoj budućnosti može biti.¹² Dojam je da mirovni sporazum u posljednjih dvadeset godina nikad nije bio dalje, ali i da u Izraelu pregovori nikad nisu manje doživljavani kao pitanje ideologije a više kao pitanje realističnog pogleda na stvarnost i nagona za preživljavanjem. Većina Izraelaca i dalje podržava pregovore, pa i s Hamasom, pod određenim uvjetima,¹³ ali ne i nove riskantne teritorijalne ustupke u zamjenu za svečano potpisani list papira (Cordeman, 2008:7). Izraelsko društvo, inače politički i ideološki podijeljeno do rascjepkanosti, u fazi je smanjene žestine unutarnje polemike, što je karakteristično za zajednicu pod opsadom ili pred ugrozom. Neki od najradikalnijih zagovornika nastavka razmjene "zemlje za mir," poput Josija Beilina, skoro su iščeznuli s javne pozornice, diskreditirani ne desničarskim argumentima nego islamističkim terorizmom kojemu su nenamjerno posredno pridonijeli.

Pretvaranje Egipta u islamsku državu, zajedno sa sve bolje naoružanim Hamasom u Gazi i Hezbolahom u Libanonu te uvijek ratobornom Sirijom, unazadilo bi stanje na izraelskim granicama za nekoliko desetljeća. Izrastanje Irana u nuklearnu silu i daljnja islamizacija Turske doveli bi Izrael u najnepovoljniji položaj u modernoj povijesti, osobito ako šijiti i suniti izgrade zajedničku platformu borbe protiv Izraela. Napokon, evidencija prijašnje povodljivosti Jordana u uvjetima u kojima se činilo da je Izrael pritjeran uza zid, ali i utjecaj koji islamisti imaju ili mogu ostvariti ondje u slučaju širenja revolucije, ostavlja otvorenim pitanje svrstavanja i opstanka Hašemitske kraljevine.¹⁴ Rasplet prema za Izrael i Zapad najcrnjem scenariju, koji uključuje vrlo snažnu radikalizaciju okolnih zemalja, za sada nije izvjestan. No nije ni nezamisliv: s Orijenta gledano, na Orijentu može biti još mnogo gore. U tom bi slučaju nastavak izraelske vojne prisutnosti u Judeji i Samariji bio suštinski značajan, možda čak i presudan, za opstanak židovske države.

Zaključak

Mogućnost skorog osnutka palestinske države na Zapadnoj obali, koja bi bila rezultat uspješnih palestinsko-izraelskih pregovora i šireg smirivanja muslimansko-izraelskih odnosa, danas praktički ne postoji. Loša prosudba prema kojoj bi njezin osnutak bio mudar, na Zapadu bi proizvela tek novo iščuđavanje nad nepredvidljivošću bliskoistočnih zbivanja, ali bi za Izrael mogla značiti novi rat za opstanak. Pitanje stoga nije hoće li Izrael u dogledno vrijeme dopustiti osnutak palestinske države u Judeji i Samariji, nego s koliko će uspjeha izbjegavati međunarodne pritiske, bojkote, kritike i prijetnje. Međunarodna zajednica danas je glavni zagovaratelj rješenja koje bi podrazumijevalo skorouspostavu palestinske države, no njezin ugled među

broj 6 - lipanj 2011.

Izraelcima, kao uostalom i među Palestincima, nije odveć velik. Reakcije svijeta na nedavno stravično ubojstvo petero članova izraelske obitelji u Itamaru, koje uopće nije bilo medijski pokriveno, kao u Hrvatskoj, ili se pretvorilo u priču o "židovskim naseljencima", mnoge su Izraelce dodatno utvrdile u ionako prilično uvriježenom mišljenju kako ih svijet u najboljem slučaju ne razumije, a u najgorem uopće ne želi. Netanjahu, koji ostavlja dojam odgovornoga i mudrog političara, kao i njegova Vlada zapravo nemaju velikog izbora. Ugađanje tako percipiranom svijetu nauštrb nacionalnih interesa valjda samo u Hrvatskoj ne bi bio siguran recept za propast političke karijere.

Bilješke

- 1 V. *Arab Human Development Report 2009*, str. 6 (<http://www.arab-hdr.org/contents/index.aspx?rid=5>). Dokument daje dobar pregled stanja u arapskim državama te ukazuje na mnoge probleme ljudskih prava čijemu bi rješavanju trebalo žurno pristupiti.
- 2 Jedan od vođa egipatskoga Muslimanskog bratstva, Rašad Bajoumi, na pitanje bi li ostavio na snazi diplomatske odnose s Izraelom odgovorio je kako je mirovni sporazum iz 1979. potpisan bez pristanka naroda te bi o njemu trebalo "ponovno pregovarati, dok narod ne bude zadovoljan njime" (*Newsweek*, 14. veljače 2011, str. 29).
- 3 Statistički podaci preuzeti su od 8. do 20. ožujka 2011. s web-stranice <http://pewglobal.org/2010/12/02/muslims-around-the-world-divided-on-hamas-and-hezbollah/>, a za potrebe ovog članka izdvojeni su samo oni koji se odnose na zemlje koje graniče s Izraelom, te na Tursku.
- 4 <http://www.ikhwanweb.com/about.php>
- 5 V. rezultate zajedničkog istraživanja koje su proveli *Harry S. Truman Research Institute for the Advancement of Peace* pri Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu i *Palestinian Center for Policy and Survey Research* iz Ramale. Prema njemu, 71 posto Palestinaca i 66 posto Izraelaca smatra da je vjerojatnost osnutka palestinske države u sljedećih pet godina nikakva ili niska, dok 29 posto Izraelaca i 27 posto Palestinaca smatra da su izgledi osrednji ili veliki. U listopadu 2010. dvije trećine Palestinaca i 60 posto Izraelaca smatralo je da je vjerojatnost osnutka palestinske države nikakva ili niska (<http://www.pcpsr.org/survey/polls/2010/p38ejoint.html>, pregledano 20. ožujka 2011).
- 6 Puni tekst povelje nalazi se u: Stav (2001:391-405), a dijelovi u: Rabinovich (2008:430-437) i Laqueur (2008:341-348).
- 7 Prijevod u Rabinovich i Reinharz glasi (2008): "Izrael, židovstvo i Židovi prkose islamu i muslimanima."
- 8 Prema islamskoj tradiciji to je primirje koje se s neprijateljem sklapa na najviše deset godina, a prema sporazumu Muhameda i stanovnika Meke 628. Više o tome u: Khadduri (1962:210-213).
- 9 Statistika se odnosi na drugu polovicu 1995, a izvor je Odjel za povijest Izraelske vojske.
- 10 Popis terorističkih napada i broj žrtava od travnja 1994. nalazi se na <http://www.mfa.gov.il/MFA/Terrorism+Obstacle+to+Peace/Palestinian+terror+since+2000/Suicide+and+Other+Bombing+Attacks+in+Israel+Since.htm>

- 11 O sadržaju školskih udžbenika na područjima Palestinske samouprave v. <http://www.palwatch.org/main.aspx?fi=122>
- 12 "Izrael... želi mnogo više sigurnosti nego što Palestinci mogu ili žele pružiti..." (Cordesman, 2008:6).
- 13 Prema spomenutome zajedničkom izraelsko-palestinskom istraživanju, 54 posto Izraelaca podržava, a 44 posto protivi se razgovorima s Hamasom (<http://www.pcpsr.org/survey/polls/2010/p38ejoint.html>, pregledano 21. ožujka 2011). Voljnost za razgovor ne bi trebalo olako tumačiti. Profesor Raphael Israeli prepričao mi je svoj nedavni razgovor s vice-premijerom Mošom Jalomom, koji ga je pitao treba li Izrael razgovarati s Hamasom. Israeli je rekao da svakako treba, među ostalim i zato što među Palestincima Hamas ima veću legitimnost i autoritet od Fataha. Poznato je kako se i Israeli i Jalon ubrajaju u protivnike pretvaranja Judeje i Samarije u palestinsku državu.
- 14 Jordan je, kao i druge okolne sunitske države, vrlo zabrinut zbog nastajanja "šijitskog polumjeseca" od Irana, Iraka, Libanona i Sirije, koji su kralj Abdulah, Hosni Mubarak i princ Saud otprije označili kao "novu prijetnju regiji" (Cordesman, 2008:2, 209).

Literatura

- Carter, J. (2006). *Palestine Peace Not Apartheid*. New York: Simon & Schuster.
- Cordesman, A. H. (2008). *Arab-Israeli Military Forces in an Era of Asymmetric Wars*. Westport: Stanford University Press.
- Israeli, R. (2003). *War, Peace and Terror in the Middle East*. London: Frank Cass & Co. Ltd.
- Kasapović, M. (2010). *Politički sustav i politika Izraela*. Zagreb: Politička kultura.
- Khadduri, M. (1962). *War and Peace in the Law of Islam*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- Laqueur, W., Rubin, B. (2008) *The Israel-Arab Reader: A Documentary History of the Middle East Conflict*. 7. izd. New York: Penguin Books.
- Rabinovich, I., Reinharz, J. (2008) *Israel in the Middle East: Documents and Readings on Society, Politics, and Foreign Relations, Pre-1948 to the Present*. 2. izd. Waltham: Brandeis University Press.
- Stav, A. (2001) *Israel and a Palestinian State: Zero Sum Game?* Shaarei Tikva: Ariel Center for Policy Research. ■

Izbori 2010 – korak natrag u demokratskom razvoju

Xhelal Shehu

**Izbori 2010. bili su "korak natrag"
u pogledu dostizanja standarda
demokratskih izbora**

Prijevreteni parlamentarni izbori na Kosovu 2010. po mnogo čemu su bili osobiti. Bili su to prvi izbori nakon proglašenja državne neovisnosti koja nakon tri godine nije učvršćena. Bili su to i prvi nacionalni izbori koje je potpuno organiziralo nacionalno Središnje izborno povjerenstvo (SIP), bez formalnog sudjelovanja međunarodnih organizacija poput OESS-a, koji je organizirao gotovo sve prethodne izbore na Kosovu. Održani su u izvanrednim okolnostima zbog institucionalne krize izazvane ostavkom šefa države i "samorušenjem" Vlade u Skupštini, pa je ostalo premalo vremena za njihovu pripremu, pogotovo ako se ima na umu nedovoljno iskustvo tijela koja su ih organizirala. Naposljetku, izbore su obilježile brojne neregularnosti što je rezultiralo produljenjem izbornog procesa zbog potrebe da se riješe mnoge žalbe. Općenito, u usporedbi s prethodnima, izbori 2010. bili su "korak natrag" u pogledu dostizanja standarda demokratskih izbora. No da bi se bolje razumjelo što se događalo, potrebno je uzeti u obzir poslijeratni i recentni politički kontekst u kojima su izbori održani. Napose treba imati na skromnu desetljetnu praksu parlamentarnog života, poteškoće u stvaranju državnosti, te širi politički kontekst koji su uvelike odredili "tehnički" pregovori Kosova i Srbije u Bruxellesu.

Izborna i parlamentarna praksa na Kosovu do 2010.

Nakon 1999. na Kosovu je održano osam ciklusa izbora: četiri za Skupštinu Kosova (2001, 2004, 2007. i 2010) i četiri za

općinska predstavnička tijela (2000, 2002, 2007. i 2009). U svih je osam ciklusa primijenjen razmjerni izborni sustav. Stalni elementi tog sustava i na nacionalnoj i na lokalnoj razini bili su Sainte-Laguëova metoda raspodjele mandata i jedan izborni okrug (sustav *at large*). Od 2007. na obje su razine uvedene zatvorene neblokirane ili slabo strukturirane izborne liste (Kasa-

izravno u dva kruga glasovanja. Dodatna posebnost bilo je to što je izborni sustav omogućavao da se na izborima natječu i pojedinačni neovisni kandidati koji pritom nisu morali istaknuti svoje izborne liste.

Što se manjinskog predstavnštva tiče, Kosovo je predano ispunjavanju demokratskih standarda. U cijelom razdoblju od

Tablica 1. Rezultati izbora za Skupštinu Kosova 2001, 2004. i 2007.*

Stranka	Izbori 2001. (bez izbornog praga) Odaziv birača: 64,3%		Izbori 2004. (bez izbornog praga) Odaziv birača: 53,6%		Izbori 2007. (izborni prag: 5%) Odaziv birača: 40,1%	
	Glasovi (%)	Mandati	Glasovi (%)	Mandati	Glasovi (%)	Mandati
LDK	359 851 (45,7)	47	313 437 (45,4)	47	129 410 (22,6)	25
PDK	202 622 (25,7)	26	199 112 (28,9)	30	196 207 (34,3)	37
AAK	61 688 (7,8)	8	57 931 (8,4)	9	54 611 (9,6)	10
AKR	Nije postojala		Nije postojala		70 165 (12,3)	13
LDD-PSHDK	Nije postojala		Nije postojala		57 002 (10,0)	11
ORA	Nije postojala		43 017 (6,2)	7	23 722 (4,1); Nije prešla izborni prag	
Koalicija Povratak	89.388 (11,3)	12	Nije postojala		Nije postojala	
Ostali	74.754 (9,5)	7	76.592 (11,1)	7	40.650 (7,1)	4
Ukupno	788 303	100	690 089	100	571 767	100

* Bez 20 mandata rezerviranih za predstavnike nacionalnih manjina.

pović, 2003: 138:369-370)¹ i preferencijsko glasovanje, pa je svaki birač mogao birati određeni broj kandidata unutar liste koju je zaokružio. Zahvaljujući preferencijskom glasovanju, na izborima 2010. birač je, uz odlučujući glas za izbornu listu, mogao dati do pet preferencijskih glasova pojedinim kandidatima na listi koju je zaokružio. Bila je isključena mogućnost kumuliranja glasova, pa su birači mogli dati pojedinim kandidatima samo je-

parlamentarnih izbora 2001. za predstavnike manjina rezervirano je 20 od 120 skupštinskih mjesta: 10 za predstavnike srpske i 10 za predstavnike ostalih šest manjina. Osim toga, predstavnici manjina mogli su osvojiti mandate i na temelju broja dobivenih glasova, natječući se ravnopravno sa svim strankama i bez zakonske obveze da prijeđu izborni prag od pet posto kako bi stekli pravo sudjelovati u raspodjeli stotinu mandata. Što se zastupljenosti žena tiče, još su od prvih lokalnih izbora 2000. uvedeni dodatni pravni mehanizmi koji je trebaju povećati. Od 2007. postoje obvezatne rodne kvote, pa na svakoj izbornoj listi mora biti najmanje 30 posto pripadnika svakog roda; isto ih toliko, neovisno o broju osobnih glasova koje dobiju, mora učiti sa svake liste u parlament. Važno je, također, istaknuti kako su svi izbori od 2000. do 2007. protekli bez velikih osporavanja od strane izbornih gubitnika. To ponajprije treba zahvaliti činjenici da ih je organizirao OESS, ali pritisku pojedinih međunarodnih aktera na sve stranke da se unaprijed obvežu da će prihvatiti rezultate izbora kakvi god oni bili. Bez velikih osporavanja prošli su i parlamentarni i lokalni izbori 2007, premda je na njima zabilježeno prilično mnogo neregularnosti, djelomice zbog oportunitizma kosovskih stranaka, ali i pojedinih međunarodnih aktera koji nisu željeli kompromitirati izborni proces i izborne pobjednike s obzirom na to da je slijedilo proglašenje neovisnosti države. Kasnije se pokazalo da je to bilo kobno, jer izborne prijevare na Kosovu ne samo što nisu smanjene, nego su i povećane na lokalnim izborima 2009. i nacionalnim izborima 2010.

Dosadašnju skromnu parlamentarnu praksu obilježili su dugi pregovori o postizbornim koalicijama, promjenjivost u izvršnoj vlasti i prelasci zastupnika iz jedne stranke u drugu. Nakon svih dosadašnjih izbora pregovori o tvorbi parlamentarne većine trajali su prilično dugo i završavani su pod pritiskom stranih diplomatskih predstavnika. Nakon sklapanja svih dosadašnjih po-

Dosadašnju skromnu parlamentarnu praksu obilježili su dugi pregovori o postizbornim koalicijama, promjenjivost u izvršnoj vlasti i prelasci zastupnika iz jedne stranke u drugu

dan glas. Te liste i preferencijsko glasovanje usložnili su izbornu nadmetanje, pa nije nedostajalo ni nelojalne unutarstranačke konkurencija ni međusobnih optužbi kandidata s iste izborne liste za krađu preferencijskih glasova. Osim toga, znatan broj birača nije razumio način funkcioniranja preferencijskog glasovanja, što dovodi u pitanje svrhovitost toga, u biti, demokratskoga, ali i manipulacijama podložnog instituta. Također, od parlamentarnih izbora 2007. ozakonjen je izborni prag od pet posto i za pojedine stranke i za stranačke koalicije, osim stranaka i koalicija koje predstavljaju nacionalne manjine. Zakonski izborni prag ne postoji na izborima za lokalna predstavnička tijela na kojima se, inače, od 2007. predsjednici općina biraju

stizbornih koalicija manji su partneri gotovo uvijek dobivali veći dio kolača od onoga koji bi im trebao pripasti na osnovi broja mandata. Premda su gotovo sve dosadašnje vladine većine u parlamentu bile solidne, često su se mijenjali obnašatelji dužnosti u izvršnoj vlasti. Najviše je promjena bilo tijekom drugog saziva (2004-2007) kada su se spletom okolnosti promijenila tri premijera (R. Haradinaj, B. Kosumi i A. Çeku), a promjene nisu mimošle ni zamjenike premijera i ministre. Prelasci zastupnika iz jedne u drugu stranku nisu bili nepoznata pojava u dosadašnjoj parlamentarnoj praksi Kosova. Najviše je prijelaza bilo tijekom trećeg saziva (2007-2010) kada je više od deset zastupnika napustilo prvotni zastupnički klub te prešlo u drugi klub ili se proglasilo neovisnima. Najviše je prebjega bilo iz Alijanse za budućnost Kosova (AKR) B. Pacollija, koju je do kraja saziva napustilo 5 od 13 zastupnika. Uzrok toj pojavi treba tražiti u slabome profiliranju političkih stranaka. Većina stranaka deklarativno se nastoji smjestiti na prostor desnog centra. Ljevica je nepopularna zato što se povezuje s komunističkim sustavom, ali i identificira sa Socijalističkom strankom Albanije koja je na Kosovu nepopularna u usporedbi s desničarskim premijerom Salijem Berishom i njegovom strankom. Stoga se i Thačijev PDK, trenutačno najveća stranka na Kosovu i članica Socijalističke internacionalu čiju jezgru čine bivši enveristi (marksisti-lenjinisti), nerado javno identificira s lijevom političkom orijentacijom.

Institucionalna kriza i prijevremeni parlamentarni izbori 2010.

Prijevremeni parlamentarni izbori u prosincu 2010. nisu donijeli napredak u ostvarivanju standarda slobodnih i poštenih izbora. Istina, politički kontekst u kojemu je uspostavljena neovisna država bio je prilično nepovoljan za to. Krhkost kosovske demokracije najviše je došla do izražaja upravo na tim izborima i u procesu uspostave državne vlasti nakon njih.

Već sam kontekst u kojemu su raspisani i ozračje u kojemu su provedeni upućivali su na to da će izbori biti donekle "problematični". U uvjetima u kojima je postojala razmjerno stabilna koalicija dviju najjačih stranaka u parlamentu (PDK i LDK), koje su inače izraziti politički suparnici, a u kojoj su sudjelovali i manjinski predstavnici, malo je tko očekivao pad Vlade i raspisivanja prijevremenih izbora. Stanje je posve neočekivano promijenila odluka Ustavnog suda Kosova koja je prinudila šefa države da podnese ostavku. Otkako je 15. lipnja 2008. stupio na snagu Ustav nisu prestajale kritike na račun predsjednika države Fatmira Sejdiua koji je – protivno čl. 88. Ustava o nespojivosti funkcije Predsjednika Republike s bilo kojom drugom javnom dužnošću, uključujući i dužnost u političkoj stranci – istodobno bio i predsjednik LDK-a, premda je od 16. lipnja 2008. formalno "zamrznuo obnašanje" stranačke funkcije. Nakon što su 32 zastupnika 25. lipnja 2010. uputila službeni zahtjev Ustavnom sudu da se očituje o ustavnosti Sejdiuova položaja, Sud je krajem rujna 2010. ocijenio da riječ o "teškom kršenju Ustava".³ Sejdiu je stoga 27. rujna podnio ostavku na dužnost Predsjednika Republike, a funkciju šefa države, sukladno Ustavu, preuzeo je predsjednik Skupštine. Premda su isprva državni dužnosnici i stranački prvaci obiju koalicijskih stranaka, PDK i LDK, govorili kako odluka Ustavnog suda neće utjecati na stabilnost Vlade broj 6 - lipanj 2011.

i izazvati institucionalnu krizu, kasniji su događaji opovrgnuli njihove tvrdnje. Umjesto izbora novog šefa države političke su se stranke načelno dogovorile da se raspišu prijevremeni parlamentarni izbori, koji su bili dogovoreni za 13. veljače 2011, kada se bližilo istjecanje roka od šest mjeseci koliko je država mogla funkcionirati s privremenim predsjednikom. No nepuna tri tjed-

Tablica 2. Rezultati izbora za Skupštinu Kosova 2010.²

Stranka	Izbori 2010. (Izborni prag: 5%) Odaziv birača: 45,3%		
	Broj glasova	Postotak glasova	Mandati
PDK	224.339	32,1	34
LDK	172.552	24,7	27
VV	88.652	12,7	14
AAK	77.130	11,4	12
Koalicija oko AKR	50.951	7,3	8
FER	15.156	2,2	0
LDD	14.924	2,1	0
Ostali	55.047	7,9	5
Ukupno	698.751	100	100

na nakon tog dogovora vodstvo LDK-a, kojemu je na čelu bio tada aktivni predsjednik Sejdiu, donijelo je odluku da ta stranka izađe iz Vlade. Vlada je izgubila potporu većine u parlamentu i mogla je ostati na dužnost samo kao manjinska vlada dok joj većina ne izglasuje nepovjerenje. Premda je premijer Thači, sukladno Ustavu, mogao na upražnjena mjesta imenovati ministre koji nisu morali proći proces investiture u parlamentu

Tablica 3. Deset kandidata s najvećem brojem osobnih glasova na izborima 2010.

Br.	Ime i prezime	Redosljed na listi	Osobni glasovi
1.	Hashim Thači (PDK)	1	160.850
2.	Isa Mustafa (LDK)	1	130.213
3.	Fatmir Limaj (PDK)	4	75.689
4.	Albin Kurti (VV)	1	58.467
5.	R. Haradinaj (AAK)	1	54.713
6.	Jakup Krasniqi (PDK)	2	35.379
7.	Sabri Hamiti (LDK)	2	33.777
8.	Azem Sylja (PDK)	5	30.357
9.	Enver Hoxhaj (PDK)	10	30.302
10.	Behgjet Pacolli (AKR)	1	29.294

te tako pokušati produljiti opstanak svoje Vlade, on je zapravo priželjkivao izglasavanje nepovjerenja Vladi, jer je vjerovao da će postići bolje rezultate održe li se izbori u što kraćem roku. Inicijativu za izglasavanje nepovjerenja Vladi, koju su pokrenuli zastupnici AKR-a, podržalo je 66 zastupnika, uključujući i sve zastupnike vladajućeg PDK-a. Nakon pada Vlade 2. studenoga nastala je mogućnost za raspuštanje Skupštine i održavanje pri-

jevremenih izbora u roku 45 dana od raspuštanja parlamenta, pa su oni raspisani 12. prosinca 2010. U međuvremenu je 29. listopada, nešto manje od mjesec i pol prije zakazanih izbora, usvojen prijedlog promjena i dopuna izbornog zakona, što je neuobičajena praksa u demokratskim državama. Najvažnije novine odnosile su se na žalbene postupke, koji su donekle pojednostavnjeni i precizirani, te povećanje broja preferencijskih glasova s jednoga na pet.

Zbog načina na koji se raspala vladajuća koalicija te zbog teških kritika stranaka koalicije i osobito premijera Tačija od strane AAK i njegova vođe Haradinaja, kojemu se inače sudi u drugostupajskom postupku na Haškom sudu, predizborna je kampanja bila žestoka i puna osobnih javnih obračuna. Premda je službeno vrijeme kampanje bilo kratko, od 1. do 10. prosinca, ona je praktično počela tri tjedna prije formalnog roka. Sve su se najvažnije stranke u kampanji više usmjeravale na napad na političke protivnike nego na obrazlaganje vlastitog programa, izuzmu li se populistička obećanja, kakvo je bilo ono vođe PDK-a i premijera u ostavci da će povećati plaće od 30 do 50 posto svim kategorijama uposlenika javnog sektora. Žestoko su se međusobno napadali i dojučerašnji koalicijski partneri PDK i LDK, koji su se grubo obračunavali i u kampanji za lokalne izbore 2009,

Parlamentarni izbori 2010. dosad su najosporavaniji izbori na Kosovu zbog brojnih neregularnosti i prijevara: obiteljskog glasovanja, kupovine glasova, višestrukog glasovanja pojedinih birača, instruiranja birača da glasuju za određenu listu i određene kandidate na njoj, problematična popisa birača, većeg broja glasačkih listića od broja birača na nekim biračkim mjestima i dr.

premda su već bili koalicijski partneri na nacionalnoj razini, pa je raspad nacionalne koalicije spriječen ponajviše zahvaljujući pritisku međunarodnih predstavnika. Istodobno, dva novoosnovana politička aktera u kojima je prevladavala generacija mladih ljudi – Pokret samoodređenje (*Lëvizja Vetëvendosje!* – VV) i Stranka novi duh (*Partia Fryma e Re* – FeR) – napadali su cijelu političku klasu, prvi više s nacionalističkih, a drugi s demokratskih polazišta, prozivajući političke elite zbog nefunkcioniranja demokracije i pravne države, proširenosti korupcije i nepotizma u društvu, visoke stope nezaposlenosti i sl. I Pokret samoodređenja bio je izvrgnut napadima PDK i AAK, koji su se bojali da će im preoteti dio razočaranih birača. Izborna je kampanja bila kompleksna i zbog međusobnog nadmetanja kandidata s iste izborne liste, što ga je poticalo preferencijsko glasovanje.

Izbori su bili zanimljivi i zbog broja aktera koji su se natjecali na njima: 22 manjinskih i 7 albanskih. Brojnost manjinskih aktera djelomice je bila uvjetovana postojanjem 20 mjesta u parlamentu rezerviranih za predstavnike manjina, nepostojanjem zakonskoga izbornog praga za izborne aktere koji predstavljaju manjine, vrlo razmjernom Sainte-Laguëovom metodom koja pogoduje malim strankama, velikim brojem manjina od kojih je čak sedam imalo rezervirana mjesta u parlamentu, te podjelama među manjinskim političkim akterima. Istodobno, zbog prohibitivne klauzule od pet posto manje albanske stranke bile su prisiljene koalirati s većim strankama. Formalno je stvorena samo jedna koalicija u kojoj se oko stožernoga Pacollijeva AKR-a okupilo šest manjih stranaka te skupina stručnjaka poznata kao E-15. Da nije bilo tako široke koalicije upitno je bi li AKR uopće prešao izborni prag. Male su stranke mogle zaobići izborni prag i na drugi način. Naime, nemali broj kandidata iz manjih političkih stranaka i neovisnih kandidata nalazio se na formalno jednostranačkim izbornim listama većih stranaka (PDK-a, LDK-a, VV-a, AAK-a, LDD-a).

Na izbore se odazvalo 45,3 posto birača, više nego na izbore 2007. kada je glasovalo 40,1 posto građana. Bio je to znak začuđujuće apatije birača ako se zna da su posrijedi bili istodobni parlamentarni i lokalni izbori, kao i izbori na kojima su se birali predstavnici koji su trebali proglasiti državnu neovisnost. Izbornih je rezultata pak vidljivo da je od sedam albanskih izbornih lista prag prešlo pet. LDD, stranka nastala 2007. odcjepljenjem od LDK-a, te novostvoreni FeR nisu uspjeli prijeći prag, pa se nakon izbora najveći broj članova FeR-pridružio VV-u. PDK je ostao najjača stranka, osvojivši 1,1 posto glasova i tri mandata manje nego 2007, premda je dobila oko 20.000 glasova više nego na prethodnim parlamentarnim izborima. Usporede li se rezultati svih parlamentarnih izbora od 2001. do 2010, očito je kako je prevlast PDK-a na političkoj pozornici Kosova od 2007. bila više rezultat slabljenja LDK-a nego povećanja podrške biračkog tijela toj stranci. LDK, koji je bio neprikosnoveno najjača stranka dok joj je na čelu bio Ibrahim Rugova, na izborima 2010. osvojio je oko 2 posto glasova i dva mandata više nego na prethodnim izborima. Nakon izbora ta je stranka prešla u oporbu prvi put od svoga osnutka u prosincu 1989. Ipak, najveće je iznenađenje bio uspjeh Pokreta samoodređenje. Riječ je o protusustavski nastrojenoj političkoj i društvenom pokretu koji djeluje od ljeta 2005. Čine ga uglavnom mladi ljudi koji su nezadovoljni cjelokupnim poslijeratnim stanjem na Kosovu. VV stalno kritizira djelovanje međunarodnih aktera i njihovih domaćih suradnika, a sve više oštricu kritike usmjerava na djelovanje kosovskih institucija i cjelokupne političke klase Kosova. Razni su bili oblici njegova djelovanja: prosvjedi, igrokazi na javnim mjestima, ispisivanje parola, dijeljenje letaka itd. Nakon što je ušao u parlament, bit će zanimljivo vidjeti kako će se taj pokret ponašati u njemu s obzirom na to da su njegovi čelnici najavili i nastavak izvanparlamentarnog djelovanja. Da bi mogao sudjelovati na izborima 2010, taj je pokret formalno bio registriran kao građanska inicijativa. Inače, VV je bio jedini izborni akter koji je kandidate na svojoj izbornoj listi poredao prema abecednom redu a ne, kao što je to uobičajeno, prema položaju i statusu u stranci. Istodobno, unatoč izrazito opozicijskom djelovanju u parlamentu u cijelome trećem sazivu, AAK nije uspio postići

mного bolji rezultat nego prije. Nakon konstituiranja državnih tijela, ta je stranka ostala u opoziciji. Od svih izbornih aktera koji su prešli zakonski prag najslabije je prošla koalicija KKR koju je činilo sedam stranaka okupljenih oko stožernoga AKR-a kojemu opada popularnost. Napokon, rezultati Stranke novi duh pokazuju da kosovsko biračko tijelo još nije spremno podržati neku političku opciju koja bi se znatnije razlikovala od tradicionalnih. To uvelike objašnjava zašto je VV, pokret s tradicionalnom retorikom, postigao tako dobar izborni rezultat, te zašto je FeR, koji je propagirao "novi duh", ostao izvan parlamenta.

Nakon objave preliminarnih rezultata ponovno su prebrojavani glasovi na 40 posto biračkih mjesta, ne računajući općine u kojima su se izbori trebali ponoviti

Zanimljivi su još neki rezultati izbora. I nakon ovih izbora nadpredstavljani su i podpredstavljani kandidata pojedinih zemljopisnih regija i općina. Preferencijsko glasovanje u nekoj je mjeri uzrokovalo prestrukturiranje izbornih lista. Premda su kandidati koji su bili na vrhu svoje izborne liste većinom ostvarili dobre rezultate, bilo je i brojnih suprotnih primjera da su kandidati sa začelja izborne liste uspjeli osvojiti zastupnička mjesta (primjerice, u PDK-u, LDK-u, AAK-u i dr.). Ipak, pojedini kandidati osvojili su mjesta više zahvaljujući vlastitoj dobroj "organizacijskoj infrastrukturi", primjerice klijentelističkoj mreži koju su koristili u kampanji, nego stvarnoj popularnosti među biračima. Upitno je i koliko su pojedini kandidati popularni među biračima vlastite stranke s obzirom na nelojalnu konkurenciju i stanovite manipulacije u zaokruživanju, brojenju i računanju osobnih odnosno preferencijskih glasova. Stoga zaključke o učincima preferencijskog glasovanja treba uzeti sa stanovitom dozom opreza. Izborni su rezultati pokazali da nije porasla popularnost ženskih kandidata u odnosu prema prethodnim izborima: od 39 zastupnica 27 je steklo mandat "preskakanjem" muških kolega sa svojih izbornih lista kako bi se ispoštovala zakonska rodna kvota.

Prijevremeni parlamentarni izbori 2010. dosad su najosporavaniji izbori na Kosovu zbog brojnih neregularnosti i prijevara: obiteljskog glasovanja, kupovine glasova, višestrukog glasovanja pojedinih birača, instruiranja birača da glasuju za određenu listu i određene kandidate na njoj, problematična popisa birača, većeg broja glasačkih listića od broja birača na nekim biračkim mjestima i dr.⁴ Ocjene su međunarodnih predstavnika početno bile pozitivne, ali nakon što su objelodanjeni dokumentirani primjeri izbornih prijevara, promijenili su svoje početne ocjene i postali kritičkiji. Razmjere izbornih prijevara dobro ilustriraju četiri činjenice: (a) poništeni su rezultati i ponovljeni izbori u četiri općine te na nekoliko biračkih mjesta na kojima je ukupno glasovalo oko 13 posto biračkog tijela; (b) nakon objave preliminarnih rezultata ponovno su prebrojavani glasovi na 40 posto biračkih mjesta, ne računajući općine u kojima su se

izbori trebali ponoviti; (c) oko 190 slučajeva izbornih prijevara istražuje državno tužiteljstvo; (d) pojedini kandidati, često visokopozicionirani u svojim strankama, javno su optuživali svoje stranačko vodstvo i druge kandidate s vlastite liste za izborne prijevale. Protiv izbornih prijevara glas su dignule i žalbene postupke pokrenule oštećene političke stranke, ali i neke nevladine organizacije. Zbog rješavanja brojnih žalbi i postupaka što ih je iziskivalo usvajanje nekih žalbi, poput ponavljanja izbora na određenim mjestima, SIP je objavio konačne službene rezultate tek 7. veljače 2011, gotovo tri mjeseca od dana izbora.

Osim organiziranja poštenih i demokratskih izbora, Kosovo je imalo problema i s poslijeizbornim konstituiranjem državnih tijela. Oni su kulminirali kad je Ustavni sud poništio izbor šefa države.⁵ Veća politička kriza ipak je izbjegnuta nakon što su H. Tači, I. Mustafa i B. Pacolli, uz posredovanje američkog veleposlanika Ch. Della, 6. travnja 2011. sklopili kompromisni sporazum koji predviđa reformu Ustava i izbornog zakonodavstva, te izbor izvanstranačkog Predsjednika Republike koji će obavljati dužnost do održavanja neposrednih izbora za tu funkciju.⁶ Način na koji je navedeni sporazum postignut, izvan parlamenta i bez sudjelovanja drugih važnih političkih aktera, kao i izbor nove predsjednice države, široj javnosti slabo poznate A. Jahjage koja je na predsjedničku funkciju "katapultirana" s mjesta visoke policijske dužnosnice, pokazuju da je Kosovo još uvijek u svojevrstome "predpolitičkom" stanju. Državi je nesumnjivo potrebna reforma izbornog zakonodavstva, o čemu postoji visoka suglasnost među političkim akterima i u stručnoj javnosti. No svi koji se zauzimaju za izbornu reformu moraju shvatiti da nema izbornog sustava koji može sam po sebi spriječiti izborne prijevale, pogotovu ako najvažnije stranke i pojedini njihovi dužnosnici i aktivisti organizirano i sustavno krše izborna pravila, kao na izborima 2010. Oni su pokazali da Kosovu predstoji težak i dug put u izgradnji demokracije.

Kratice

PDK – *Partia demokratike e Kosovës* (Demokratska stranka Kosova), predsjednik H. Tači.

LDK – *Lidhja demokratike e Kosovës* (Demokratski savez Kosova), predsjednik I. Mustafa; bivši predsjednici I. Rugova (1989-2006) i F. Sejdiu (2006-2010).

AAK – *Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës* (Alijansa za budućnost Kosova), predsjednik R. Haradinaj.

AKR – *Aleanca për Kosovën e Re* (Alijansa za novo Kosovo), predsjednik B. Pacolli do veljače 2011. Stožerna stranka KKR-a – *Koalicioni për Kosovë të Re* (Koalicija za novo Kosovo).

LDD – *Lidhja demokratike e Dardanisë* (Demokratski savez Dardanije), predsjednik N. Daci.

VV – *Lëvizja Vetëvendosje!* (Pokret za samoodređenje), predsjednik A. Kurti.

FeR – *Partia Fryma e Re* (Stranka novi duh).

SLS – Srpska liberalna stranka, predsjednik S. Petrović.

Bilješke

1 U kosovskome javnom diskursu i u izbornome zakonodavstvu te se liste nazivaju "otvorenim listama", kao što čine

- i pojedini stručnjaci (Reynolds i dr., 2005. i 1997; Kasapović, 2003:138; usp. i čl. 64. st. 1. Ustava Kosova, te zakone br. 03/L-072, 03/L-073, 03/L-256).
- 2 Tablica 2. izrađena je prema službenim rezultatima SIP-a Kosova na: <http://www.kqz-ks.org/SKQZ-WEB/al/zgjedhjetekosoves/materiale/rezultatet2010/1.%20Rezultatet%20e%20pergjithshme.pdf>; <http://www.kqz-ks.org/SKQZ-WEB/al/zgjedhjetekosoves/materiale/rezultatet2010/3.%20Statistikat%20e%20pergjithshme.pdf> (pristupljeno 18. travnja 2011).
 - 3 Odluka Ustavnog suda dostupna je na: http://www.gjk-ks.org/repository/docs/ki_47_10_srb_2.pdf (pristupljeno 18. travnja 2011).
 - 4 O predstavkama i žalbama te rješenjima u svezi s njima v. na: <http://pzap.rks-gov.net>; neke od izbornih neregularnosti v. na: <http://www.jetanekosove.com>
 - 5 Odluka Ustavnog suda dostupna je na: http://www.gjk-ks.org/repository/docs/ko_29_11_agj_om_srb_2.pdf (pristupljeno 28. travnja 2011).
 - 6 Rezoluciju o tom sporazumu koju je usvojio kosovski parlament v. na: http://www.assembly-kosova.org/common/docs/proc/proc_s_2011_04_07_18_al.pdf (pristupljeno 28. travnja 2011).

Literatura

- Kasapović, M. (2003). *Izborni leksikon*. Zagreb: Politička kultura.
- Reynolds, A. i dr. (2005, 19971). *Electoral System Design: The New International IDEA*. Stockholm: IDEA.
- Skupština Kosova, <http://www.assembly-kosova.org/>
- Središnje izborno povjerenstvo, <http://www.kqz-ks.org/>
- Ustavni sud Kosova, <http://www.gjk-ks.org/>
- Zakon o lokalnim izborima u Republici Kosovo*, 03/L-072 (5. lipnja 2008.)
- Zakon o općim izborima u Republici Kosovo*, 03/L-073 (5.6.2008.)
- Zakon o promjenama i dopunama Zakona 03/L-073 o općim izborima u Republici Kosovo*, 03/L-256. ■

Referendumska demokracija u Sloveniji

Marija Erceg

**Slovenija je od osnutka do danas,
dakle u razdoblju od dvadesetak
godina, provela 15 referenduma na
državnoj razini**

Zakonodavni okviri referenduma u Sloveniji

Slovenski Ustav određuje temeljne okvire referenduma i odgovarajućih vrsta inicijativa, a Zakon o referendumu i pučkoj inicijativi podrobnije ih regulira. Čl. 90. Ustava definira da se zakonodavni referendum može raspisati o bilo kojemu pitanju koje je predmet zakonodavne regulative, a njegovi rezultati obvezuju slovenski Državni zbor kao prvi dom parlamenta. Na njemu birači odlučuju o prihvatanju ili odbacivanju prijedloga zakona koji je usvojio parlament prije njegove promulgacije. Može ga raspisati Državni zbor na svoju inicijativu, a odluka o raspisivanju donosi se većinom glasova svih zastupnika. No mora ga raspisati i kada to zatraži najmanje trećina zastupnika, a to praktično znači 30 članova Državnog zbora, Državni zbor ili 40.000 odnosno oko dva posto birača. Pravo glasa na referendumu izjednačeno je s biračkim pravom, a odluka se donosi relativnom većinom glasova bez biračkog kvoruma koji bi bio uvjet njezine valjanosti. Zakon o referendumu i pučkoj inicijativi propisuje rok od 35 dana za prikupljanje 40.000 potpisa koliko je potrebno da bi se raspisao referendum. Zakon, također, propisuje da godinu dana nakon objavljivanja odluke donesene na referendumu Državni zbor ne smije donijeti akt koji bi bio suprotan ishodu referenduma.

Druga vrsta referenduma koju propisuje čl. 170. Ustava jest referendum na kojemu birači prihvaćaju ili odbacuju ustavne promjene donesene u parlamentu prije promulgacije. Ustav propisuje da Državni zbor mora raspisati referendum o prijedlogu promjene Ustava ako to zatraži najmanje 30 zastupnika. Pro-

mjena Ustava je prihvaćena ako se za nju izjasni većina onih koji su glasovali. Za razliku od zakonodavnog referenduma, u ovom je slučaju potrebno da na referendum izađe 50 posto plus jedan birač kako bi rezultat bio valjan. Dvije godine nakon objave rezultata zabranjuje se mijenjanje Ustava koje bi bilo suprotno donesenoj referendumskoj odluci. U kontekstu pristupanja Europskoj Uniji 2003. promijenjen je i Ustav (čl. 3.a), što je omogućilo raspisivanje referenduma o ulasku Slovenije u međunarodne organizacije i obrambene saveze. Riječ je o fakultativnom referendumu koji se može raspisati na inicijativu Državnog zbora, Vlade i Državnog sveta, drugog doma slovenskog parlamenta, a odluka se donosi relativnom većinom odnosno prijedlog se prihvaća ako za njega glasuje većina birača. Ustav propisuje da je odluka donesena na referendumu obvezujuća.

Na lokalnoj razini referendum je uređen Zakonom o lokalnoj samoupravi. Čl. 46. tog zakona propisuje da se referendum može raspisati na prijedlog gradonačelnika i općinskog vijeća, a mora se raspisati i ako to zatraži pet posto birača dotične lokalne zajednice. Godine 1998. promijenio se način odlučivanja. Do tada se odlučivalo većinom glasova birača, uz uvjet da je

blanca 1. sadržava podatke o državnim referendumima održanima od 1990. do travnja 2011: datum održavanja referenduma, predmete o kojima su se građani izjašnjavali, postotak odaziva građana i rezultate referenduma.

Slovenska praksa pokazuje kako su građani mogli odlučivati o vrlo širokom rasponu pitanja: državnoj samostalnosti, promjeni izbornog sustava, državnom financiranju izgradnje termoelektrane, umjetnoj oplodnji žena, privatizaciji i restrukturiranju željeznica, povratu uloženog novca u javne telekomunikacije nakon privatizacije, ulasku u Europsku uniju i NATO, radu nedjeljom, sudbini "izbrisanih", javnoj televiziji, osiguravajućim kućama, graničnom sporu između Hrvatske i Slovenije, te o zakonu o "malom delu". Najavljena su skoro referendumska izjašnjenja o još nizu pitanja, među kojima je najvažnije reforma mirovnog sustava. Tako važna i različita pitanja o kojima su građani izravno odlučivali pokazuju da su neke od najvažnijih odluka u Sloveniji legitimirane neposredno izraženom voljom građana, a ne samo političkih elita. Analizirajući podatke o referendumima može se zaključiti da su glavni akteri referenduma do 2003. bile političke stranke odnosno političke elite u parlamentu i vladi.

Tablica 1. Referendumi u Sloveniji od samostalnosti do travnja 2011.

	Datum	Predmet	Odaziv	Rezultat
1.	23.12.1990.	Državna samostalnost	93,3%	Prihvaćeno (95,7%)
2.	8. 12.1996.	Izborni sustav	37,9%	Svi prijedlozi odbačeni
3.	10.1.1999.	Izgradnja termoelektrane TET 3	27,3%	Odbačeno (20,2%)
4.	17.6.2001.	Umjetna oplodnja neudanih žena	35,7 %	Odbačeno (26,7%)
5.	19.1.2003.	Povrat investicija u javne telekomunikacije	31,1%	Prihvaćeno (77,6%)
6.	19.1.2003.	Preoblikovanje i privatizacija Slovenskih željeznica	31,1%	Odbačeno (51,9%)
7.	23.3.2003.	Ulazak u NATO	60,4%	Prihvaćeno (66,0%)
8.	23.3.2003.	Ulazak u EU	60,4%	Prihvaćeno (89,6%)
9.	21. 9.2003.	10 radnih nedjelja godišnje	27,5%	Prihvaćeno (58,0%)
10.	4. 4.2004.	Tehnički zakon o "izbrisanim"	31,4%	Prihvaćeno (96,1%)
11.	25. 9.2005.	Zakon o slovenskoj radio-televiziji	30,6%	Prihvaćeno (50,2%)
12.	11.11.2007.	Novela zakona o privatizaciji Osiguravajućeg zavoda Triglav	57,9%	Odbačeno (27,5%)
13.	6.6.2010.	Arbitražni sporazum o granici između Slovenije i Hrvatske	42,6%	Prihvaćeno (51,2%)
14.	12.12.2010.	Novi zakon o slovenskoj radio-televiziji	14,8%	Odbačeno (27,6%)
15.	10.4.2011.	Zakon o "malom delu"	34,0%	Odbačeno (80,1%)

Izvori: Ewert (2007); <http://www.c2d.ch/>; <http://www.volitve.gov.si/en/index.html>

na referendum izašlo 50 posto plus jedan birač, a od te godine odluke su valjane i ako su donesene samo relativnom većinom glasova. Odluka donesena na referendumu za lokalnu je vlast obvezujuća. Uz obvezujuće, Ustav i Zakon o referendumu i pučkoj inicijativi definiraju i savjetodavni referendum kako na lokalnoj tako i na državnoj razini, čiji ishod pravno ne obvezuje, ali se koristi kao mehanizam za ispitivanje stavova javnosti.

Referendumska praksa

Slovenija je od osnutka do danas, dakle u razdoblju od dva desetaka godina, provela 15 referenduma na državnoj razini. Ta-

Lukšič (2000) zaključuje kako to razdoblje karakterizira podređenost izravne demokracije predstavničkoj. U prvom razdoblju referendum je bio sredstvo sukoba vladajuće stranke i opozicije, te je mobilizacija birača uglavnom dolazila "odozgo". To se najbolje pokazalo na referendumu o promjeni izbornog sustava 1996. gdje su se stvorila dva suprotstavljena tabora (Ribičič, 2004). Jedan, sastavljen od oporbenih stranaka desnog centra, predlagao je uvođenje većinskog sustava, a drugi, savez lijevih stranaka, zauzimao se za zadržavanje razmjernoga sustava uz neznatne promjene. Ribičič ističe kako se iz prijedloga o većinskom sustavu krio skriveni plan mogućeg ujedinjenja desnih stranaka, čemu bi pogodio većinski izborni sustav.

Lukšič (2000) uočava slična obilježja i referenduma o financiranju izgradnje termoelektrane Trbovlje koji je bio arena sukoba opozicije i vladajuće stranke. Na referendumu je vladin prijedlog pao, ali je odaziv birača bio vrlo nizak (27,3 posto), pa Lukšič zaključuje da je zapravo i sam referendum propao. Premda Lukšičeva analiza ne uključuje referendum o umjetnoj oplodnji neudanih žena iz 2001. godine, smatram da se jednaka logika može primijeniti i na taj slučaj. Trideset oporbenih zastupnika zatražilo je raspisivanje referenduma o zakonu koji bi dopuštao neudanim ženama umjetnu oplodnju. Dakle, i u tom su slučaju građana

U prvom razdoblju referendum je bio sredstvo sukoba vladajuće stranke i opozicije, te je mobilizacija birača uglavnom dolazila "odozgo"

ni mobilizirani "odozgo", od strane parlamentarne oporbe koja je nastojala osporiti odluku vlade. Na referendumu su građani odbili zakon i spriječili neliberalan način tretiranja neplodnosti neudanih žena. I tada je odaziv građana bio nizak (35,7 posto).

U narednom razdoblju u Sloveniji se događa pozitivni pomak. Od 2003. do travnja 2011. provedena su četiri referenduma koja su bila inicirana "odozdo", bez posredništva političkih elita, a od strane skupina i udruga civilnog društva koje su mehanizmom zakonodavne inicijative uspjele iznuditi raspisivanje referenduma. U roku od 35 dana, koliko je predviđeno za prikupljanje potpisa, te su skupine uspjele mobilizirati građane i realizirati referendume o privatizaciji i restrukturiranju željeznica, o povratu investicija u javne telekomunikacije prije njihove privatizacije, o radu nedjeljom, te o "malom delu". U tri slučaja sindikati i radnici su bili glavni inicijatori referenduma, a u četvrtome su im se pridružili i studenti, što pokazuje da su u arenu referenduskog odlučivanja ušli novi akteri. Premda se zadržao trend niskog odaziva birača, prosječno oko 40 posto, na tri od četiri referenduma – pitanje rada nedjeljom, povrat investicija i zakon o "malom delu" – postignuti su ciljevi aktera civilnog društva.

K tome, i dva referenduma koja su provedena 2003, a ticala su se ulaska Slovenije u NATO i EU, također su bila, znak napretka. Promjenom Ustava 2003. institucionalizirano je raspisivanje fakultativnog referenduma o udruživanju čiji rezultati obvezuju parlament (Lajh i Krasovec, 2007). Zbog pritiska javnosti i oporbenih stranaka uspio se stvoriti širok konsenzus u parlamentu, te je u konačnici Ustav promijenjen dvotrećinskom većinom glasova zastupnika Državnog zbora. To pokazuje da je najprije postignuta suglasnost parlamentarnih stranaka da se raspiše referendum o tim pitanjima. Potom je zajednički prihvaćena mogućnost da se ulazak odbije, jer nije prihvaćeno da referen-

dum bude samo savjetodavan. S obzirom na važnost pitanja o kojima se odlučivalo, odaziv birača bio je nizak, 60,4 posto, ali su oni koji su glasovali pokazali izrazitu privrženost ulasku u EU (89,6 posto) i slabiju podršku ulasku u NATO (66,0 posto). Sličan obrazac primjetan je i u slučaju referenduma o ratifikaciji sporazuma o graničnom sukobu Slovenije i Hrvatske 2010. Sporazum je najprije većinom glasova prihvaćen u slovenskom parlamentu. Prema prvim odlukama referendum je trebao biti savjetodavan, ali je opet postignuta suglasnost zastupnika o tome da referendum bude obvezujući. S obzirom na važnost pitanja i uzavrelo političko ozračje što je stvoreno oko njega, odaziv je bio iznenađujuće nizak (42,6 posto), a vladin je prijedlog prihvaćen tijesnom većinom (51,2 posto).

U Sloveniji se referendum i danas koristi kao sredstvo borbe između opozicije i vladajuće stranke. To se posebice odnosi na dva referenduma o zakonu o javnoj televiziji te na referendum o "izbrisanim". No, referendumi su u Sloveniji postali čest mehanizam odlučivanja o javnim pitanjima. Tome pogoduju zakonske odredbe o jednostavnoj većini kojom se odlučuje o raspisivanju referenduma, te razmjerno dug rok od 35 dana za prikupljanje potpisa kojim se traži raspisivanje referenduma. Osim toga, u Sloveniji su vlast i opozicija vrlo rano pokazale spremnost da o važnim javnim pitanjima raspišu referendume i tako se u donošenju odluka oslone na neposredno izraženu volju građana, čak i onda kada to nisu bile obvezne činiti. To se poglavito odnosi na referendume o pristupu Slovenije EU-u, NATO-u i o graničnom sporu s Hrvatskom. Liberalizacija normativnih okvira za održavanje referenduma potaknula je ulazak u tu arenu političkog odlučivanja i novih aktera civilnog društva, ponajprije sindikata.

Literatura

- Ewert, B. (2007). *Comparing initiative instruments in Lithuania, Slovenia and Hungary: constitutional provisions, quality and practice*, <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/helsinki/ws18/ewert.pdf>
- Lajh, D., Krasovec, A. (2007). Referendum o ulasku Slovenije u Europsku Uniju: međunarodni komparativni pogled. *Politička misao*. 44 (3): 45–65.
- Lukšič, I. (2000). *Slovenia: Country report*, C2D Working Paper Series. http://www.c2d.ch/files/C2D_WP10.pdf
- Ribičič, C. (2004). *From the electoral system referendum to constitutional changes in Slovenia (1996-2000)*. [http://www.venice.coe.int/docs/2004/CDL-UD\(2004\)008-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2004/CDL-UD(2004)008-e.pdf)
- The Constitution of the Republic of Slovenia/Ustava Republike Slovenije. *Official Gazette RS*. 33/91-I, 42/1997, 66/2000, 24/2003.
- Zakon o referendumu in o ljudski iniciativi (uradno prečiščeno besedilo) (ZRLI-UPB2). *Uradni list RS*. 26/2007. http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r05/predpis_ZAKO5135.html ■

Orbanova "medijska revolucija" u Mađarskoj

Neda Milišić

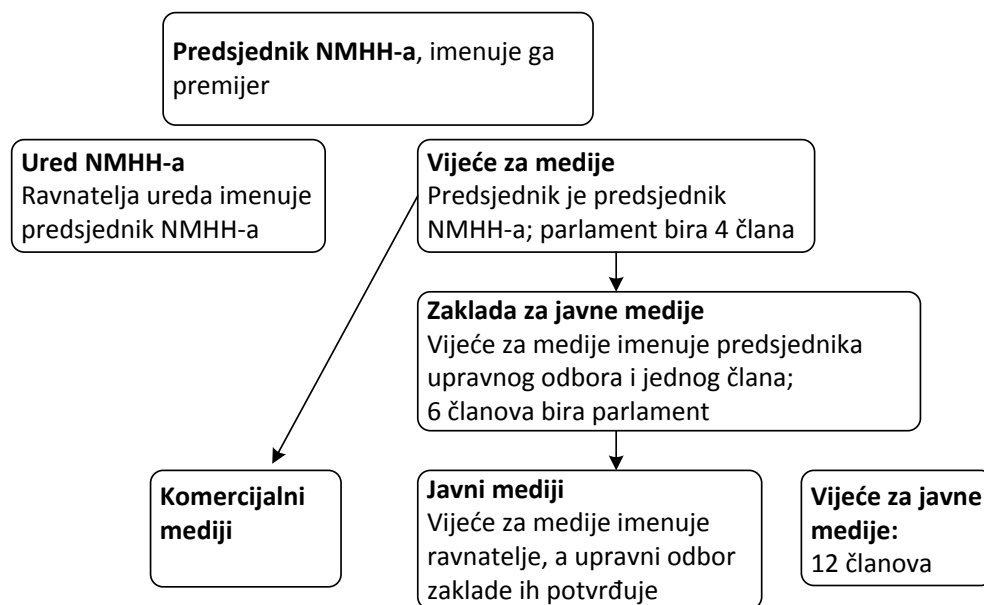
Čim je došla na vlast u svibnju
2010. desna konzervativna vlada
Viktora Orbana počela je mijenjati
funkcioniranje i upravljanje javnim
medijima u Mađarskoj

Poslijeizborni *Blitzkrieg* u mađarskome medijskom sustavu

Čim je došla na vlast u svibnju 2010. desna konzervativna vlada Viktora Orbana počela je mijenjati funkcioniranje i upravljanje javnim medijima u Mađarskoj. Vlada je u srpnju inicirala usvajanje Zakona o medijima koji je spojio vlasničku strukturu i nadzor nad javnim medijima, te je osnovana Nacionalna uprava za medije i izvješćivanje (NMHH¹). Riječ je o tijelu državne uprave čijega čelnika imenuje premijer na devet godina, a on nadzire rad mađarskih javnih medija Duna TV, Mađarskog radija, Mađarske nacionalne televizije i izvještajne agencije MTI. Odlučeno je i da će parlament izraditi kodeks, "sveto pismo" javnih medija, čije će poštovanje nadzirati Vijeće za javne medije. Parlament je potom u rujnu izglasovao rezoluciju kojom je osnovano *ad hoc* povjerenstvo za imenovanje članova Vijeća za medije kao sljednika Vijeća nacionalne radio-televizije. Predsjednik Vijeća i članovi biraju se na devet godina. Svaka parlamentarna stranka mogla je u Vijeće delegirati po jednoga člana čije pravo glasa određuje omjer mandata u parlamentu. Vladajući Fidesz – KDNP je nominirao četiri člana odbora, a predsjednicu Annamariu Szalai, koja je ujedno i čelnica Nacionalne uprave za medije i izvješćivanje, imenovao je sam premijer Orban. Zastupnici su odlučili osnovati i Javnu zakladu za javne medije. Kuratorij ima osam članova: tri su delegirale vladajuće stranke, šest oporba, a dva je imenovalo Vijeće za medije.

Nove zakonske izmjene uslijedile su u jesen i zimu 2010. U listopadu je usvojen Zakon o izmjeni pojedinih zakona koji re-

Neda Milišić, polaznica doktorskog studija iz komparativne politike na Fakultetu političkih znanosti. Zaposlena u Veleposlanstvu Republike Hrvatske u Mađarskoj. E-pošta: Neda.Milicic@mpvei.hr

Dijagram 1. Nova struktura nacionalnih medija i informacijsko-komunikacijskih tijela u Mađarskoj⁷

gularaju medije i telekomunikacije,² u studenome Zakon o temeljnim pravilima slobode medija i medijskim sadržajima,³ a u prosincu su doneseni Zakon o medijskim uslugama i sredstvima javnog priopćavanja,⁴ Zakon o financiranju javnih medija i Vijeća za medije,⁵ te izmjene Ustava⁶. Prosinačke izmjene Zakona o medijima i sredstvima javnog priopćavanja podržalo je 256, a odbilo 87 zastupnika. Oporba je predložila brojne amandmane – 84 socijalisti, 40 krajnje desni Jobbik, a 37 liberali – od kojih su neki usvojeni i ugrađeni u konačni zakonski prijedlog. Na konferenciji za medije predstavnik Zaklade za potporu medijima i upravljanje njihovom imovinom iznio je niz razloga za preobražaj javnih medija u Mađarskoj. Rekao je da je dotadašnji sustav bio rasipan, neučinkovit i nerazvidan, te da će potpuno obnovljeni sustav od siječnja 2011. biti jedinstveni nacionalni sustav javnih medija prema uzoru na BBC.

Burne reakcije na reformu medijskog sustava

Već su najave reforme medijskog zakonodavstva izazvale kritike oporbe, mađarskih i stranih medija i međunarodnih institucija, kao i pojedinih službenih predstavnika članica EU-a. Rasprava o novome medijskom paketu prerasla je u glavno vanjskopolitičko pitanje mađarske vlade. Medijska problematika dospjela je na naslovnice svih europskih vodećih novina i potpuno je zasjenila mađarsko preuzimanje predsjedanja EU-om. Svaki *briefing*, svaka konferencija za medije, pa čak i predstavljanje prioriteta tijekom mađarskog predsjedanja EU-om pretvarali su se u oštru raspravu o slobodi medija. Oporba je zahtijevala od predsjednika države Pála Schmitta da ne potpiše zakonske izmjene. Zakon su otvoreno kritizirale brojne civilne udruge i međunarodne organizacije, ali i službena Češka, Njemačka, Francuska, Luksemburg, Švedska i Europska komisija. Luksemburški ministar vanjskih poslova Jean Asselborn izjavio

je da bi Komisija trebala poduzeti oštre mjere protiv mađarskog zakona, a doveo je u pitanje i sposobnost Mađarske da predvodi EU. Njemačka kancelarka Angela Merkel upozorila je Mađarsku da ne krši medijske slobode, jer kao predsjedajuća EU-a ima posebnu odgovornost za imidž Unije. Češki ministar vanjskih poslova Karel Schwarzenberg izjavio je da je mađarski Zakon o medijima nespojiv s europskim demokratskim standardima. Francuska je preko glasnogovornika vlade poručila Mađarskoj da promijeni sporni zakon. S druge strane, neki konzervativni političari stali su u obranu mađarske vlade. Poljski ministar za pitanja EU-a, konzervativac Mikolaj Dowgielewicz, branio je mađarskog premijera Orbana od optužbi da ne poštuje vrijednosti Unije, rekavši da je on stekao demokratski ugled osamdesetih godina, te poručio Njemačkoj i Francuskoj da Poljska ne gleda blagonaklono na njihove reakcije na mađarski medijski zakon. Na plenarnoj sjednici Europskog parlamenta u veljači, na kojoj se raspravljalo o mađarskom zakonu o medijima, govornici iz Europske pučke stranke (EPP) povoljno su govorili o

Rasprava o novome medijskom paketu prerasla je u glavno vanjskopolitičko pitanje mađarske vlade

najavi izmjene zakona, smatrajući da su napadi politički motivirani. I mnoge utjecajne medijske kuće u svijetu solidarizirale su se s mađarskim kolegama u kritikama vlade zbog zakonskih izmjena. *The Times*, *Neue Zürcher Zeitung*, *Die Welt*, *Die Presse*, *L'Express*, *Rzeczpospolita*, *Washington Post*, *New York Times*, *Associated Press* – to su samo neki od medija koji su tvrdili da vlast u Mađarskoj ugrožava temeljne vrijednosti EU-a.

Među prvima je na zakonske izmjene reagirala Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (OESS).⁸ Predstavnica OESS-a zadužena za slobodu medija, Dunja Mijatović, već je 24. lipnja apelirala na mađarske vlasti da zaustavi usvajanje novog zakona u parlamentu, te da se u javnu raspravu o njemu uključe i stručnjaci za medije. Istaknula je da je taj medijski paket zakona protivan načelu diobe vlasti, te da bi nova regulativa omogućila politički motivirane zloporabe. Prigovor OESS-a ticao se, među ostalim, izbora čelnika dvaju novonastalih tijela – Nacionalne uprave za medije i izvješćivanje te Vijeća za medije. Predsjednika prvoga tijela imenuje premijer, a drugoga parlament, ali

**Prigovor OESS-a ticao se izbora
čelnika Nacionalne uprave za medije
i izvješćivanje te Vijeća za medije.
Predsjednika prvoga tijela imenuje
premijer, a drugoga parlament, ali
kako vladajuća koalicija ima dvije
trećine mandata, komercijalni i
javni mediji bili bi pod potpunom
kontrolom vlade**

kako vladajuća koalicija ima dvije trećine mandata, komercijalni i javni mediji bili bi pod potpunom kontrolom vlade. U listopadu 2010. OESS je objavio analizu paketa izmjena zakona o medijima i vlastite preporuke promjena.⁹ U izjavi 22. prosinca Mijatović je rekla da novi Zakon o medijima u Mađarskoj ugrožava standarde medijskih sloboda OESS-a, kao i uređivačku neovisnost i medijski pluralizam. Ni nakon dogovora Europske komisije i mađarske vlade o amandmanima na usvojeni zakon OESS nije zadovoljan. Najveću prijetnju neovisnosti medija OESS vidi u vrlo širokim ovlastima politički homogenih Vijeća za medije i Nacionalne uprave za medije i izvješćivanje.

Rano je reagirao i Europski savez novinara (EFJ) kao regionalna organizacija Međunarodnog saveza novinara (IFJ). Prosvjedovali su čim je mađarska vlada najavila zakonske izmjene, smatrajući da će one priječiti slobodu izražavanja, mišljenja i govora. EFJ i IFJ pozvali su vladu da opozove zakon i otvori intenzivnu javnu raspravu s predstavnicima medija. EFJ je izrazio podršku Zemaljskom savezu mađarskih novinara i Sindikatu za tisak, kao i svim građanima i organizacijama koje su prosvjedovale protiv najavljenih zakonskih izmjena.¹⁰ Predsjednik Europskog udruženja izdavača novina (ENPA) Ivar Rusdal i predsjednik Svjetskog udruženja novinara i izdavača (WAN-IFRA) Gavin O'Reilly uputili su 13. prosinca 2010. zajedničko otvoreno pismo mađarskom premijeru Orbanu u kojemu su izrazili zabrinutost zbog prijedloga Zakona o medijima i potencijalnog ugrožavanja sloboda medija. IFJ je pozvao na potpisivanje peticije potpore mađarskim novinarima¹¹ i na pridruživa-

nje medijskoj kampanji protiv mađarskih zakona o medijima koja je počela 2011.¹² Predsjednik EFJ-a Arne König uputio je otvoreno pismo predsjedniku Europske komisije J. M. Barossu 6. siječnja¹³ u kojemu od stručnjaka tog tijela traži da pozorno analiziraju sporni zakon i njegovu implementaciju, i to ne samo sa stajališta njegove sukladnosti tehničkim kriterijima, nego i načelima o ljudskim pravima.

Raspravu o ugrožavanja medijskih sloboda prvi je put u većoj mjeri organizirao i civilni sektor u Mađarskoj, što bi dugoročno moglo značiti otvaranje prostora za novu opozicijsku stranku. Socijalisti (MSZP), te liberali i zeleni (LMP) mogli su mnogo više profitirati da su organizirano nastupili umjesto što su se bavili prepucavanjima u svojim strankama. Na prosvjedu neposredno nakon izglasavanja spornog zakona u siječnju okupilo se nekoliko stotina ljudi ispred parlamenta. Organizatori okupljanja bili su studenti koji su u tu svrhu koristili društvenu mrežu Facebook. Dvadesetak nevladinih udruga i pedeset istaknutih pojedina potpisali su otvoreno pismo u kojemu su se zauzeli za slobodu medija i socijalna prava u Mađarskoj. Na novom prosvjedu 14. siječnja bilo je, prema procjeni policije, više od deset tisuća ljudi. Među govornicima su bili čelnici nekoliko civilnih udruga i mađarske podružnice Amnesty Internationala. Otada se prosvjedovalo na više mjesta, te u nekoliko navrata u Budimpešti, Debrecenu, Pečuhu, Szegedu i Gyuli. Prosvjedi potpore proširili su se i na susjednu Austriju. Govornici su tražili "starog Orbana koji je nekoć žustro branio građanska prava". Najavljeno je da će se prosvjedi nastaviti dok parlament ne promijeni zakon o medijima u skladu s Ustavom i temeljnim ljudskim pravima. Pozvali su vladu da omogući sudjelovanje stručnjaka u izradi zakona, ukine mogućnost nerazmjernih i proizvoljno određenih kazni, te osigura političku neovisnost Vijeća za medije i uredništava javnih medija. U središtu Budimpešte okupilo se 15. ožujka nekoliko desetaka tisuća ljudi prosvjedujući protiv zakona o medijima. Bio je to jedan od najvećih civilnih prosvjeda nakon demokratskih promjena, a organiziran je preko društvene mreže Facebook. Prosvjednici su izrazili nezadovoljstvo izmjenama zakona o medijima smatrajući da on još nije u skladu s europskim normama. Posebno su se okomili na ulogu Vijeća za medije koje "može samovoljno određivati globe, što vodi ka autocenzuri i u konačnici koči građane da donose odgovorne odluke o državnim stvarima".¹⁴ Među govornicima su bili istaknuti mađarski glumci, redatelji i novinari, a među njima i Adam Michnik, glavni urednik poljskog lista *Gazeta Wyborcza*.

Europske institucije o mađarskom zakonu

Ni Europska komisija nije ostala imuna na te događaje. Potpredsjednica i povjerenica Neelie Kroes inicirala je istragu o usklađenosti mađarskog zakona o medijima s europskim zakonima. U prosincu je uputila pismo ministru javne uprave i pravosuđa Tiboru Navracsicsu izražavajući zabrinutost zbog brojnih kritika ugrožavanja medijskih sloboda u Mađarskoj i tražeći pojašnjenja spornog zakona. Europskoj komisiji je 5. siječnja dostavljen prijevod zakona na engleski jezik. Održane su konzultacije povjerenice Kroes s ministrom Navracsicsom u Budimpešti, te Barossoa s premijerom Orbanom, nakon kojih su uslijedile konzultacije stručnjaka.

Okvir 1. Kritike mađarskog zakona o medijima

"Zakon o medijima očito krši duh i slovo europskih ugovora. Predstavlja neposrednu opasnost za demokraciju. Država će kontrolirati slobodu mišljenja" (Jean Asselborn, ministar vanjskih poslova Luksemburga).

"Novi zakon o medijima koji je usvojio mađarski parlament može ugroziti slobodu medija i uredničku neovisnost, može prisiliti novinare da primijene samocenzuru, te daje preveliku moć Vijeću za medije koje se sastoji od članova vladajuće političke stranke. Ako se zlorabi, novi mađarski zakon o medijima može ušutkati kritičke medije i javnu raspravu u državi" (Dunja Mijatović, predstavnica OESS-a za slobodu medija).

"Zakon o medijima je sramotan jer državi omogućuje da maltretira one medije koji izražavaju kritička mišljenja (Die Welt).

"Novi Zakon o medijima nije kompatibilan s demokratskim načelima EU-a (češki ministar vanjskih poslova Karel Schwarzenberg).

"Vijeće za medije može donijeti presude i može izreći novčane kazne do 950.000 dolara ako procijeni da je izvješće neuravnoteženo ili da vrijeđa ljudsko dostojanstvo" (Washington Post)

Još u rujnu 2010. Europski parlament je raspravljao o slobodi izražavanja i medija u Europi,¹⁵ te je razmatrano stanje u Rumunjskoj, Mađarskoj, Estoniji i Italiji, djelomice na temelju izvješća OESS-a. U raspravi su zastupnici mađarskih socijalista kritizirali izmjene medijskih zakona u svojoj zemlji. Bivša ministrica vanjskih poslova Kinga Gonce nazvala ih je početkom ukidanja slobode govora i medija, te nedostatkom demokratskih kočnica i protuteža, dok je Tabajdi upozorio na opasnost od koncentracije medija i imenovanja partijskih poslušnika na čelo tijela za nadzor nad medijima. Potpredsjednica Fidesza Ildiko Pelcz Gall rekla je da rasprava o paketu zakona tek počinje, a izmjenama se želi povećati razvidnost i smanjiti rashode u javnih medijima, ne ugrožavajući slobodu medija. Zastupnici Europskog parlamenta ambivalentno su reagirali na promjenu zakona, ali i na medijske reakcije koje je izazvala.¹⁶ Na plenarnoj sjednici 16. veljače¹⁷ socijalisti, liberali i zeleni iskazali su zabrinutost za medijske slobode u Mađarskoj, dok su pučani povoljno ocijenili izmjene zakona, ponavljajući da su napadi na zakon ponajprije političke naravi. Nakon što je premijer Orban u Europskom parlamentu predstavio prioritete prvoga mađarskog predsjedanja Vijećem ministara razvila se oštra rasprava o mađarskom zakonu o medijima.¹⁸ Liberali¹⁹ i socijaldemokrati su zahtijevali od mađarskog premijera da žurno promijeni doneseni zakon. Zeleni²⁰ su još prije te zakonske izmjene nazvali drakonskima i podsjećanjem na nedemokratsku prošlost, te su zatražili od predsjednika Europske komisije da pokrene postupak protiv Mađarske prema članku VII. Ugovora zbog povrede prava Zajednice. Pojedini su zastupnici optužili Orbanovu vladu čak i za totalitarizam. Na kritike liberala i socijalista Orban je burno reagirao nazivajući njihov ton uvredljivim za mađarski narod. Upozorio je da ne mijesaju unutarnje pitanje medijske politike s mađarskim predsjedanjem Unijom, te da "ne prijete njegovoj državi jer je on spreman boriti se". Nekoliko se zastupnika pojavilo s flasterom na ustima u znak potpore zahtjevima mađarskih medija za većom slobodom. Europski parlament je na inicijativu parlamentarne skupine liberala i socijalista 17. siječnja 2011. održao izvanrednu sjednicu Odbora za ljudske slobode, pravdu i unutarnje poslove/kulturu i obrazovanje o medijskim slobodama u Mađarskoj. Potpredsjednik mađarske vlade i ministar javne uprave i pravosuđa Navracscics branio je tom prigodom novi broj 6 - lipanj 2011.

zakon kojemu je namjera bila upravo implementirati direktive EU-a. Rekao je da on ne ugrožava nego jača slobodu mišljenja. Prema mađarskom shvaćanju, dodao je, uravnoteženo izvješćivanje ne znači ugrožavanje slobode mišljenja. Ako Europska komisija smatra da mađarska regulativa preširoko određuje kriterij uravnoteženog izvješćivanja i tako ugrožava slobodu mišljenja, naći će se odgovarajući spektar zakonske regulative koji će udovoljiti i normi uravnoteženosti. Na kritičku primjedbu o ulozi članka Vijeća za medije, Navracscics je odgovorio da se protiv odluka vijeća može podnijeti sudska žalba. Naveo je i da mađarski zakon želi potisnuti govor mržnje.²¹

Europski parlament je na plenarnoj sjednici 10. ožujka 2011. usvojio Rezoluciju o mađarskom Zakonu o medijima,²² koju su zajedno predložili socijalisti, liberali i zeleni i koja je dobila potporu tijesne većine: 316 zastupnika glasovalo je za nju, a 264 protiv. Njome je Europski parlament zatražio nove izmjene zakona o medijima, koji je mađarska vlada prethodno usuglasila s Europskom komisijom i koji je već potvrdio mađarski parlament. Alternativna rezolucija koju je pripremila Europska pučka stranka povučena je prije glasovanja. Rezolucija poziva mađarsku vladu da uskladi medijsko zakonodavstvo s komentarima i preporukama Europske komisije, OESS-a i Vijeća Europe. U raspravi o mađarskome medijskom zakonu europski zastupnici opetovano su uputili zahtjev Europskoj komisiji da žurno izradi direktive EU-a koje bi se odnosile na slobodu medija, pluralizam i neovisnost upravljanja medijima općenito. Istaknuli su zabrinutost zbog stanja slobode medija ne samo u Mađarskoj, nego i u Italiji, Bugarskoj, Rumunjskoj, Češkoj i Estoniji.

Uvjerljivu pobjedu Fidesza na prošlim parlamentarnim izborima Orban je usporedio s francuskim prosvjetiteljstvom, engleskom industrijskom revolucijom, američkom borbom za neovisnost, ujedinjenjem Njemačke i demokratskom tranzicijom u Srednjoj Europi

O funkcioniranju mađarske demokracije raspravljalo se i u parlamentarnoj skupštini Vijeća Europe u Strasbourgu. Zastupnici EPS-a odbili su monitoring u Mađarskoj koji su predložili zastupnici socijalista. Zastupnik socijalista iz Švedske Björn von Sydow je rekao da se način imenovanja članka Ustavnog suda i izbornih tijela u Mađarskoj promijenio toliko da je ugrožena neovisnost tih tijela, te je ustvrdio da novi zakon o medijima "navlači luđačku košulju" na mađarske medije. Smatra kako se rasprava ne vodi samo o jednom zakonu nego o više međusobno povezanih zakonskih promjena koje dovode u pitanje vrijednosti i temeljna načela Vijeća Europe. Stoga misli da Parlamentarna skup-

ština može pokrenuti postupak monitoringa u kojemu bi dva izvjestitelja sastavljala izvješće čelnom tijelu Vijeća Europe, to jest uredu koji objedinjuje predsjednika skupštine, potpredsjednike, šefove klubova zastupnika i predsjednike odbora. Predložio je i da se zatraži suradnja Venecijanske komisije. Francuskinja Gisele Gautier izrazila je čuđenje što se parlamentarna skupština Vijeća Europe uopće bavi mađarskim zakonom o medijima kada o tome već raspravlja povjerenica za medije Europske komisije, a mađarska je vlada najavila da će izmijeniti zakon bude li to potrebno. Ona je kazala da se o cijelom sustavu ne bi smjelo suditi na temelju jednog zakona. Zastupnik s Cipra Purgurides također je rekao da je rano govoriti o monitoringu koji se politički može i zlorabiti, te dodao da se frakcija EPS-a protivi toj mjeri.

Službene reakcije Mađarske na kritike

Vladajući Fidesz u prvim je reakcijama odbacio sve optužbe, tvrdeći da je riječ o neinformiranosti i političkim podmetanjima ljevice, te da se svaki paragraf mađarskog zakona može naći i u zakonima drugih europskih država (v. okvir 2). Optužili su ljevicu za udružene i orkestrirane medijske napade, a mađarske socijaliste da krivo informiraju i dovode u zabludu europsku

Okvir 2. Odgovor mađarske vlade na kritike izbora članova Vijeća za medije.

Vijeće za medije bira Nacionalna skupština dvotrećinskom većinom glasova. U obavljanju svoje dužnosti članovi Vijeća za medije ne primaju ničije naloge, ne mogu biti opozvani i neovisni su u svakom pogledu. Nemaju ni formalne ni neformalne veze s vladajućim političkim strankama, a potječu iz različitih područja medijskog sektora. Takva tijela u mnogim europskim zemljama mnogo se nesamostalnjija nego u Mađarskoj:

- članove britanskog ureda OFCOM-a, uključujući predsjednika, imenuje državni tajnik za kulturu, medije i sport
- nizozemski vladar imenuje predsjednika i druge članove Uprave za medije (*Commissariaat voor de Media*), a kandidira ih ministar za obrazovanje, kulturu i znanost
- u Švedskoj vlada imenuje Upravu (*Radio och TV Verket*) i Odbor za medije, kao i članove tijela koje nadzire izvješćivanje, te su sve tri organizacije pod kontrolom vlade
- članove Odbora za medije u Irskoj, uključujući predsjednika, imenuje vlada iz redova stručnjaka na području medijskih usluga
- članove uprave za medije u Danskoj (*Medie- og tilskudssekretariatet*), uključujući predsjednika, imenuje ministar kulture
- predsjednik talijanske uprave AGCOM-a imenuje se, u suglasnosti s ministrom za izvješćivanje i nadležnim parlamentarnim odborom, dekretom predsjednika republike, a na temelju preporuke predsjednika vlade
- članove *Conseil supérieur de l'audiovisuel* (CSA), regulatora medijske scene francuske zajednice u Belgiji, imenuje vlada na četiri godina, a može ih ponovno imenovati ili opozvati; članove Vijeća za medije njemačkog jezičnog područja (*Medienrat*) također imenuje vlada
- pet članova austrijske uprave za medije (*KommAustria*) imenuje predsjednik države prema preporuci savezne vlade na šest godina
- u Švicarskoj dužnost uprave za medije obavlja Ministarstvo za okoliš, promet, energetiku i izvješćivanje.²³

ljevicu. Izjave čelnika Fidesza da mediji preferiraju lijevo orijentirane stranke, te da je Fidesz u posljednjih dvadesetak godina bio u ratu s medijima nisu pridonijele smirivanju strasti. Vlada je 3. siječnja 2011. objavila službeni odgovor na domaće i strane kritike novih zakona o medijima. Odlučno je odbacila sve optužbe kao posljednicu nedovoljnog poznavanja teksta zakona. Ponovila je da se zauzima za slobodu medija, te da ne kani potisnuti mišljenje oporbe. Naglasila je i da mađarski zakon ne sadržava nijedan element koji nije dio etablirane europske legislative.

Naposljedku je ipak 16. veljače 2011. postignut dogovor mađarske vlada i EU-a o izmjenama Zakona o medijima, koji je bio rezultat usuglašavanja stavova stručnjaka mađarske vlade i Europske komisije. Vlada je po žurnom postupku podnijela prijedlog izmjene Zakona o medijima i tzv. "ustava za medije" parlamentu, a prijedlog je prihvaćen na izvanrednoj sjednici parlamenta 7. ožujka 2011. s 258 glasova za (Fidesz i KDNP), 65 protiv (MSZP i LMP), te 38 suzdržanih (Jobbik). Izmijenjena su četiri područja: uravnoteženost u izvješćivanju, načela sankcioniranja, registracija usluga i tiskovnih proizvoda, te vrijeđanje pojedinih društvenih skupina. Glede uravnoteženosti, pojašnjeno je da načelo vjerodostojnoga, brzog i točnog informiranja treba primjenjivati na cjelokupni sustav medija, a ne samo na pojedine medije. Ukida se i načelo uravnoteženosti u audiovizualnim medijskim uslugama koje se mogu naći na Internetu, a zadržava samo u televizijskim i radijskim programima. Što se tiče sankcija, iz direktive o audiovizualnim medijskim uslugama izuzimaju se novčane kazne davatelja medijskih usluga sa sjedištem u inozemstvu, te se precizira da je Vijeća za medije nadležno samo unutar Mađarske. U svezi s registracijom usluga i tiskovnih proizvoda koji se mogu "downloadirati", precizira se da evidentiranje pri Vijeću za medije nije uvjet za pružanje tih usluga; registracijom se samo osigurava dostupnost podataka. Mijenja se postupak registracije, ali se ne mijenja krug onih koje zakon obvezuje na registraciju. Napokon, izmjenama se stavlja izvan snage odredba koja je branila "otvoreno ili skriveno vrijeđanje" osoba i skupina.

Zaključak

Suvišno je isticati koliko je javna rasprava o Zakonu o medijima nanijela štete Mađarskoj. Mnogi se pitaju što je sve to mađarskoj vladi trebalo usred predsjedanja EU-om i zašto se uopće odlučila za tako drastične zakonske izmjene. Premda se stavljanje pod jednu upravu svih javnih medija obrazlaže smanjenjem troškova i povećanjem razvidnosti u njihovu radu, Fideszova vlada od dolaska na vlast nije ni pokušavala prikriti da želi staviti pod kontrolu središnje vlasti sve što može. Promijenjeni su mnogi zakoni, a priprema se i temeljita ustavna reforma. U obraćanju naciji početkom 2011. premijer Orban je optužio bivšu socijalističku vladu za brojne propuste i pogreške koju su državu dovele na rub propasti, te je najavio obnovu nacije i države. Uvjerljivu pobjedu Fidesza na prošlim parlamentarnim izborima i osvajanje dvotrećinske većine u parlamentu Orban je usporedio s francuskim prosvjetiteljstvom, engleskom industrijskom revolucijom, američkom borbom za neovisnost, ujedinjenjem Njemačke i demokratskom tranzicijom u Srednjoj

Europi. "Revolucionarna pobjeda" obvezuje Fidesz na temeljite promjene političkoga i društvenog sustava. Orban i njegova stranka pritom odbacuju sve kritike i optužbe u zemlji. Orban je, primjerice, u ožujku na javnom skupu optužio lijevo-liberalnu oporbu za "napad iz niskih i lažljivih pobuda, koji je organiziran u Mađarskoj, radi sramoćenja Mađara". Europi je poručio da su se "Mađari borili od navale komunizma na Europu i podnosili žrtve za slobodu i neovisnost više od svih drugih europskih nacija. Vjerni priзеzi iz revolucionarne 1848, nisu dopustili da im se diktira iz Beča, a 1956. i 1990. iz Moskve, pa ni sada neće dopustiti da im se diktira iz Bruxellesa".

Što se stanja u medijima tiče, ono ni prije nije bilo idealno. Mediji u Mađarskoj orijentirani su ili lijevo ili desno, sukladno dugogodišnjoj društvenoj, političkoj i kulturnoj podjeli. Analitičar *Political Capitala* (od 21. siječnja 2011) tvrdi da je najnoviji sukob samo još jedan izraz staroga ideološko-kulturnog konflikta između urbanoga i ruralnog segmenta društva u kojemu su se sučelili zapadno orijentirani kozmopolitski intelektualci i nacionalno orijentirani tradicionalisti. Prema njegovu mišljenju, ta je stara i duboka podjela ostala glavna okosnica političkih sukoba i u suvremenoj Mađarskoj. Otpor kritikama Zapada učvršćuje položaj Fidesza u izrazito desno orijentiranome biračkom tijelu, dok bi mu urbani dio desnice mogao zamjeriti način na koji se sporno pitanje tretira na međunarodnoj sceni i nedemokratski imidž koji Mađarska stječe zbog toga. No vlada i dalje uživa visoku podršku Mađara. Prema rezultatima ispitivanja javnog mnijenja iz siječnja 2011, čak je 57 posto ispitanika izjavilo da je u zemlji osigurana sloboda medija, a 30 posto da su medijske slobode ugrožene. Premda brojni analitičari i kritičari Fideszove vlade predviđaju slom "arogantne politike Viktora Orbana", zasad ništa ne ukazuje na to. Ankete iz siječnja pokazuju neznatno opadanje podrške Fideszu, ali ga još podržava 67 posto birača. Oporbena liberalno-lijeva opcija mogla bi mnogo više poantirati kad ne bi bila razjedinjena, loše organizirana i inertna. Takvo stanje najspretnije koristi Jobbik, koji u parlamentu nastupa kao konstruktivna oporba, a istodobno zaoštrava retoriku usmjerenu krajnje desnome biračkom tijelu, kritizirajući i ljevicu i desnicu.

Bilješke

- 1 *Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság*.
- 2 T/1268 Zakon CIII. iz 2010. o izmjeni pojedinih zakona koji reguliraju medije i telekomunikacije (zakonski prijedlog od 4. listopada, usvojen 25. listopada 2010).
- 3 T 363 Zakon CIV iz 2010. o temeljnim pravilima slobode medija i medijskim sadržajima (zakonski prijedlog od 11. lipnja, usvojen 2. studenoga 2010).
- 4 T/1747 Zakon CLXXXV. iz 2010. o medijskim uslugama i sredstvima javnog priopćavanja (zakonski prijedlog od 22. studenoga, usvojen 21. prosinca 2010).
- 5 T/1785 Zakon CXLVI iz 2010. o financiranju javnih medija i Vijeća za medije (zakonski prijedlog od 24. studenoga, usvojen 6. prosinca 2010).
- 6 T/1940 Ustavne izmjene (predložene 11. prosinca, usvojene 20. prosinca 2010).
- 7 *Political Capital*, 21. siječnja 2011.
- 8 <http://www.osce.org/fom/74687>
- 9 <http://www.osce.org/fom/71218>
- 10 MTI 23. lipnja 2010.
- 11 <http://europe.ifj.org/assets/docs/093/142/d95115d-39e2a8e.pdf>
- 12 <http://europe.ifj.org/en/articles/journalists-question-hungarys-leadership-of-europe-as-media-law-provokes-outrage>
- 13 <http://europe.ifj.org/assets/docs/214/234/233c1d6-e1d9bea.pdf>
- 14 MTI, 15. ožujka 2011.
- 15 <http://www.euractiv.com/en/pa/parliament-wants-media-better-communicate-eu-news-497550>
- 16 <http://www.europarl.europa.eu/en/pressroom/content/20110217IPR13810/html/Hungary's-media-law-Parliament-postpones-vote-on-resolution> (vijesti od 17-20. siječnja, te 18. i 20. veljače).
- 17 <http://www.europarl.europa.eu/wps-europarl-internet/frd/vod/player?date=20110216&language=en>
- 18 http://www.europarl.europa.eu/news/public/focus_page/008-111426-010-01-03-901-20110110FCS11408-10-01-2011-2011/default_p001c013_en.htm
- 19 <http://www.alde.eu/press/press-and-release-news/press-release/article/hungarian-media-law-risks-overshadowing-presidency-of-eu-if-not-changed-36895/>
- 20 http://www.greens-efa.eu/cms/pressreleases/dok/366/366037.hungary_media_law@en.htm
- 21 Magyar Nemzet, 26. siječnja 2011.
- 22 <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B7-2011-0107&language=EN>
- 23 Na to službeno priopćenje reagiralo je nekoliko država EU-a. Švedsko veleposlanstvo u Budimpešti poslalo je 13. siječnja 2011. demanti navoda koji se odnose na švedsko zakonodavstvo. ■

Govor mržnje

Gordana Vilović

Pod govorom mržnje (*hate speech*) općenito se misli na verbalno izražavanje agresivnosti prema manjinskim društvenim skupinama. To je svaka "vrsta govora kojom se širi, potiče ili opravdava nacionalna i rasna netrpeljivost, ksenofobija, antisemitizam, vjerski i drugi oblici mržnje temeljeni na nesnošljivosti" (Malović i sur., 2007:61) Govor mržnje je jezična kovanica koja je na velika vrata ušla u hrvatski jezik u vrijeme "kovanja rata", kako je britanski novinar Mark Thompson opisao ulogu medija u državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije početkom devedesetih godina 20. stoljeća. Moglo bi se kazati da je dotad ta sintagma bila nepoznata u našem svakodnevnom govoru. Mediji su tada, sami i uz pomoć političara, oblikovali i učvrstili posve novu retoriku koja je djelotvornije pogađala metu od bilo kojeg oružja. Početak tragičnih događaja – rat, stradanja, stotine tisuća izbjeglica i prognanika – samo je osnažio žestinu govora mržnje u svim novonastalim postjugoslavenskim državama. Ubrzo je svaka država koja se našla u sukobu, ponajprije kroz državne elektroničke medije kao svoje glasnogovornike, uspostavila karakterističan i prepoznatljiv izričaj – govor mržnje.

Razvoj govora mržnje u posljednjih dvadeset godina u Hrvatskoj mogao bi se uvjetno podijeliti na tri razdoblja: "prvo razdoblje – istinski oblik govora mržnje koji su pronosili mediji (1990-1997); drugo razdoblje – početak državne brige da se smanji intenzitet i ubojitost govora mržnje (1997-2000); treće razdoblje jest vrijeme od 2000. do današnjih dana" (Vilović, 2005:238-240), koje karakterizira značajno smanjivanje govora mržnje, ali i njegovo premještanje iz tradicionalnih medija na internetske stranice odnosno na društvene grupe i forume. Najjače nasilništvo govornika mržnje u hrvatskim medijima s početka devedesetih godina bilo je usmjereno protiv pripad-

nika srpske nacionalne manjine. Drastični primjeri izražavanja mržnje objavljeni su u niskonakladnim tjednicima poput *Naroda, Hrvatskog slova i Tomislava*. Ilustracije radi, izdvajam jednu karakterističnu konstrukciju iz tog vremena: "Drago mi je da nisam Srbin. Jesam mješanac; ima u meni njemačke, slovačke i hrvatske krvi, ali nimalo srpske i to me veseli" (nav. u: Malović i sur. 2007:93). Pripadnike srpske manjine "častilo" se na najgori način, pa je nastao svojevrstni "kodeks srpskog beščašća... gdje su laž, hvalisavost, mučko ubojstvo, pljačka, krađa, mučenje i silovanje časna djela" (93). Osim pripadnika srpske nacionalnosti, na udaru jezika nesnošljivosti 1993, u vrijeme hrvatsko-muslimanskih sukoba, našli su se Bošnjaci koji su nazivani "balijama, muhamedancima, mudžahedinima, fundamentalistima, islamskim fanaticima" (95). Jednako su prošli i pripadnici hrvatske većine koji su se otvoreno suprotstavili takvom ponašanju, pa stoga su nazivani "srbijanerima", "perverznom Jugoslavenima", "antihrvatskim smećem", "hejславencima" i "ekstremno-komunističkim medijskim jurišnicima". Novinske arhive iz tog vremena čuvaju i neprimjerene izjave mržnje prema židovstvu i Židovima. "Zločesti Židov Soros" bio je česta tema, doduše, niskonakladnih katoličkih novina, ali je država sufinancirala izdavanje tih tjednika. U nizu objavljenih tekstova ilustrativna je sljedeća rečenica: "Mi smo prijatelji i simpatizeri staroga i izabranog židovskog naroda (...) ali kad su u pitanju zločesti Židovi, oni koji drmaju svijetom, tiskom, televizijom, filmovima, bankama i pornografskom industrijom (...) ustaj ćemo protiv zla u svijetu".

Veliku štetu Hrvatskoj devedesetih godina nanijeli su *Slobodni tjednik*, prvi privatni tjednik, i državna televizija, ali dio odgovornosti za promicanje govora mržnje nose i svehrvatski dnevници poput *Večernjeg lista* i *Vjesnika*. U ožujku 1993. nakon

nesretne privatizacije kojom je prešla u vlasništvo Miroslava Kutle pridružuje im se *Slobodna Dalmacija*, te *Glas Slavonije* nakon što je Branimir Glavaš preuzeo "brigu" o uredništvu. Danko Plevnik o ulozi medija i političara u promicanju govora mržnje u ranim devedesetima piše: "Rat je bio totem, a pravda tabu. Urnebesno se poticala mržnja na svog prvog srpskog susjeda da bi se šutjelo o otimačini čitavog lokalnog vlasništva, od onih koji su po profesiji postajali najintegralnijim, gotovo globalnim, Hrvatima... Govor mržnje služio je kao magla u kojoj su nestajale najprije tvornice, a potom banke. Ta je magla sprečavala medije... Svršetkom rata i dizanjem te magle odmiče se od frontalnog antisrpskog govora mržnje ka ciljanom hostiliziranju pojedinaca suprotstavljenih HDZ-u" (2003:65-66).

Genezom govora mržnje u Hrvatskoj sustavno su bavili članovi i, posebno, predsjednici Hrvatskoga helsinškog odbora Ivan Zvonimir Čičak i Žarko Puhovski, te predsjednik Građanskog odbora za ljudska prava Zoran Pusić, koji je kontinuirano upozoravao na verbalne ispade javnih osoba, političara, medija. Objavljujući začetke govora mržnje u Hrvatskoj 1990. Puhovski koristi izraz "šutnje mržnje" kao preteče govora mržnje: "Usporedo s liberalizacijom ostatka jugoslavenskog sustava koji više nije mogao sprečavati da u medijima izađe ono što se godinama zatiralo, tako je ta desetljetna šutnja mržnje koja je postojala, a nije smjela doći do riječi, s liberalizacijom eksplodirala te postala instrumentalnom za početak rata. Sa završetkom rata su se strasti malo ispuhale, došlo je do postupnog labavljenja tih pritisaka, posebno u 'mainstream medijima'. Širenje govora mržnje na prostorima bivše Jugoslavije slično promišlja i Remzi Lani, ugledni novinar i albanski medijski analitičar, koji piše da su "medijske 'kampanje' bile prethodnice vojnim kampanjama; plaćenici mikrofona i pera prethodili su plaćenicima kalašnjikova i mina... Novinari 'patrioti' pretvorili su se u instrumente službene nacionalističke propagande Miloševića i drugih". Dodaje da se "*Oslobođenje* u Sarajevu, *Radio B92* u Beogradu, *Feral Tribune* u Splitu, *Koha Ditore* u Prištini i još neki mogu slobodno smatrati frontom otpora i borbe za slobodu medija na Balkanu, zauzimajući se protiv nacionalizma i autoritarnog pokreta" (2011: 45-46). I drugi pažljivi kroničari medija i politički analitičari suglasit će se sa stavom da je govor mržnje mijenjao intenzitet i oblik, a i mediji nisu više bili jedini njegovi pronositelji. Novinarka portala *zamirzine.net* Ivana Sansević piše da se "govor mržnje pronosio sa saborskih govornica, preko estrade i koncerata Thompsona i Škore, do pojedinaca kojima su predraude i stereotipi postali standard".

Drugo razdoblje od 1997. do 2000. odredio je poziv Vlade hrvatskim medijima da koriste "izričaj utemeljen na toleranciji, umjerenosti i suživotu" (Malović i sur. 2007:92). Bilo je to vrijeme mirne reintegracije istočne Slavonije, pa je Božidar Novak, doajen hrvatskog novinarstva i član skupine stručnjaka Vijeća Europe za medijsku borbu protiv netolerancije, tim povodom napisao: "Vlada svu odgovornost prebacuje na medije, ne smatra da je to posao političara. A upravo su političari bili glavni nositelji nesnošljivosti, dok su ih državni mediji mogli samo pratiti" (92). Drugo razdoblje zasigurno je smanjilo okrutnost govora mržnje prema srpskoj nacionalnoj manjini i prema Židovima, ali se počeo poticati govor mržnje prema ženama, Romima, pripadnicima homoseksualnih skupina i drugima. Zapamćen je komentar broj 6 - lipanj 2011.

iz 1998. o ženama koje su se okupljale u Centru za žene žrtve rata koje se opisuju kao "Hrvatice iz jugoudbaških, jugomilicijskih i jugooficirskih političko-obiteljskih miljea..., koje se zauzimaju za žene žrtve rata uglavnom ne-Hrvatice". Na kraju tog opskurnog teksta o ženama aktivisticama, "starim, a neudanim" ženama, zaključuje se: "Premda se bore za nezavisno odlučivanje žena o svome tijelu u relaciji prema muškarcu, rađanju začete djece i rađanju uopće, neke te relacije nemaju jer su lezbijke (protiv kojih nemam ništa dok svoje lezbijstvo ne pretvaraju u militantnu kategoriju) (*Večernji list*, 14. lipnja 1998).

Treću fazu, dakle posljednjih desetak godina, obilježava iščezavanje postupno govora mržnje, premda svaka kriza u postkonfliktnom društvu, kakvo je hrvatsko, iznjedri neki sofisticiraniji oblik govora mržnje. To je vidljivo osobito u onim sredinama koje su pretrpjele najveća razaranja u ratu i gdje se vrlo teško ponovno uspostavljaju veza i dijalog među pripadnicima većinskoga i manjinskoga naroda. Tako je jedan lokalni dužnosnik, opisujući stanje u Vukovaru, izjavio da su "lokalni Srbi prljavi", a poduzetnik Dikan Radeljak javno je kazao da mu "nije ugodno sa Srbima u istoj zgradi" (*Jutarnji list*, 10. lipnja 2008). Primjera govora mržnje iz, uvjetno rečeno, treće faze manje je, ali su radikalni. Mediji moraju objavljivati neprimjerene izjave javnih osoba, ali je nužno odmah na njih reagirati, što je većina novinara i činila. Katkad u medijima nema osjetljivosti za pripadnike određenih manjina pa se – čak i kad se ne može govoriti o izravnom govoru mržnje – uočava krajnje neprimjeren i diskriminatorski odnos prema pripadnicima manjinskih skupina. Tako su "Lončarevi udomili Romkinju s tumorom", "romska su djeca smrdljiva", "tvrtka Rubus u vlasništvu Mladinićeve (vlasnika SMS-a, nap. G. V.) kćeri kupila je najviše parcela od vlasnika srpske nacionalnosti ili srpske starčadi koja nema nikoga svoga" (*Slobodna Dalmacija*, 2009).

Posljednjih godina internet, kao medij koji ima neslućene mogućnosti interaktivnosti i sve veći broj mladih korisnika, postaje platformom na kojoj su vidljivi novi oblici promicanja nesnošljivosti prema određenim manjinskim društvenim skupinama. Unatoč svim upozorenjima vlasnika internetskih portala i *online* novina da će se uvredljivi i nesnošljivi izričaj automatski brisati, takvi sadržaji ostaju na mreži mjesecima i godinama. Svjedoci smo politički nekorektnog jezika, kadšto i pravog govora mržnje, na internetskim portalima obično kad je riječ o nekim iznenadnim događajima koji se odnose na međunarodnu toleranciju, živote i probleme društvenih manjina, te na događaje u kojima sudjeluju ljudi različite seksualne orijentacije. Evo jednoga tipičnog hrvatskog primjera iz kolovoza 2010, gdje se konstatira da su "nakon 'Operacije Oluja' 1995. mnogi građani – pripadnici srpske narodnosti, napustili svoje kuće u Zemunik Donjem. Nakon što su Srbi otišli, Romi su se naselili u njihovim kućama. Tamo su ostali 15 godina i zapravo nisu previše vodili računa ni o kućama u kojima su boravili, a niti o okolišu". U ljetu 2010. godine pripadnici lokalne vlasti u Zemunik Donjem zamolili su Rome da isele iz tih zauzetih kuća kako bi se raseljeni Srbi mogli vratiti. Sve su hrvatske dnevne novine pokrivala taj politički skandal iz dana u dan, a njihova *online* izdanja dala su mogućnost čitateljima da komentiraju "slučaj Zemunik". Sve je to izazvalo politički nekorektne komentare, pune netolerancije i govora mržnje, usmjerene kako prema Romima tako

i prema Srbima. Komentari su vrvjeli izrazima "cigiči", "četnici", "ustaše" itd. "Čitajući te komentare, uočava se da su mnogi od *online* sudionika u raspravi o ovoj temi zapravo pripadnici već oformljene grupe čitatelja – komentatora, koji se redovito javljaju svojim stavovima, prepoznaju se prema ranijim postovima i natječu se tko će napisati što žešći izričaj govora mržnje" (Vilović, 2011:132). Nadalje, društvene mreže pripadaju platformi na kojoj se okuplja sve veći broj korisnika, pa je *Facebook* postao mjesto promicanja najžešćih izričaja mržnje, jednako kao i sjajnih humanitarnih akcija. "Hrvatski novinar Miran Pavić, opisujući prijemne koje može proizvesti *Facebook*, ili ih je već proizveo, osvrće se na stavove Jasona Kaufmana i govor mržnje koji se također širi tom društvenom mrežom i navodi da se '*Facebookom* izmjenjuju najgori oblici lijevog i desnog populizama, pa i govor mržnje... Pretražite li pojmove 'Hrvatska' pojavljuje se grupa 'Hrvati, zabranimo Slovencima ulazak u Hrvatsku' s oko 4.000 članova, 'dragi Slovenci, ni guzicu si neću obrisati vašim WC papirom' s više od 1.500 članova, a spontani komentari poput 'nagazi Srbina', 'dao bog da krepa cijeli Sabor i njihove obitelji' su posvuda" (Pavić, 2010).

Priča o govoru mržnje ipak se, dakle, nastavlja: tehnologija je unaprijeđena, pa se jezik još više oslobodio, jer mnoge na internetu štite lažni profili ili anonimnost. Slično je i u razvijenim zapadnim demokratskim državama, samo što ona imaju druge subjekte prema kojima agresivno nastupaju- ilegalne imigrante

u Italiji, Rome u Francuskoj i druge. Krajem 20. stoljeća upravo su takvi verbalni napadi i incidenti potaknuli europske zemlje da osnuju centre i nevladine organizacije kako bi suzbile pronošenja nesnošljivosti prema različitim manjinskim skupinama. Možda bi slične nevladine udruge imale smisla i u tranzicijskim zemljama poput Hrvatske.

Literatura

- Lani, R. (2011). *Balkan Media: Los tin Transition*. U: *Professional Journalism and Self-Regulation: New Media, Old Dilemmas in South East Europe and Turkey*. Paris: UNESCO.
- Malović, S., Ricchiardi S. i Vilović, G. (2007). *Etika novinarstva*. Zagreb: Sveučilišna knjižara.
- Plevnik, D. (2003). *Praksa etičkog novinarstva (Deset zakrvavljenih godina)*. Zagreb: Masmedia.
- Sansević, I. (2011). Novo ruho govora mržnje (<http://www.zamirzine.net/spip.php?article1549>, pristupljeno 13. travnja 2011).
- Thompson, M. (1995). *Forging War*. London: Article 19.
- Vilović, G. (2011). Internet-era experiance in South East Europe's Media. U: *Professional Journalism and Self-Regulation*.
- Vilović, G. (2005). Govor mržnje u medijima: Odsustvo novinarskog senzibiliteta za osjetljiva pitanja. U: Udovičić, R. (ur.). *Medijska spoticanja u vremenu tranzicije*. Sarajevo. Institut Media Plan. ■

Spaljivanje zastave Europske Unije

Damir Grubiša

Jedan je prosvjednik na drugom "facebook prosvjedu" 2. ožujka 2011. skinuo i potom spalio zastavu EU-a koja se vijorila na ulazu u sjedište SDP-a. Policija je ubrzo otkrila da je riječ o dvedesetpetogodišnjem Tomislavu Saratliji, te je protiv njega uložila kaznenu prijavu zbog povrede čl. 186. st. 2. Kaznenog zakona Republike Hrvatske prema kojemu će se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine onaj "kazniti tko izvrgne ruglu, preziru ili grubom omalovažavanju Ujedinjene narode, Međunarodni crveni križ ili drugu priznatu međunarodnu organizaciju ili njihove najviše predstavnike". Reakcije se na tu prijavu nisu još ni stišale, a uslijedile su slične radnje. Na dan izricanja presude Međunarodnoga kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju generalima Gotovini, Čermaku i Markaču 15. travnja 2011. jedan je sudionik prosvjednog skupa na Trgu bana Jelačića potrgao zastavu EU-a. Deset dana kasnije, 25. travnja, Kristina Čurković, tajnica koordinacije udruge "Volim Hrvatsku – ne u EU" za Dalmaciju skinula je sa zgrade splitske Banovine zastavu EU-a i zamijenila je hrvatskom trobojnicom. Spomenuta je udruga zatražila da im Vlada odgovori po kojemu zakonu ističe "zastave strane države", misleći na zastavu EU-a, a portal Index slavodobitno je ustvrdio da se zastava EU-a ističe od sredine 2004. kada je to svojim pismom državnim tijelima naredio ondašnji premijer Ivo Sanader u čast hrvatskog stjecanja statusa kandidata za članstvo u EU.

Osim policije, reagirali su i političari vladajućeg tabora. Potpredsjednik Vlade Darko Milinović izjavio je da su spaljivanjem zastave EU-a povrijeđeni osjećaji 907.000 građana koji su na prošlim izborima glasovali za HDZ (sic!), dok je drugi potpredsjednik vlade Petar Čobanković kazao da je spaljivanje zastave "jako ružna gesta". Potpredsjednik hrvatskog Sabora Vladimir

Šeks na spaljivanje zastave EU-a gleda kao na necivilizirani čin i anarhično ponašanje, "posebno s obzirom na simboliku (paljenja) koju sa sobom nosi". Bilo je i drukčijih reakcija. Predsjednik HHO-a Ivan Zvonimir Čičak ustvrdio je da bi bilo potpuno apsurdno kazneno prijavljivati bilo koga zbog spaljivanja zastave, pogotovo "zato što se Europska Unija ne smatra državom, niti plava zastava sa zvjezdicama predstavlja njezinu službenu zastavu". Odvjetnik Vinko Ljubičić smatra da u činu spaljivanja zastave EU-a koja se vijorila na zgradi SDP-a nema obilježja kaznenog djela; da bi se ono utvrdilo, mora postojati jasna i izravna namjera da se izvrgne ruglu neka država ili međunarodna organizacija, a to nije bio cilj odobrenoga, najavljenog i legalnog prosvjeda. Osim toga, zastava je morala biti postavljena na službenom objektu i onako kako to propisuje zakon, pa ni taj preduvjet nije ispunjen jer je zastava bila na zgradi SDP-a. Ipak, još nije sigurno hoće li do sudskog procesa doći, jer je po Kaznenom zakonu za to potrebna suglasnost Državnog odvjetništva te pristanak države ili organizacije protiv koje je djelo počinjeno. O tom se slučaju nije oglasilo tijelo koje je pozvano da objasni stvari koje izgleda nisu jasne ni policiji, ni potpredsjednicima Vlade, ni javnosti – Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija. Umjesto njega oglasila se nekadašnja samozvana politička odvjetnica bivšeg premijera Sanadera, njemačka demokršćanka Doris Pack, koja je indignirano ustvrdila da se spaljivanje zastava u Europi "ne bi smjelo događati", jer je nepristojno spaljivanje zastava "stranaka koje su izabrane (sic!), a spaljuju i zastavu koja je simbol slobode i mira, a to je Europska unija. Takvo je što sramotno..."

No je li spaljivanje zastave EU-a hrvatska posebnost? Prvi takav događaj zabilježen je 22. prosinca 2007. kada su u Mol-

davskoj prosvjednici spalili zastavu EU-a zajedno s rumunjskom zastavom u znak prosvjeda protiv svojih južnih susjeda i njihova ulaska u EU. To im se toliko svidjelo da su opet u Kišinjevu spalili zastave EU-a i Rumunjske. Kako su moldavska vlada i veći dio vladajuće elite proruski orijentirani, protiv prosvjednika nije poduzeta nikakva akcija. Drugi je put više zastava EU-a spaljeno na sjevernom Kosovu pod srpskom vlašću 25. veljače 2008. u znak prosvjeda zbog osamostaljenja Kosova. Lokalne vlasti nisu ništa poduzele protiv počinitelja. Treći je put zastava EU-a spaljena pred sjedištem vlade i parlamenta Ateni 24. veljače 2010. kao izraz nezadovoljstva zbog financijske pomoći EU-a Grčkoj uz uvjet uvođenja stroge štednje u državnoj potrošnji, što je značilo smanjenje prekobrojne birokracije i previsokih plaća u državnim službama. Zastava EU-a spaljena je i u Beogradu 3. siječnja 2011. na prosvjednom skupu nacionalističkih pristaša Tomislava Nikolića. Ni tu nije bilo nikakve reakcije vlasti.

Ti događaji na istoku Europe potaknuli su razigravanje mašte građana država članica EU-a. Tako je britanska euroskeptična Neovisna stranka na Temzi, nasuprot britanskom parlamentu, upriličila 3. veljače 2011. *happening* sa spaljivanjem zastave EU-a uz glazbenu pratnju škotskih gajdi. U Poljskoj je spaljivanje zastave EU-a organizirano kao umjetnički *performance* još 30. studenoga 2009, i to u čast odluke američkog Vrhovnog suda da spaljivanje američka vlast dekriminalizira i proglasi slobodnim izrazom osobnog uvjerenja koje je nespojivo s bilo kakvim kažnjavanjem.

Kako se prekršajno ili kazneno tretira i sankcionira spaljivanje zastava? Prema čl. 186. hrvatskoga Kaznenog zakona javno izvrgavanje ruglu, preziru ili grubom omalovažavanju strane države, njezine zastave, grba, himne, poglavara ili diplomatskog predstavnika u drugoj državi kažnjava se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine. Takve sankcije nisu neuobičajene, premda se može dvojiti o opravdanosti i težini kazne. Mnoge zemlje ne predviđaju kazne za oskrnjivanje vlastite zastave: u Belgiji, primjerice, nije zabranjeno spaljivanje državne zastave, pa flamanski prosvjednici to redovito čine bez ikakve sankcije. Za oskrnjivanje vlastite zastave ne predviđa sankcije ni Kanada. Danska ne zabranjuje obeščaćenje svoje zastave, ali kažnjava kad se to čini zastavama stranih zemalja jer se to može tumačiti kao prijetnja tim zemljama. Njemačka kažnjava oskrnjivanje vlastite zastave zatvorom do tri godine, kao i oskrnjivanje zastava stranih zemalja, ali samo kad se one vijore na zgradama predstavnika stranih zemalja. U Japanu se takav čin kažnjava novčano, i to samo ako strana država zatraži kažnjavanje počinitelja. Nijedna od tih država ne spominje u svome kaznenom i prekršajnom zakonu oskrnjivanje zastava međunarodne organizacije, a pogotovo ne navodi poimence zastave konkretnih organizacija. Samo se Portugal približio Hrvatskoj i njezinu zakonu drakonskim kaznama za "grubo omalovažavanje" međunarodnih organizacija, jer čl. 323. Kaznenog zakona zabranjuje obeščaćenje simbola međunarodnih organizacija kojih je Portugal član. Za to je predviđena kazna do godine dana zatvora ili novčana kazna u vrijednosti plaće 120 radnih dana. No i tu predviđena maksimalna kazna iznosi trećinu kazne predviđene u Hrvatskoj. Nasuprot tomu, u mnogim zemljama, kao u SAD-u, simboli međunarodnih organizacija nisu predmet zaštite. U Austinu u državi Teksas spaljeno je više zastava UN-a 7. travnja

2006. Zastavu UN-a osobito vole obeščastiti sudionici konzervativnih čajanki (Tea Parties), kao što su to učinili prvi put u Jackson Holeu u državi Wyoming 15. travnja 2009. No prvo spaljivanje zastave u SAD-u zabilježeno je još 24. listopada 1999. u Las Vegasu, u Nevadi, u doba kada je UN bio u dijelu ultrakonzervativne javnosti obilježen kao "centar međunarodne zavjere protiv SAD", a predsjednik SAD-a odbio je platiti zaostalu članarinu UN-u, pa je on bio prisiljen provesti reforme i program ozbiljne štednje. Mnoge su države održale službenu svečanost spaljivanja zastava UN-a, kao što se dogodilo u Montani 24. listopada 2004. na dan UN-a i New Hampshireu 18. prosinca 2004.

Razmotrimo pitanje hrvatski slučaj. Inkriminacija glasi da je spaljivanjem izvrgnuta ruglu zastava EU-a kao simbol međunarodne organizacije. Ta izjava stvara više nedoumica. Ona implicira da je (a) zastava službeni simbol EU-a i (b) da je EU međunarodna organizacija, istog reda kao "Ujedinjeni narodi, Međunarodni crveni križ ili druge priznate međunarodne organizacije". Je li EU doista međunarodna organizacija? S tom tvrdnjom neće se suglasiti, prije svih, sama EU. Za davanje suda o tome što je EU nadležna je sama EU, a unutar nje tijelo koje je zaduženo za tumačenje takvih pitanja – Europski sud pravde. EU je zajednica zemalja-članica osnovana 1993. Mاستrihtskim ugovorom. Dok su europske zemlje bile članice Europske ekonomske zajednice (EEZ), osnovane 1958. Rimskim ugovorom, stvar je bila jasna: EEZ bila je poglavito ekonomska zajednica koja je djelovala kroz zajedničko tržište i carinsku uniju. No kad je prerasla u EU postavilo se pitanje što je zapravo nastalo Mاستrihtskim ugovorom. Jacques Delors, predsjednik Europske komisije u doba nastajanja EU-a, promptno je odgovori: to je NPO – neidentificirani politički objekt. No zemlje-članice nisu bile zadovoljne tim odgovorom. Nijemci su zatražili mišljenje svoga Ustavnog suda koji je 1993. izrekao svoj pravorijek: EU nije ni ekonomska zajednica, ni jedinstveno tržište, ni međunarodna organizacija. To je "asocijacija država i građana, zajednica *sui generis* koja nema uzora u dosadašnjoj europskoj i svjetskoj povijesti". Taj je pravorijek prihvatilo i Europski sud pravde, pa otad pravnici misle da znaju što je EU, dok politolozi još dvoje o tome kakva je to *sui generis* priroda te asocijacije država. No dvojbi o tome je li ona međunarodna organizacija nije uopće bilo. Ona ima neka obilježja međunarodnih organizacija – UN rabi izraz "intergovernmentalne", dakle međuvladine organizacije (*inter-governmental organizations* – IGO), za razliku od međunarodnih nevladinih organizacija (*international non-governmental organizations*). Međunarodne organizacije političke su tvorbe u kojima predstavnici nacionalnih vlada surađuju na dobrovoljnoj osnovi radi uzajamne koristi i dobrobiti. One nemaju autonomiju izvan mandata koji su im povjerile države-članice i ne mogu provoditi svoje odluke bez suradnje odnosno pristanka država-članica. EU izvana nalikuje na međunarodnu organizaciju po tome što su njezine sastavnice države-članice i što formalno postoji je-dinstveni koordinacijski centar, i to obično tajništvo sa svojim službama. Tu uglavnom prestaje svaka sličnost s međunarodnom organizacijom i na vidjelo izlaze brojne razlike.

Prvo, EU ima mnogo razvijeniju i složeniju institucionalnu strukturu nego međunarodne organizacije. Temeljna institucionalna struktura svake međunarodne organizacije zasniva se na delegacijama država-članica i stalnom tajništvu, a rad se

odvija u plenarnom sastavu i u specijaliziranim tijelima i odborima, povjerenstvima, radnim skupinama i sl. I u EU postoje izaslanstva država-članica u obliku njihovih stalnih predstavništava okupljenih u COREPER-u (Odboru stalnih predstavnika) ili ministara vanjskih poslova (i drugih resora) u obliku Vijeća Europske unije koje ima zakonodavnu funkciju odnosno, nakon stupanja na snagu Lisabonskog ugovora, manju suzakonodavnu funkciju zajedno s Europskim parlamentom. Ima i administraciju, ali je ta administracija autonomnija zato što su njezine ovlasti izvedene iz primata komunitarnog prava EU-a nad pravom država-članica. Proizvod djelovanja međunarodnih organizacija jest koordinacija aktivnosti članica, a proizvod EU-a je skup javnih politika obveznih za zemlje-članice, uz postojanje izravno izabranoga Europskog parlamenta koji predstavlja građane zemalja-članica, a ne države-članice. Drugo, zemlje-članice na EU-u prenose – što je stalan proces, a ne jednokratni i konačan čin – dio svojih suverenih prava kojih se pritom ne odriču, nego te dijelove suverenosti "udružuju" (*pool together*). Države-članice sporazumno prenose ovlasti odlučivanja na institucije EU-a, a nacionalne vlade ostaju "vlasnici procesa" (*ownership of the process*) u onoj mjeri u kojoj se u nekoj instituciji odluke donose intergovernmentalnim, a ne nadnacionalnim načinom odlučivanja. U međunarodnim organizacijama države-članice potpuno zadržavaju kontrolu nad procesima odlučivanja i ne prenose svoje ovlasti na zajednička tijela. Treće, dok međunarodne organizacije funkcioniraju isključivo na načelima intergovernmentalizma i pregovaranja među vladama, EU djeluje na mješovitom načelu intergovernmentalizma i nadnacionalizma (*supranationalism*), s tim da se te dvije metode odlučivanja međusobno prožimaju i nadopunjuju. Dodatnu komplikaciju donijelo je stupanje na snagu Lisabonskog ugovora 1. prosinca 2009. koji ukida drugi i treći stup intergovernmentalnog odlučivanja u korist prvog stupa, šireći nadnacionalnu metodu odlučivanja i na ona područja koja su dotad države-članice ljubomorno čuvale za sebe, a to su vanjska politika i sigurnost te pravosuđe i unutarnji poslovi.

Drugo je pitanje kakva je to zastava EU-a. Paradoksalno, ali zastava EU-a ne postoji od 1. prosinca 2009. kada je stupio na snagu Lisabonski ugovor! Zastava EU-a zapravo je nekadašnja zastava Vijeća Europe, usvojena Rezolucijom Vijeća ministara Vijeće Europe 8. prosinca 1955. Zastavu su u poznatom obliku s 12 žutih zvijezda složenih u krug na plavoj podlozi po narudžbi Vijeća Europe dizajnirali Arsène Heitz i Paul Lévy. Na inicijativu Europskog parlamenta, Vijeće ministara EEZ-a usvojilo je svojom odlukom od 29. lipnja 1985. zastavu Vijeća Europe kao "zastavu Europe" i propisalo je njezinu uporabu u institucijama i tijelima EEZ-a. Stupanjem na snagu Maastrichtskog ugovora 1. studenoga 1993. preuzet je sav *acquis communautaire* prijašnjeg EEZ-a, pa tako i pravna norma o uporabi zastave. No uporaba zastave EU-a – Vijeće Europe je svoju zastavu nadopunilo pisanim ze-

lenim slovom "e" preko zvjezdanog kruga da bi se razlikovala od zastave EU-a – i njezino postojanje nikad nisu potvrđeni osnivačkim ugovorima. Nacrt ustava za Europu predviđao je i reguliranje simbola EU-a – zastave, himne i mota – no ustav nije usvojen zato što su ga odbili građani na referendumu u Francuskoj i Nizozemskoj 2005. "Reformski" ili Lisabonski ugovor, koji je zapravo neka vrsta nadomjestnog ustava, ne spominje ni zastavu ni druge simbole EU-a, jer je rasprava o Lisabonskom ugovoru pokazala da mnoge zemlje, ponajprije Velika Britanija, ne prihvaćaju simbole nekoga nadnacionalnog identiteta. Tako se dogodilo da od 1. prosinca 2009. dotadašnja zastava EU-a nije više službeni simbol Unije. No 16 zemalja od 27 zemalja-članica posebnim je dodatkom na završni akt Lisabonskog ugovora konstatiralo da za njih zastava EU-a ostaje simbol koji izražava "duh zajedništva naroda u Europskoj Uniji". To su Austrija, Belgija, Bugarska, Njemačka, Grčka, Španjolska, Italija, Cipar, Litva, Luksemburg, Mađarska, Malta, Portugal, Rumunjska, Slovačka i Slovenija. Europski parlament morao je posebnom odlukom 8. listopada 2008. – koju su podržala 503 zastupnika, 95 je bilo protiv, a 15 suzdržanih – vratiti zastavu EU-a, izričito navodeći da će ona biti izvešana u svim prostorijama u kojima djeluje Europski parlament.

Zaključno, EU nije međunarodna organizacija, pa se na nju ne mogu odnositi odredbe čl. 186. stavak 2. kaznenog zakona da će se kazniti onaj "tko izvrgne ruglu, preziru ili grubom omalovažavanju Ujedinjene narode, Međunarodni crveni križ ili drugu priznatu međunarodnu organizaciju...." Za kazneni progon koje policije potreban je "pribavljen pristanak međunarodne organizacije protiv koje je počinjeno kazneno djelo". Dvojim da bi Paul Vandoren, voditelj delegacije EU-a u Hrvatskoj, dao pristanak za to, vodeći računa o realnosti, a ne o pravnoj fikciji hrvatskoga kaznenog zakona. Nadalje, zastava EU-a formalno ne postoji od 1. prosinca 2009. Naravno, naš je kazneni zakon napisan znatno prije, pa je logično da provoditelji zakona postupaju u skladu s njim, očekujući da zakonodavac ažurira pravnu normu i shvati koliko je besmislena inkriminacija oskrnjivanja zastave EU-a koja ne postoji. To ne znači da se Hrvatska, kada uđe u EU-u, ne može pridružiti državama koje prihvaćaju plavu zastavu s dvanaest žutih zvijezdica kao simbol "duha zajedništva naroda u EU". Osim toga, postojanje rigorozne zakonske norme s drakonskom kaznom anakrono je samo po sebi. Čemu tako strogo kažnjavati one koji povrijede ugled međunarodne organizacije, pa i strane države? Zakonodavac bi morao što prije tu odredbu vratiti u Zakon o prekršajima i previdjeti znatno manju kaznu za počinitelje. Svrha svake kazne i kaznenog progona jest da pošalje poruku o društvenoj neprihvatljivosti nekog oblika ponašanja, a da pritom kazna ne izazove suprotne posljedice. Rigorozna kazna spaljivaču zastave EU-a mogla bi izazvati samo jedan učinak: pad podrške građana članstvu Hrvatske u EU. ■

Erik Olin Wright

Vizije realističnih utopija

Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2011.

Berto Šalaj

Možemo li na početku 21. stoljeća zamisliti bolji i pravedniji svijet od ovoga u kojemu živimo? Jesu su moguće održive alternative dominantnome kapitalističko-demokratskom ustroju suvremenih društava? Poznati američki sociolog i politolog Francis Fukuyama u knjizi *Kraj povijesti i posljednji čovjek* sugerirao je neposredno nakon sloma komunističkih sustava u Istočnoj i Srednjoj Europi da je upravo spoj kapitalizma i liberalne demokracije krajnji mogući stupanj političko-ekonomskog razvoja suvremenih društava. Posljednje desetljeće pokazalo je, međutim, kako se taj spoj liberalne demokracija i kapitalizma suočava s nizom izazova. S jedne strane svjedočimo sve većoj političkoj otuđenosti, apatiji i nezadovoljstvu građana u gotovo svim suvremenim demokracijama u kojima slabi i normativna potpora demokraciji. S druge je strane recentna ekonomska kriza potaknula, među ostalima, političke teoretičare i politologe da ponovno kritički propitaju aktualno političko-ekonomsko ustrojstvo suvremenih društava i da razmisle o mogućim poboljšanjima tih društava, ali i o radikalnim alternativnim putovima razvoja.

Većina radova koji tematiziraju ta pitanja zadržava se na razini deskripcije i dijagnoze nedostataka suvremenih društava, a vrlo su rijetki pokušaji sustavnog promišljanja mogućih alternativa. Knjiga *Vizije realističnih utopija* američkog sociologa Erika Olina Wrighta svojevrsna je iznimka jer nastoji nadići puku kritiku aktualnog stanja ekspliciranjem metodološkoga i konceptualnog okvira za razmišljanje o mogućim alternativama. Wright je zaposlen na Odsjeku za sociologiju sveučilišta Wisconsin, a od ove godine predsjednik je Američkoga sociološkog društva kao najvažnijega sociološkog udruženja u SAD-u.

Berto Šalaj, docent na Odsjeku za komparativnu politiku Fakulteta političkih znanosti. E-pošta: bsalaj@fpzg.hr

Izvorno objavljena 2010, studija *Vizije realističnih utopija* začetke ima u razdoblju što je uslijedilo nakon sloma komunizma u Europi kada se činilo da je kapitalizam konačno pobijedio sve svoje alternative. Nezadovoljni dominantnim stavom političkih teoretičara i političara prema kojemu su nemoguće održive demokratske alternative kapitalizmu, Wright i njegovi suradnici odlučili su pokrenuti projekt *Realistične utopije*. Glavni je cilj projekta propitivanje mogućih alternativa postojećima, prema njihovu mišljenju, izrazito nepravdnim kapitalističkim strukturama. Rezultat je njihova rada šest objavljenih knjiga, a *Vizije realističnih utopija* svojevrsan je sažetak njihovih razmišljanja i istraživanja.

Wrighta zabrinjava što se postojeći društveni sustavi promatraju kao zadani okviri izvan kojih se ne mogu promišljati drukčiji putovi razvoja. Pesimizam glede mogućnosti radikalnih promjena postojećih sustava smatra preprekom za djelovanje naprednih političkih snaga koje nastoje promicati demokratske egalitarne ciljeve. Upravo su dobro teorijski utemeljene plauzibilne vizije radikalnih alternativa važan uvjet emancipacijske socijalne promjene. Stoga svojom knjigom nudi okvir za razmišljanje o potpuno drukčijem tipu institucija i društvenih odnosa koji bi mogli unapređivati demokratske egalitarne ciljeve. Pritom napominje kako je njegovo istraživanje djelomice empirijsko, jer ispituje i prikazuje primjere institucionalnih inovacija koje su utjelovile neke od oblika emancipacijskih alternativa dominantnim oblicima socijalne i političke organizacije, a djelomice je više spekulativne prirode, jer ispituje neke teorijske prijedloge koji još nigdje nisu implementirani.

U temelju je Wrightova rada radikalno demokratsko-egalitarno razumijevanje pravednosti koje uključuje dvije dimenzije. Prva je dimenzija društvena pravednost pod kojom misli da bi u društveno pravednom društvu svi ljudi trebali imati uglavnom jednak pristup nužnim materijalnim i društvenim sredstvima za prosperiranje u životu, pri čemu pod prosperiranjem razumijeva širok koncept koji obuhvaća različite aspekte ljudskog blagostanja. Druga je dimenzija politička pravednost koja podrazumijeva da svi ljudi imaju jednak pristup nužnim sredstvima koja im omogućuju slobodu donošenja odluka koje utječu na njihov život kao samostalnih osoba i slobodu sudjelovanja u kolektivnim odlukama koje utječu na njihov život kao članova šire zajednice. Kombinaciju radikalnoga egalitarnog shvaćanja društvene pravednosti i radikalnoga demokratskog shvaćanja političke pravednosti Wright označava radikalnim demokratskim egalitarizmom koji predstavlja normativno načelo na temelju kojega poduzima dijagnozu i kritiku postojećih suvremenih društava i potragu za mogućim alternativama.

Wright eksplicira brojne načine na koje ekonomske strukture kapitalizma narušavaju normativne ideale sadržane u radikalnome egalitarnom razumijevanju pravednosti koju osobno zagovara. Tako govori o tri glavna načina na koje kapitalizam ograničava demokraciju. Prvo, koncept privatnog vlasništva vodi do toga da ekonomska sfera, koja ima vrlo važan utjecaj na živote građana, ostaje izvan procesa kolektivnog donošenja odluka, što je suprotno demokratskom načelu da ljudi trebaju sudjelovati u donošenju odluka o onome što utječe na njihovu kolektivnu sudbinu. Odatle slijedi drugo ograničenje, a to su odluke o raspodjeli resursa i viškova, koje ostaju u privatnoj sferi i

na koje demokratski kolektiv ne može utjecati. One postupno generiraju velike koncentracije bogatstva i ekonomske moći, odnosno stvaraju veliku ekonomsku nejednakost koja, kao treće ograničenje, bitno iskrivljuje načelo političke jednakosti koje je u temelju demokracije.

Alternativa za koju se Wright zauzima jest socijalizam. No njegovo shvaćanje socijalizma uvelike odstupa od uobičajenog razlikovanja kapitalizma i socijalizma kao binarnih suprotnosti. Kapitalizam se definira kao ekonomska struktura u kojoj su sredstva za proizvodnju u privatnom vlasništvu, a radnici moraju prodati svoj rad kako bi zaradili za život. Nasuprot tome, socijalizam se razumijeva kao struktura u kojoj postoji javno odnosno državno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Za Wrighta je pak suvremena društva bolje opisati koncepcijom koja različite strukture izvodi iz različitih načela organiziranja odnosa moći putem kojih se ekonomski resursi kontroliraju i koriste. Kako bi pojasnio svoju koncepciju socijalizma, Wright najprije određuje koncept moći koju definira kao sposobnost aktera da ostvare određene stvari, odnosno mogućnost proizvodnje određenih učinaka s obzirom na neki cilj ili svrhu. Pritom razlikuje tri temeljna tipa moći: ekonomsku, koja se temelji na kontroli ekonomskih resursa, državnu, koja proizlazi iz kontrole nad donošenjem i primjenom zakona na određenom teritoriju, i socijalnu, koja se zasniva na sposobnosti da se mobiliziraju ljudi na dobrovoljno djelovanje različitih vrsta. Postoje "tri načina za postizanje toga da ljudi nešto učine: možete ih potkupiti, možete ih prisiliti ili ih možete uvjeriti" (98).

Razlikovanje ta tri tipa moći navodi ga da zaključi kako se može govoriti i o tri moguća tipa ekonomskih struktura suvremenih društava – kapitalizmu, statizmu i socijalizmu – koji se razlikuju prema dominantnom tipu moći koji oblikuje kontrolu i korištenje ekonomskih resursa. Kapitalizam je struktura u kojoj su sredstva za proizvodnju u privatnom vlasništvu, a kontrola i korištenje resursa za različite socijalne svrhe primarno se događa posredstvom ekonomske moći. Statizam je struktura u sklopu koje su sredstva za proizvodnju u vlasništvu države, a kontrola i korištenje resursa ovise o državnoj moći. Socijalizam je struktura u kojoj su sredstva za proizvodnju u društvenom vlasništvu, a resursi se kontroliraju i koriste posredstvom socijalne moći. Središnja je Wrightova normativna pozicija da je, uzimajući u obzir načela društvene i političke pravednosti, socijalizam najprikladnija struktura za suvremena društva. On tvrdi da je demokracija kao vladavina kolektivno organiziranog naroda inherentno socijalistička i navodi: "Ako je demokracija oznaka za podređenost državne moći socijalnoj moći, socijalizam je termin za podređenost ekonomske moći socijalnoj" (104).

Sva suvremena društva svojevrsni su hibridi, mješoviti oblici kapitalizma, statizma i socijalizma. No problem je to što je dominantna struktura u većini društava kapitalistička, odnosno dominantni je tip moći ekonomski, dok su elementi socijalizma vrlo slabo prisutni. Nasuprot tome, autor se zauzima za jačavanje i širenje socijalističkog elementa u suvremenim društvima. Zato ga zanimaju načini na koje se u društvima mogu ojačati socijalistički elementi. Pritom je svjestan kako socijalno osnaživanje u velikoj mjeri ovisi o prirodi civilnoga društva, to jest o tome koliko je ono vibrantna sfera djelovanja koja može utjecati i na državnu i na ekonomsku moć. Njegov socijalizam ovisi, da-

kle, o postojanju latentne moći civilnoga društva koja se može aktualizirati i prenijeti u druge sfere djelovanja.

Socijalno osnaživanje odnosno socijalna transformacija koja bi trebala voditi k socijalizmu pretpostavlja neku strategiju. Wright misli da se može govoriti o tri temeljne logike transformacije koje naziva rupturnom, intersticijskom i simbiotičkom transformacijom. Razlikuje ih, prvo, odnos prema postojećem sustavu, pri čemu rupturna strategija polazi od toga da je transformacija moguća samo kao radikalna raskid s postojećim sustavom, dok je prema ostalim dvjema logikama moguća postupna metamorfoza i transformacija bez radikalnog diskontinuiteta s aktualnim sustavom. Nadalje, rupturna strategija teži uništenju postojećih struktura i institucija i broj izgradnji novih, a ostale dvije postupnom poboljšavanju postojećih struktura i institucija kao pretpostavci sveobuhvatne transformacije. Pritom intersticijska strategija vidi glavni izvor promjena u civilnom društvu, a simbiotička u djelovanju građana kroz civilno društvo i institucije države. Te tri logike odgovaraju trima tradicijama borbe protiv kapitalizma: rupturna revolucionarnoj komunističkoj, intersticijska anarhističkoj, a simbiotička socijaldemokratskoj. Druga je važna razlika odnos prema državi: rupturna strategija pretpostavlja sukob i napad na državu i državne institucije, intersticijska nastoji djelovati izvan sfere države i izbjeci svaki sukob s državnom moći kad god je to moguće, a simbiotička vidi državu i njezine institucije kao prostor borbe koji treba iskoristiti kako bi se gradila i prakticirala socijalna moć. Treće, tri strategije razlikuje odnos prema kapitalističkoj klasi: rupturna pretpostavlja oštar sukob s njom, intersticijska izbjegavanje i ignoriranje sukoba stvaranjem alternativa, a simbiotička, premda ne izbjegava sukob, teži suradnji i kompromisu. Opis razlika u strategijama autor završava navodeći kako je metafora uspjeha transformacije u slučaju rupturne strategije rat, intersticijske ekološko natjecanje, a simbiotičke proces evolucije i postupnih prilagodbi koje progresivno povećavaju socijalnu moć.

Procjenjujući njihove izgleda za uspjeh, Wright navodi kako revolucionarna logika koja je u temelju rupturne strategije na početku 21. stoljeća nije popularna i privlačna kao što je bila u prošlom stoljeću. Objašnjavajući na teorijskoj i empirijskoj razini revolucionarne procese, izražava sumnju u to da bi rupturna tranzicija k socijalizmu bila održiva u demokratskim uvjetima, pri čemu je najveći problem politička potpora građana takvu projektu. Ako bi tranzicijsko razdoblje iz staroga u novi sustav potrajalo dulje, građani bi projektu uskratili političku potporu, a nova bi vlast morala pribjeći nasilnim sredstvima, što bi vodilo k nekom obliku autoritarnog statizma. Unatoč toj ocjeni, Wright misli kako ideja rupturne strategije treba ostati dio strateškog promišljanja društvenih transformacija, jer i ona može postati relevantna za neka buduća vremena. Temeljni je problem intersticijske strategije povezivanje i umrežavanje brojnih pojedinačnih djelovanja i aktivnosti u izgradnju alternativnih institucija i novih oblika socijalnih odnosa, uz izbjegavanje i ignoriranje

države i njezinih institucija, u koherentnu strategiju socijalne transformacije. Upravo je izbjegavanje i ignoriranje države problem zato što je bez korištenja države i njezinih institucija vrlo teško ostvariti sveobuhvatnu socijalnu transformaciju. Stoga simbiotička strategija ima najviše izgleda za uspjeh. Ona se koristi državom, a temeljna joj je pretpostavka kako je dugoročna metamorfoza struktura i institucija moguća onda kada rastuće socijalno jačanje istodobno pridonosi učinkovitom rješavanju društvenih problema onako kako to odgovara i kapitalističkim elitama. Središnje je pitanje simbiotičke strategije stoga kako stvoriti takve uvjete.

U zaključku Wright ističe kako recentna zbivanja sugeriraju da je kapitalizam u još jednoj ozbiljnoj krizi. Trijumfalizam s početka 1990-ih zamijenjen je nesigurnošću glede budućnosti kapitalizma. Wright smatra kako će on u doglednoj budućnosti ipak opstati i ostati dominantna struktura, pri čemu je najveća prepreka nadilaženju kapitalizma nepostojanje političkog pokreta koji može zadobiti široku potporu građana i provesti socijalnu transformaciju. Takav zaključak ne znači i odustajanje od borbe. Dapače, nužna je borba za socijalno osnaživanje jer se tako stalno provjeravaju mogućnosti i pokušavaju stvoriti nove institucije koje nas približavaju radikalno-demokratsko egalitarnoj viziji. Na taj način ne samo da "zamišljamo realistične utopije nego i pridonosimo njihovu ozbiljenju" (296).

Knjiga *Vizije realističnih utopija* pojavila se u pravo vrijeme. Recentna ekonomska kriza, koja u sve većem broju država uzrokuje i svojevrsnu političku krizu, otvorila je niz važnih pitanja o političkome i ekonomskom ustrojstvu suvremenih društava. I oni koji se neće suglasiti s Wrightovim tezama moraju priznati da se bavi problemima koji su vrlo aktualni za gotovo sva suvremena društva. Do prije nekoliko godina mnogo je ljudi bilo sklono kritizirati neke segmente kapitalizma ili poslovanje konkretnog poduzeća, ali je istodobno vrlo malo njih dovelo u pitanje kapitalizam kao sustav. Čini se da je recentna ekonomska kriza promijenila to stanje. U učestalim prosvjedima i pobunama u različitim dijelovima svijeta građani propituju i same temelje kapitalističkog sustava i postavljaju pitanje o mogućim alternativama. Wright nudi odgovore na neka od tih pitanja. Njegova je studija logično strukturirana, jasno i razumljivo napisana, te stoga pristupačna i čitateljima koji nisu upućeni u sve pojedinosti tematike kojom se autor bavi. Autor je svjestan da na brojna pitanja može dati samo provizorne odgovore, a na neka je, s obzirom na složenost i kontingentnost društvenih i političkih procesa, vrlo teško ponuditi ikakve smislene odgovore. No Wright nedvosmisleno odgovara na pitanje o najvećoj opasnosti za budućnost suvremenih demokratskih društava: to su među građanima prošireni osjećaji cinizma i bespomoćnosti glede mogućnosti socijalnih i političkih promjena. Stoga *Vizije realističnih utopija* treba čitati i kao manifest uperen protiv sve proširenije apatije i frustriranosti građana suvremenih društava i kao podlogu za razmišljanje o mogućnostima ostvarenja boljeg svijeta. ■

POLITIČKE analize

TROMJESEČNIK ZA ANALIZU HRVATSKE I MEĐUNARODNE POLITIKE

Poštovani,

Pred Vama je novi broj stručnog politološkog časopisa *Političke analize*. To je tromjesečnik za analizu hrvatske i međunarodne politike, koji izlazi četiri puta godišnje – u ožujku, lipnju, rujnu i prosincu svake godine.

Na taj smo se korak odlučili zbog nedostatka mjerodavne, stručne analize političkih institucija, procesa i sadržaja u Hrvatskoj, u našem regionalnom okruženju i u svijetu uopće. Znanstvena analiza politike rezervirana je za specijalizirane znanstvene časopise, knjige i druge publikacije, a medijski pristup politici odveć je površan, selektivan i nerijetko pristran, te ne zadovoljava potrebe za informiranošću zahtjevnije i zainteresiranije publike.

Budući da politiku shvaćamo kao racionalan proces odlučivanja i rješavanja zajedničkih problema, kvalitetna analiza relevantnih društvenih i političkih procesa i pojava jest preduvjet oblikovanja dobrih javnih politika i snaženja demokratskih institucija. Objavljenim priložima nastojimo pridonijeti takvom shvaćanju i takvoj praksi demokratske politike.

Pozivamo Vas da se pretplatite na časopis.

Za sve dodatne informacije pošaljite upit na: politicke.analize@fpzg.hr

S poštovanjem,

Mirjana Kasapović i Ivan Grdešić, urednici

PRETPLATNI LISTIĆ

Cijena pojedinačnog broja: 40,00 kn
Godišnja pretplata za pravne osobe 200,00 kn, za pojedince 150,00 kn,
za pravne osobe u inozemstvu 400 kn, za pojedince u inozemstvu 300 kn.
Žiro račun: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, Zagreb,
2360000-1101217644 (za Političke analize)

Godišnja pretplata na *Političke analize*

Naziv organizacije / ustanove / pretplatnika: _____

Ime i prezime (za pravne subjekte ime
i prezime odgovorne osobe): _____

Ulica i broj: _____

Poštanski broj i mjesto: _____

Broj telefona / telefaksa: _____

OIB: _____

E-pošta: _____

Broj pretplata: _____

Potpis (i pečat za pravne subjekte): _____

Mjesto i datum: _____

Po primitku pretplatnog listića dostavit ćemo predračun za plaćanje, a po primljenoj uplati konačni račun.

POLITIČKE analize

UDK: 32 (05)

ISSN: 1847-4977

EAN: 9771847497001

Godište II, broj 6, lipanj 2011.

Izdavač

Fakultet političkih znanosti
Centar za cjeloživotno obrazovanje
Lepušićeva 6
10 000 Zagreb
<http://www.fakultet.fpzg.hr>
politicke.analize@fpzg.hr

Za izdavača

Nenad Zakošek

Glavni urednici

Ivan Grdešić
Mirjana Kasapović

Izvršni urednik

Krešimir Petković

Tehnički urednik

Vlado Zelenić

Dizajn časopisa

Vesna Ibršimović

Tisak

Zrinski, Čakovec

Izlazi četiri puta godišnje:

u ožujku, lipnju, rujnu i prosincu

Narudžbe i pretplata

Cijena broja: 40,00 kn

Godišnja pretplata

- za pravne osobe 200,00 kn

- za pojedince 150,00 kn

- za pravne osobe u inozemstvu 400,00 kn

- za pojedince u inozemstvu 300,00 kn

Žiro račun: 2360000-1101217644 (za Političke analize)

Naklada: 1.000 primjeraka